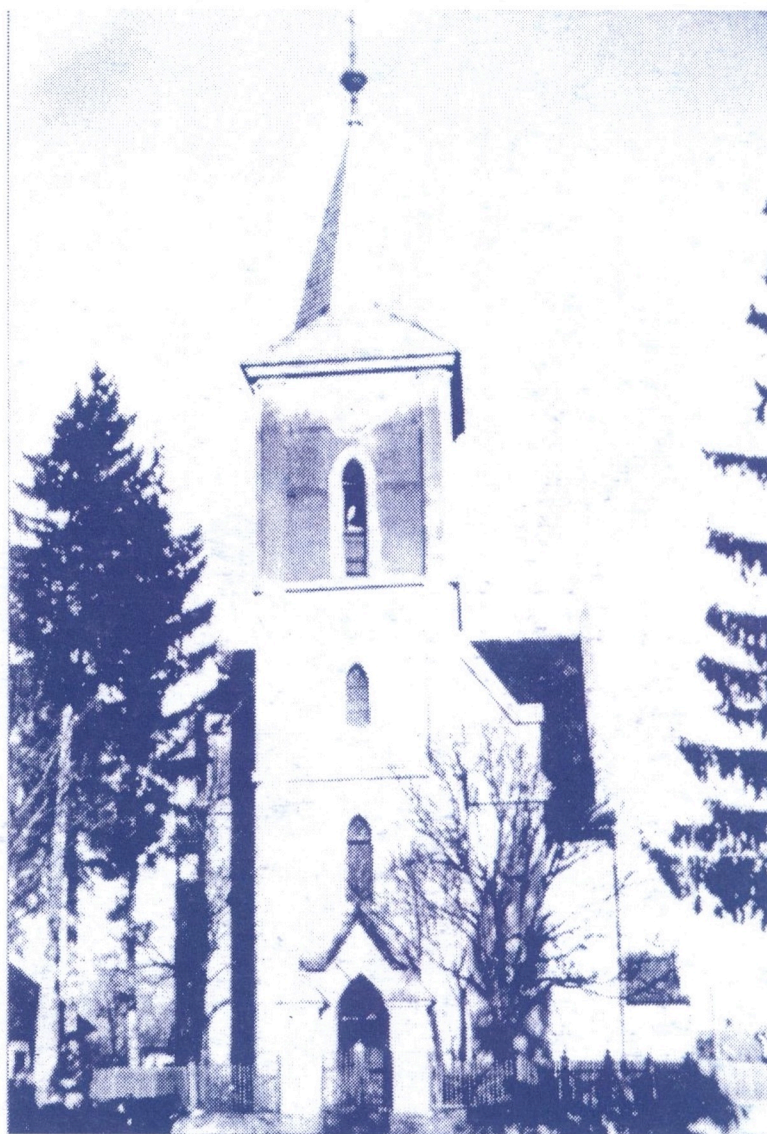

Bede Erika

Papolc
Păpăuți

Székely falvak 2.

Erdély-történeti Alapítvány, 2001.

Bede Erika

Papolc - Păpăuți

Szerkesztette és a bevezetőt írta: Takács Péter

© Bede Erika, 2001.
© Erdély-történeti Alapítvány, 2001.

Megjelent
a Kulturális Örökség Minisztériumának
támogatásával

Debrecen, 2001.

**Székely falvak 2.
Kiadja az Erdély-történeti Alapítvány**

Sorozatszerkesztő: Takács Péter

Bede Erika: Papolc - Păpăuți

ISSN 1587-0324

ISBN 963 00 9091 0

**© Bede Erika, 2001.
© Erdély-történeti Alapítvány, 2001.**

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

**Felelős kiadó: Dr. Rácz István a kuratórium elnöke
Nyomdai előkészítés: VTP Bt. Nyíregyháza
Nyomdai munkálatok: Száraz Zoltán nyomdász**

Debrecen, 2001.

Bevezetés

Az 1977-es népszámlálás szerint Papolcnak (Păpăuți) 1321 lakosa volt, s ebből 672 magyarnak, 649 románnak vallotta magát. A népességszámot tekintve a település fénykora a 20. század első két évtizede volt, amikor a 21 927 katasztrális holdnyi faluhatár 4377 lakost tartott el. Ebből magyarnak vallotta magát 3635, románnak 544, németnek 59, tótnak 76, ruténnek 11 és lengyelnek 52 ember. Vallásilag ekkor a következőképpen oszlott meg a népesség: református 2408, római katolikus 1927, görög katolikus 380, görögkeleti 296, evangélikus 98, unitárius 44, zsidó 123, egyéb 1. Ebben az időben az anyaközséghez tartozott Gyulafalva, Kommandó és Musatelep. Az említett telepek az 1880-as évektől felgyorsult, gőzfűrészekre alapozott erdőkitermelés révén jöttek létre, hogy aztán az első világháború után Gyulafalva és Musatelep elsorvadjon, Kommandó pedig 1930-tól önállósuljon.

A falu múltja mostanig feltáratlan volt. Legtöbbbet Orbán Balázs tudott róla, de minden tudásának elmondására elegendőnek bizonyult nagy könyvének egy hasábnyi terjedelme.¹ A falu nevét illetően megemlítette Benkő József feltevését, mely szerint az a 'papharcz'-ból származna, de ő inkább előnyben részesítette a kétes hitelű csíki krónika azon állítását, mely szerint Uopolet rabonbán unokája, Papulecz telepedett volna ide még az államalapító Szent István idejében. Orbán Balázs tudott arról, hogy 1567-ben Papolcz néven 19 kaput írtak össze a településen, de azt mellőzte megemlíteni, hogy ezek közül Mikes Miklós 12 jobbágyháznéppel rendelkezett. Ennél fontosabbnak tartotta lejegyezni, hogy az idegenforgalmi nevezetességekben és történelmi emlékekben szűkölködő falu lakói ősidők óta deszka-, kád-, hordó- és zsindegykészítéssel foglalkoztak. A szerény, faépítményű református templomban két harangra figyelt fel a legnagyobb székely, melyek közül az 5 mázsás 1615-ben öntetett. Székelyföldön ritkaságnak számított, amennyiben 1750 előtti időből mindössze itt és Bikfalván talált Orbán Balázs magyar nyelvű feliratot harangon. Le is jegyezte a papolci nagyharang köriratát: „*Zináltoták (csináltatták helyett) Mikes Benedek, Kis Mihály*”. A kisebbik harang az 1611-es évszámot őrizte, és Moetko Pál ajándékaként került Isten hajlékába.

Megemlítette még Orbán Balázs, hogy Papolc földesura, Geréb János, illetve felesége Csegezi Zsófia és Henter András I. Lipóttól hétfőnkénti hetipiac és négy országos vásár (Bálint nap, Lőrinc nap, Demeter nap és Pünkösöd nagyhetének hétfője) tartására szereztek jogot. A vásárjog tulajdonosa, Csegezi Zsófia és Henter András a hetipiacot áttették Zágónba, a négy országos vásár tartását illetően pedig 1706-ban megegyeztek Papolc választott vezetőivel, hogy annak helye a templom körüli tér lesz, s csak a borra és korcsmára vetnek ki vásárvámot. Az egyezés azonban hamar felborult, a falu visszavette a vásárteret, s a vásárjog örökösei, a Szentkereszti-, Dindár-, Salamon- és a Vajna-család saját birtokaikon kényszerültek vásárteret kialakítani.

Az elmondottak mellett fontosnak tartotta még Orbán Balázs megemlíteni, hogy szerte a Székelyföldön járja egy intés, mely szerint az izgága, ágáló embereket rendre figyelmeztetik: *„Ne vesd magad, mint a papolczi pap, mert csúful jársz.”* Ez pedig az általános vélekedés szerint onnan ered, hogy élt hajdanán Papolcon egy „nagyszájú pap”, aki minduntalan ismételte a szószéken, hogy *„ha megvetem magamat, ezt és ezt is bebizonyítom”*. A papolci atyámfiai megsokallták prédikátoruk kérkedését, s a kívájt faküüből készült szószéket az agyag pádimentumú templomban aláásták, s amikor a főtiszteletű lelkészük magát hányva-vetve ágált, bizonykodott a szentbeszéd közben, szószékestől együtt a hívők közé borult. Nem meg-, inkább kivetette magát a szószékből. Ennyi volt mostanig, ami közismert volt Papolcra, s újabban szűk kétoldali terjedelemben Vofkori László Székelyföld útikönyvének második kötetében.² Elmaradva ezúttal hajdani prédikátorunk legendája, bővülve a faluismertető néhány népszámlálási adattal, a falut körbeölelő hegyek nevével, azok magassági adataival és a 19. század végén meghonosodó fakereskedők nevével, tevékenységével.

Ennyit ismernek a magyar nyelven beszélők a Cseremegye és a Lahó között nyugatra nyíló völgyben, az orbai havasok lábánál szerényen meghúzódó Papolcra. Nincsenek a világban elhíresedett fürdői, gyógy- és ásványvizei, nincsenek évezredek történelmét idéző műemlékei. A rómaiak sem igyekeztek ide várakat építeni, limest verni. A vasút sem kapaszkodott gözsebességű lendülettel hűvös, olykor nyáron is havat hullató völgyeibe, hegyeire. Századokon át talán a brassóiak ismerték leginkább a papolciakat, akik a hajdani szabad királyi városba elhordták faműveiket, mert a brassóiak sem vették a fáradságot, hogy felkeressék őket. Besenyők, kunok, tatár-

rok, törökök, Básta főgenerális zsoldosai mindig hamarabb és szívesebben meglátogatták őket, mint a királyok, fejedelmek, akik leginkább adószedőiket, conscriptoraikat, írnokaikat küldték csak e nehéz éghajlatú és domborzatú vidékre, hogy behajtsák a kincstárt illető adókat, háborúba vezényeljék darabont és lófő székeleseit, határőr katonáit. Mert vérüket és pénzüket mindig számon tartotta a hatalom. Így bukkanunk először a falu máig tisztázatlan eredetű nevére is. 1567-ben János Zsigmond írnokai vettek itt számba 19 háznépet.³ Nyomban meg is adóztatták őket, s feljegyezték a kincstári lajstromba Papolc nevét, nehogy kihúzhassa valamiképpen magát a kötelezettségek alól.

Dicséret illesse Orbán Balázs és Vofkori László mellett Kiss Lajos nyelvészt is, aki megkísérelte a falu nevének eredetét megfejteni. Ő két lehetséges változatát adja a falu névmagyarozatának. Inkább amellet tör lándzsát, hogy a szláv, leginkább cseh eredetű, Popelice < Popel, tulajdonképpen 'hamu' jelentésű szóból származik, de nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy a Vas megyei Pápoc = 'pap' jelentésű helynév Székelyföldre történő átviteléről van szó.⁴ Ezzel az évszázadokat és hatalmas távolságokat átívelő nyelvi logikával nemigen törődött Básta főgenerális, amikor 1602 augusztusában császára és királya hűségére eskette az erdélyi fejedelem mellől a papolci *nemes* Mükes (Mikes) Benedeket, a *lófő* Janó Gergelyt, Kis Mihályt, Janó Miklóst, Janó Mátét, Posoni Pétert, Dávid Lőrincet, Dávid Demjént, Dávid Mátét, a *darabont* Solia Demetert, a *szabados székely* Tott Gergelyt, Tott Miklóst, Tott Lukácsot, Tott Györgyöt, Csorja Benedeket, Kupán Mátyást, Kupán Jánost, Gál Mátét, Csorja Mátét, András Kovácsot, Király Andrást, Kis Lukácsot, Jano Bertalyost, Csore Kereszttest, Csore Balást, Csore Ferencet, Csore Mártont, Tamo Györgyöt, Kupán Miklóst, Kovács Györgyöt, Csori (Cziori) Jánost, Csori Istvánt, Csori Miklóst, Poson Györgyöt. Győzelme elismerésének kényszerét és a hűség kikövetelését a jobbágyságra is kiterjesztette. A papolci *jobbágyságok* közül név szerint az alábbiak esküdtek fel Básta akaratának megfelelően: Csorja Gergely, Pál Keresztes, Nicola Balás, Király Márton, Földes András, Király Miklós, Veres Bálint, Király Bálint, Király János, Király Máté.⁵

Hasonló családnevek a szolgálónépet tartó nemesek, lófők és szabad székelesek között 1820-ban éppúgy előfordulnak, mint az akkori jobbágyság és egyéb rendű szolgálónépek között. Ez a 218 évnyi távlatot őrző kontinuitás engedi meg feltételeznünk, hogy vissza az időben is - jóval 1602 és

1567 előtt – létezett Papolc communitasa. Székelyek, s talán szolgálónépek is lakták. Az esküt tevők 1602-es listáján 8 lófő, 1 gyalogos katona és 24 szabad székely neve található. Ezek elődei századokkal korábban megülhették a Papolc-vize alsó folyásának mentén a földeket, s azt mint székely örökséget tartották birtokukban, usuálva, használva, átörökítve mind a családi gazdaságot, elsősorban a szántókat és szénatermő réteket, és székely joggal használva a közföldeket: legelőket, erdőket, halászó vizeket, vadászó helyeket stb... stb... A zsellér és házi szolga alkuval vállalt egyéves ideje kitelvé, szabadon állhatott tovább. Ura legfeljebb kedvezményekkel marasztalhatta. A fejekötött örökös jobbágy – bár tiltva volt költözése – mozdulhatott szökve, akárha Havaselvére, Moldvába is. Földet szolgálatra talált, s legfeljebb kevesebbet robotolt új lakhelyén. Igaz, ura utána mehetett, s erőhatalommal akár Magyarországról, Moldvából, Havasalföldről is visszakövetelhetette, de ha a papolci hegyek között néhány órá, legfeljebb félnapi előnyt szerzett a szökésben, üthette nyomát bottal volt gazdája. Évekbe és nem kis költségbe került, amíg megtalálta, ha egyáltalán nyomára bukkant.

A szabad székely, nemes, lófő, darabont költözhetett, jöhetett, mehetett kedve szerint, de ha elhagyta szülőtte faluját, ki volt téve annak a veszélynek, hogy székely öröksége elkallódik. Szántóját, réjtét rokonok vagy mások elorozzák, a közbirtokosság haszonélvezetéből kirekesztik, s keresheti másokat szolgálva megélhetését. Való, hogy generációkon keresztül szántója, rétje annyira elaprózódhatott, hogy a megélhetését nem biztosította. Saját falujában azonban megvolt a lehetősége irtással új földeket törni fel, s ami ennél is fontosabb: a közjavakat – legelőt, erdőt, vizeket, nádasokat, halászó és vadászó helyeket – szabadon használhatta, s állatot is tarthatott kedvére. A székelységnek ezerszer is meg kellett hát gondolnia magát, amíg elhagyta szülőtte faluját. Mesterséget tanult inkább, Papoicon a faműveséget, és szekerezett készítményeivel Brassóig vagy tovább. De visszatért Papolcra, ahol ismerte, tudta, hol, merre érdemes keresni a küllőnek, zsin-delynek, faedénynek való fákat, s tudta, ha neki nincs is fogata, lova, a szomszéd, a rokon, a barát, a kalákatárs segít levontatni a havasról azt a rönköt, törzset, amire szüksége van. A fűrészmalomban is hamarabb megmunkáltathatta a kidöntött törzset, mint egy idegen helyen. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy akár házasság, akár katonáskodás, akár más jellegű szolgálat felvállalása révén ne költöztek volna ki székelyek Papolcra.

Persze, hogy költöztek, de a család nemzedékről nemzedékre kötődött a székely örökséghez, s azt – a szabad rendelkezésű, telekkönyvezett tulajdonviszonyok megteremtéséig – csak a legvégső esetben hagyta el örökre. Ez utóbbira, a határ regulációjára, a székely örökség telekkönyvezésére, a szabad rendelkezésű birtoklás meghonosodására, a földek, erdők, rétek, legelők átlagos hozamának, az aranykoronában mért tiszta jövedelemnek a megbecsülésére Papolcon – sok vita, nagy veszekedések, életre szóló haragok, csalafintaságok és a földművelésügyi miniszterig, illetve az 1902-es székely kongresszusig felérő panaszok közepette – csak az 1880-1890-es évtizedekben került sor. Ebben az időben szemmel látható, a közösség minden tagjának a bőrén, a pénztárcáján érzékelhető új világ kezdődött Papolcon. A magán- és közbirtokossági erdőkbe befészkelte magát a haszonelvű kapitalizmus. A pesti illetőségű Horn Dávid vállalkozó 1882-ben létrehozta az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaságot, amely cég még ebben az évben megkezdte a Papolc-Zágon határában lévő magánerdők fenyőfaállományának kitermelését, amelybe fokozatosan bevonta az említett községek közbirtokossági erdőit is. 1898-ban Diósi Lajos nagyváradi fakereskedő szerzett jogot 4000 hold fenyőerdő favagyománának a kitermelésére. Ennek a Papolc életében nem elhanyagolható vállalkozásnak volt egy, a lakosokat közvetlenül is érintő hozadéka. Diósi Lajos szerződést kötött a papolci önkormányzattal, hogy az említett 4000 holdon kitermelt fa kereskedelmileg hasznosítható részét kizárólag papolci fuvarosokkal szállíttatja a legközelebbi vasútállomásig. Kötelezte magát arra is, hogy a községben gyárat épít a fenyőfa ipari feldolgozására, ezáltal 15 évig biztosítja a lakosság megélhetését. 1905-ben azonban megépíttette az iparvágányt, felmondva a fuvarosoknak tett ígéretét.

Ekkor már három gőzfűrész dolgozott a községben. 1903-ban ugyanis az említett két vállalkozáshoz csatlakozott a Heksch és Mettner-féle fakereskedő cég, s Bajkó Ferenc telkén is újabb gőzfűrész kezdte meg a működését. Ontotta Papolc a fűrészárut.

Ezek a nagyvonalú vállalkozások tönkretették a Papolc-vizén zakatoló tucatnyi fűrészmalmot, a lakosok elhanyagolták a falun a Papolc patakkal párhuzamosan végigfutó malomárok tisztítását. Egy-két vízimalom még zakatolt a patak felső folyásán, örölve búzát, rozsot, darálva kukoricát, de a hajdani fűrészmalmokat fűzérként felfűző malomárok betemetődött törmelékkel, hordalékkal, gazzal, s az első világháború táján már csak a ritkuló

fűzfák, s a hajdani malomárkon átívelő korhadó hidak maradványai árulkodtak arról, hogy korábban is a faárúk készítésében jeleskedett Papolc lakossága.

Az első világháborút követően birodalom-váltás következett. Papolc szélárnyékban maradt ugyan, vegyes etnikumú lakossága még sokáig őrizte magyar és református többségét, de a gazdasági erővonalak átrendeződése, az iparosodás ütemének felgyorsulása lefékezte a lakosság gyarapodását. Belemerevedett a mozdulatlan időbe és a Cseremegye-Láhó közötti völgybe Papolc communítása. Gyulafalva, Musatelep fokozatosan felszámolódott, Kommandó pedig 1930-ban önállósult. Elkezdett fogyni, apadni, forgácsolódni az anyaközség lakossága is. Csak a hegyek, völgyek, erdei tisztások, a sziklák, a patakok és a falu határát beborító kék ég maradt változatlan. No meg a Nemere, a hideget és a lélek didergését hozó viharos erejű szél, a késői tavaszodás, a korán beköszöntő fagyok, s az olykor nyár-időben is erre kószáló hópelyhek. Az évszakok ritmusa. Maradtak még, s talán maradnak még egy ideig a földrajzi nevek is. Az idősebbek a még visszamaradt néhány elvénült fűzfa láttán visszaemlékeznek a Malomárokra, s talán egy-két malom helyét is meg tudják mutatni. Néhányan még néven nevezik a hegyekben csörgedező Szilos patakát, a Salamon-csorgót, a Hintóriát, a Csorja Balázs patakát, de bizonyára kevesen tudják, hogy 1602-ben már három Csorja nevű család is élt a faluban. Volt közöttük egy jobbágy, akit akkor Gergelynek hívtak, s két szabad székely, Benedek és Máté. A Tóth Miklós kútjához is elkalauzolnak néhányan bennünket, de ők sem igen gondolnak rá, hogy 1602-ben négy Tóth háznépét eskette királyi, császári hűségre Básta főgenerális: Gergely, Miklós, Lukács és György szabad székelyeket. A Mikes-famíliára talán emlékezik mindenki. Szomszédos Papolccal Zágon, ahonnan Mikes Kelemennek Rodostóig vezetett az útja Lengyelországon és Párizson át, Rákóczi nagyságos fejedelmünk iránti múlhatatlan hűsége közepette. Erre emlékezni, elég csak a Láhóra felmenni. A tetején ott a Majális-pusztta, ahol hajdanán közösen majálisozott zágoni és papolci székely. Barátságok, szerelmek, ismeretségek szövődtek így, s a messze kalandozó tekintetek betájolták a Szépasszonyok és a Királyné kútját, a Büdös forrást, a Rossz fűrészek pusztáját és a Jézus csorgóját.

Ott éltek, higgyük, most is ott élnek ezek a beszédes helynevek a papolci határban, árulkodva kalandról, vándorlásról, ábrándokról, a lélek ünnepei-

ről, de a kemény munkáról is. Talán mindenki sejti Papolcon, talán sokan tudják is, hogy az Alsó-, Középső- és Felső mező a szántóvető tevékenységnek azt a sokszázados gyakorlatát merevítette határrész nevekbe, amikor még három nyomásban használták a mezőt a lakosok, és négy ökröt fogtak az ekébe, ha szántani akartak. Bizonyára sokakban felidézi a Rakodó a régi idők csépléseit, amikor még nem is gőzcséplővel, nem is járgányos masinával, csak az állatok patáival, esetleg kézzel csépelve nyerték a szemet a kalászosokból.

Ha valaki elfelejtené, hogy régen sem volt fenéig tejföl az élet, s a kertelést akkoriban sem mindenütt kolbászból, gyakrabban a Csipolyás bokrairól vágott vesszőből készítették. Meggyőződni erről elég, ha kimegy bárki a Szegény-szerre.

Itt jár a történelem Papolcon, Papolc körül. Völgynek le, hegynek föl visz a gondolat, s nyolc évszázad vonulgat a szemünk előtt. Most éppen szorgos kezek kertelik a falut oszlopokkal, karókkal, dorongokkal, vesszőkkel, s ácsolják rá a három kaput, amin ki-bejárnak a faluból, faluba az emberek. A Tanorok kapuján éppen szántani mennek, a Rét kapuján zsiradék után nyöszörgő szekér vánszorog négy ökörrel a réti szénáért... Kamaszkorú legénykék futnak az erdőre, s a megdézsmált madárfészkek kincseivel osonnak lelkesen haza. Kipirult arcú leánykák térnek meg teli csupor málnával, hintve maguk körül a papolci határ mámorító illatát. Dúvad hajtására, tavaszi irtásra is ezeken a kapukon jártak ki-be hallgatag férfiak, nagyot mondó vadászok, pisztrángra leső horgászok, szerencsét remélő csikászok. Nyolc évszázadnyi idő vonul itt a faluból a határba, a határból a faluba, a hegyekbe, a völgyekbe, a zágoni hetipiacokra, a kovásznai vásárookra, szekérszemesi rozssal, vékányi búzával a malmokba. Most éppen a Becsek malmába vagy a Bagoly Béláéba, holnap a Bajku Károlyéba vagy a Barta-féle malomba. Mert így formálódik a történelem. Lovagolnak büszkén a lófők, elégedetten a megnemesedett székelyek, megfontoltan a darabontok, s a madéfalvi tragédiát a szívükben őrző, kényszerből határőrkatonává magukat összeíratók. Mennek hittel áldott életükkel a kálvinista templomba. Éppen úrvacsorát vesznek, s hallgatják prédikátoraikat, nagytiszteletű uraikat. Isten tisztaságához és világot elrendező bölcsességéhez emelik a lelküket. Közben megszólal Felszegen az ortodox templomnak a Sepsiszentgyörgyön, az Olt utcai Kiss János-féle harangöntő műhelyben éppen 1852-ben öntött harangja.⁶ Istenhez hív az is, s a papolci reformátusok tudják,

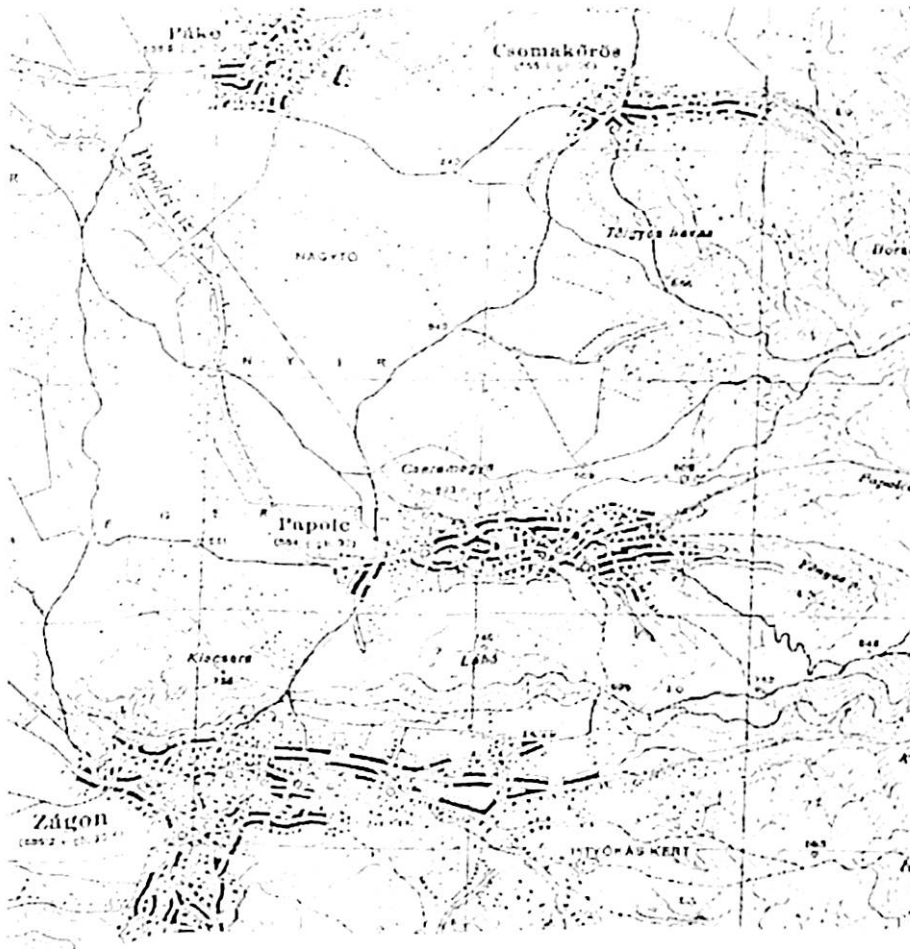
hogy sorstársaikat ott a Felszezen éppúgy megkínozza keserőséggel és megajándékozza vidámsággal az élet és a történelem, mint őket itt, az Alszezen. Se harag, se indulat, csak a határ közös usuálása, a hidak közös javítása, az utak közös egyengetése. Papolcon - erről tanúskodnak a történelmi források - nem a politikai retorika, a nehéz élet a becsület megválasztója. Erről árulkodik ez a könyvecske is, amit Bede Erika dajkált életre. Ősi család a Bede-família Székelyföldön, s évszázadok óta ismert Papolcon is. A hit és az értelmiségi szolgálat körül forgolódtak mindig legszívesebben. A lelket akarták nagyra növesztetni, s a közösség emberibb életén munkálkodtak.

Ezt tette most Bede Erika is. A múltba nézett. Összegyűjtötte azokat a dokumentumokat, összeírásokat, okleveleket, népszámlálási adatokat, visszaemlékezéseket, egyházi iratokat, amelyeket hajdani papolci emberek hagytak hátra életük lenyomataként. Nemcsak leszórta róluk évszázadok porát, hanem életre is keltette őket. Mint a mesében a legkisebb királyfi, aki szorgalmával, kitartásával, ügyességével, találékonyságával és mindezekelőtt emberséges szívével elűzte az átkot a boszorkány által kábulatba űzött királylányról, s életre keltette azt. Bede Erika nem a királylányt, Papolc hét-nyolcszázados történelmét varázsolta életre. Ide tette mai papolciak asztalára, bizonyosságául annak, hogy őseik immár hét-nyolc évszázada tapaszták itt az ösvényeket, ácsolják a patakok fölé a hidakat, járják az erdőt, kaszálják a szénát, megülik az ünnepeket, s szorgalmukkal megteremtik maguk és a családjuk megélhetését. Ami legalább ennyire fontos: nevelték, nevelik a jövőnek a gyermekeiket. Székely dac ez, az élet nagy kihívása. Hitet, emberséget, nyelvet, a gyermekekben megtestesülő jövőt fel nem adni, mert bár keserveink között nem mindig látjuk, de immár nyolc évszázada őrt állnak életünkért az őseink, akik tetteikkel érdemelték ki a hajdani életet és a róluk való mostani történelmi emlékezést.

Takács Péter

A falu földrajza

Papoltc (Păpăuți) a Háromszéki-medence délkeleti sarkában, a hajdani Orbaiszék egyik faluja. Kézdivásárhelytől délre mintegy 35 kilométernyire található a Kárpát-kanyar koszorújának egyik havaslábánál. Egy pompázatos, kies völgyben fekszik a *Cseremegye* és a *Láhó* között. Északról *Csomakörös*, nyugatról *Zágon*, *Barátos* és *Páké*, délről *Zágon*, keletről *Kommandó* határolják. A falu fölött emelkedik a *Kárpátok* hegyláncjának 1778 méter magas csúcsa, a *Lakóca*. A *Lakóca* vonulatának *Köztető* nevezetű részén forrás ered, amelynek vize patakká duzzadva jelölte ki a hajdani székelyek megtelepedését és a falu formálódását. Az emberek telekválasztását, utcarendes megtelepedését, a falu mindenkori terjeszkedését meghatározták – és ma is uralják – a természetföldrajzi adottsá-

Papoltc a 3. katonai felmérés térképein

gok, a domborzati viszonyok. A település hossza két és fél kilométer, szélessége átlagosan 700 méter. A *Papolcot* keblére ölelő völgy északra és nyugatra sík mezőre nyílik. Délen a falu szintje fölé 300-350 méternyi magasságig felkúszó Láhó nevű hegy zárja a szemhatárt, északon a *Cseremegye* valamivel magasabb csúcsa dereng fel. Keleten *Papolc* és *Kommandó* között a *Kárpátok* gerincén húzódott végig valamikor az országhatár.

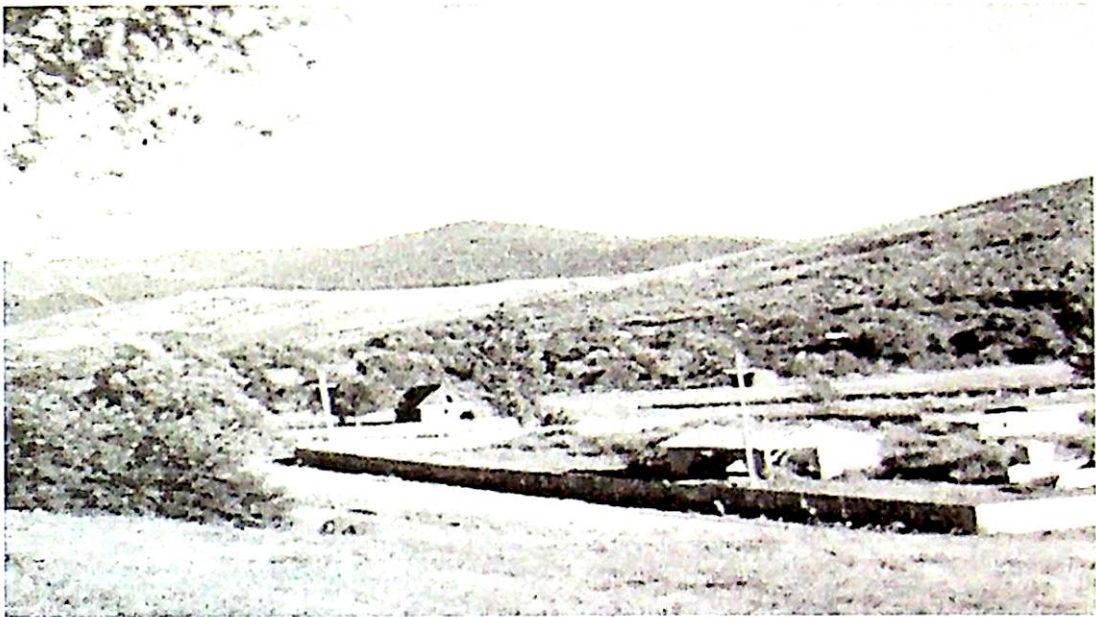
Papolc település külterülete túlnyomóan dombság és hegyvidék, csak kicsinyke hányada lapos fennsík. A falu hozzávetőlegesen 500-560 méter tengerszint fölötti magasságban fekszik. A keleti határánál kezdődő hegyvonulat hirtelen szökik a magasba. A *Papolci Köz* nevű hegygerincen eléri az 1320 m tengerszint fölötti magasságot. A falut határoló hegy-lánc vulkanikus eredetű. Erről árulkodnak a falu területéről jól szemlélhető, láncszerűen sorakozó kúp alakú hegycsúcsok is. A hegyeket, dombokat alkotó kőzetek rétegzettségére is a vulkanikus eredetet tanúsítja. Bizonykodik erről az az enyhén széndioxidos vizű forrás is, amelyet a falu nyugati határában, *Páké* közelében fedeztek fel az 1980-as évtizedben. Jelentős kőzETFéle az építőanyagként használható homokkő. Említésre méltó egy, az elmúlt évtizedben a papolci erdő altalajában felfedezett kőszéntelep, amely azonban nem elég gazdag a kitermeléshez.

Az elmúlt századokban keletkezett jegyzőkönyvek tanúsága szerint a papolci hegyekben vasbánya működött. Az 1865. dec. 31-i falujegyzőkönyv tesz említést arról, hogy a kovásznai *Transilvania Vasműde* bányavállalata 1859-ben *Papolcon* megnyitotta az „*Elisabeth*” nevű vasbányát.⁷ Hogy pontosan hol, és milyen kapacitással működött, azt ma már szinte lehetetlen federíteni. A vállalat íratai ugyanis elvesztek, vagy lappanganak valahol. Egy másik bányáról az alábbiakat közli az 1860. október 19-i falujegyzőkönyv: kovásznai Nagy Ezékiel a *Borostyán patakánál* – ahol Kis Dániel és Imreh Mózes fűrészei álltak – „*bányász Comisarius úr jelenlétében vasbányát szándékszik nyitni.*”⁸

A hegyek legjelentősebb kincsét azonban mégsem az altalajkincsek, hanem az óriási kiterjedésű évszázados erdőrengeteg képezte, képezi, kristálytiszt, friss vizű forrásaival, pisztrángokban gazdag hegyipatakjaival.

Kilátás a Láhóról

A Gyáralatt

A falut a kelet-nyugati irányban folyó *Papolc pataka* kettéosztja. A patak hét forrásból ered a *Hétpatak* és a *Balázs* nevű erdőtartományban. A *Papolci Köz* nevű vízvásztótól nyugatra folyó csermelyek, aprócska patakok vizeiket mintegy 10 km²-nyi területéről gyűjtik össze. Az egy-

másba ömlő csermelyek – felszedve a hegyek vizét - két patakká egyesülnek. E két patak - átfolyva az *Alsó-* és *Felsőgyepű* pusztákon - a *Nyáros hídja* nevű erdőrészen ömlik egybe, s *Papolc-vize*, *Papolc pataka* néven híresült el. A patak – míg le nem ér a fennsíkra – gyors folyású, medre keskeny és mély, hatalmas gömbölyű kövekkel borított. A középső és alsó szakaszán a víz folyása lelassul, medre kissé kiszélesedik, apró kavicsstörmelékekkel borított.

Szénégető puszta

Papolci táj

A falu közepén a *Papolc* vizéhez egy délkelet irányból folyó mellék-patak, a *Gyükenes* pataka csatlakozik. A *Papolc* vize *Páké* közelében még felszedi a *Kőrös* vizét, hogy ezzel dúsulva *Barátos* közelében a *Kovácsnába* ömöljön.. A többnyire sekély vizű patak tavaszi hóolvadáskor és nyári esőzé-

sek idején felduzzad, kicsapva medréből gyakran okoz jelentős áradásokat.

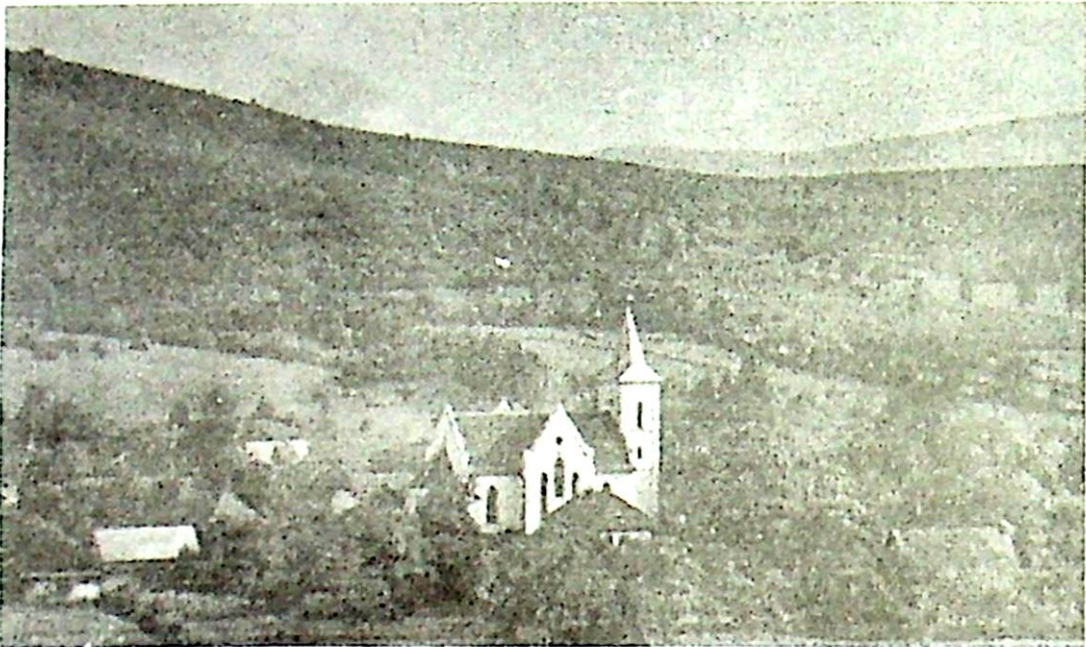
A lakosok a *Papolc* patakról szólva, mindig említést tesznek a múltban létesített *Malomárokról*. Ez a *Papolc* vizével párhuzamosan haladó mesterséges árokként szelte át a falut. Vizét a főpatakból nyerte. A *Malomárok* nevű mesterségesen készített mederben csordogáló keskeny vízfolyás jelentős gazdasági szerepet töltött be a falu életében. Folyása mentén számos vízimalom működött. Maradványaik 20-30 évvel ezelőtt még láthatók voltak. Ma már csak az idősebb generáció emlékezetében élnek. Itt-ott árulkodnak a *Malomárok* futásáról a hajdani partvonala mentén régen ültetett, itt-ott még ma is meglévő, már egyre gyérülő fűzfák.

A volt Malomárok

A *Papolci Köz* nevű vízválasztótól keletre folyik alá a *Taplicza*, azaz *Hévíz* és a *Rozsdás* patak vize, amelyek a *Kommandót* is érintő *Baszka* folyóba ömlenek. Ez utóbbi pedig a *Bodza* vizébe siet. Szintén keleti irányban ömlik alá a vízválasztó tetejéről, és a *Baszka* folyóba torkollik a *Súgó Baszka*, a *Kerekbérc pataka*, a *Jáhoros-*, a *Györke* pataka, a *Peták*, az *Ezüstös*, a *Gyurgyó* pataka, a *Kupán-* és *Kiskupán* pataka (ez kelet-nyugati irányban folyik), a *Magyar Baszka*. A *Szilos* patak nyugati irányban ömlik alá.

A falu földrajzi helyzetének függvényében alakul a falu éghajlata. A hegyek közelsége és a jelentős tengerszint fölötti magasság rányomja bélyegét vidékünk éghajlatára. Hűvösebb, csapadékosabb, mint akár a közeli síkvidék klímája. Télen különösen szigorú, zord az éghajlat, amikor időnként végigsüvít a Nemere „szörnyű fuvallása”, kegyetlen „porozókat” okozva. A hegyekben általában novembertől május elejéig tart a tél. *Papolcon* közismert az alábbi, téli hidegre vonatkozó mondás: „*Olyan hideg van, hogy csattog a zsendely.*” E mondás eredete így magyarázható: a -25 , -30 C°-os hidegben az épületeket befedő zsendely a fagytól elrepedve csattanó hangot hallatott. Mikor ez a csattogás hallik, a jobb érzésű emberek kutyáikat sem eresztik ki a szabadba.

Papolc látképe

Papolcon a nyár igen rövid ideig tart. Legmelegebb hónapja július, amikor 30 - 32 C°-ig is fölmelegszik a levegő. A hőmérséklet ingadozása azonban ilyenkor is szélsőséges. A magasabb hegyekben, északra hajló, árnyékosabb völgyekben a nyári hónapokban is előfordul egy-egy futó havazás, hószitálás.

A hegyekben a növényzet a különböző magassági övezetek függvényében tagolódik. A legalsó a tölgyerdők (ún. cserések) övezete. Talajuk jóízű gombákkal, fáik termése sertéshízlaló makkal kedveskedik a lako-

soknak. A tisztáson málna, szeder, a ritkásabb részeken mogyoró terem. A tölgy-övezet fölött a bükkösök (ún. bikkesek) húzódnak. Sűrű lombjuk, a fák egymásba érő koronákója nem kedvez az aljnövényzet fejlődésének, s a bükkmakk is ritka áldás. Vagy a tavaszi fagyok pergetik le virágjában a termést, vagy a korán érkező, augusztus végi, szeptember eleji hóharmat, dér verik le még zölden, amin sem a sertések, sem a juhok, csak az egerek híznak meg és szaporodnak nagy bőséggel, a következő évi gabonatermés nagy kárára. A bükkösök jegenyefenyő-erdőkkel és vörösfenyő-ligetekkel váltakoznak. Ezt váltja fel a lucfenyők övezete. A fenyőövezetben sok vörösberkenyét, cirbolya- és borókafenyőt találunk. A tisztásokat málna- és szederbokrok, vörös- és feketeáfonya bokrok, cserjék tarkítják. Sok a dús fűvű legelő, a szénatermő rét is. Az alacsonyabb hegyeken, a falu szintjéhez viszonyított dombokon otthonos a fehér nyár, a kőris és a szilfa, s többnyire ezeken a tetőkön tenyésznek a legelésre alkalmas fűfélék is.

A papolci hegyek állatvilág talán még a növényviláguknál is gazdagabb és változatosabb. Az erdőkben még ma is él a medve, farkas, róka, vadmacska, hiúz, vaddisznó, nyest, borz, szarvas, őz, nyúl. Hajdanán vadásztak itt bölényre, kőszáli kecskére is. A madarak közül: a réti sas, a héja, a szajkó, csóka, fajdkakas, mogyorós tyúk, szalonka, fenyőrigó, megannyi énekesmadár él és költ a tájon. A fennsík nádasiban néha gólya, vadkacsa, vadliba, vízityúk ver tanyát, hacsak vonulásra is. A hegyi patakok, csermelyek gazdagok különféle halfajtákban: pisztráng, rák, aranyhasú cselle, ponty, menyhal, pér, csík. Hajdanán szép halastavakat is kialakítottak néhányan. Ezeknek ma már csak haldokló nyomai tarkítják a papolci határt. Hajdan nagy vadászatokat rendeztek a papolci határon. Az ehető húsu vadakból jutott olykor a székelyek konyháira is, s némely prémállat bundája is felhasználásra került helyben. Ma már természetvédelmi okokból az állatok vadászata tilos.

A falu keletkezése és elnevezése

Papolc neve először 1567-ben tűnik fel forrásokban. II. János király 12 jobbágyot adományozott itt Mikes Miklósnak⁹, alighanem az 1562-es szé-

kely lázadás leverésében mutatkozó buzgalmaért, vagy egyéb szolgálataért. Elég késői adatolás, de nem nagyon dicsekedhetnek a környező falvak sem sokkal korábbi előfordulással oklevelekben, írott forrásokban. Annak, hogy *Papolc* és a környékbeli települések ilyen későn kéreztettek írásos forrásokba, több oka is lehet. Egyik, hogy a *Gyulafehérvári püspökség* iratait, dokumentumait szétzilálta a reformáció és Erdély különös története. A másik, hogy a székelység ló-, majd szarvasmarha tenyésztő hadi nép lévén, inkább alkotott szállásokat, mint rendezett telekre települő falvakat. A falurendszer valószínűleg későbbben szeveződött meg, mint a királyi *Magyarországon*, vagy az erdélyi vármegyékben. Lett légyen bármiként, az szinte bizonyos, hogy *Papolc* környékét századokkal korábban megszállta a székelység, semmint arról a ma is tanulmányozható iratok tanúskodnak.

A történészek ma már egybehangzó állítása szerint a székelyeket a 12. század végén, legkésőbb a 13. század elején telepítették mai lakóhelyükre királyaink, a keletről fenyegető kúnok, jászok, besenyők, egyéb nomád népek támadásait kivédendő. A majdani *Háromszék* területén akkor *Sepsi*-, *Kézdi*- és *Orbaiszék* hadszervezetei védték a magyar királyság délkeleti gyepűit, határvonalait. Nem zárható ki a lehetőségek közül, hogy a *Cseremegye* és a *Láhó* között kijáró *Papolc patak* völgyében már ekkor kijelölték valamelyik nem egyik ága néhány háznépének a szállásterületét, hogy örködjenek, nehogy a hegyeken átszívárgó keleti nomádok készületlenül törjenek a háromszéki síkságra. Nem lehetetlen, bár nem is bizonyított, hogy az *Alsó*- és *Felsőgyepű* pusztá ekkortól hordozza nevét. Annyi bizonyos, hogy *Háromszék* – *Sepsi*-, *Kézdi*- és *Orbaiszék* – székelysége határvédelmi, gyepűvédelmi feladatokat látott el. A királyaink által idetelepített könnyűlovas, még nemzetségi szervezetben élő, akkor még gyorsasága és harcmodora miatt jelentős katonai értéket képviselő föld népe erős katonai felépítésű székekbe szerveződött. *Papolc* az *Orbaiszék* egyik határszállása volt. Lehet, hogy csak megfigyelő előőrs, őrállás, de a legeltetésre, ménes-ítatásra, később szarvasmarha tenyésztésre is igen alkalmas papolci völgykijáróban hamar végleges tanyát vert a föld népe, s faluvá szerveződött. Az itt élő, kezdetben szinte kizárólag lovas harcosok és kiszolgálók – kovácsok, íj-, nyíl- és szíjgyártók – a székely katonai szervezet alapsejtjét, a székely tizedet alkották, s a

Zágonban magának szállást foglaló hadnagy révén kapcsolódtak *Orbaiszék* hadszervezetébe. A már említett három székely szék a 16. század végén egyesült. Megőrizve ugyan minden térség korábbi regionális elnevezését, a későbbiekben *Háromszék* néven vonult be a közigazgatás történetébe.

Az összékelyek által kiépített határvédelmi gyeprüendszer nyomai, emlékei a hegyek, patakok, helységek, erdőrészek neveiben megőrződtek. A papolci határban, az erdőben található – már említett – *Alsó-* és *Felsőgyepű* pusztája nevű dűlő is tanúskodik erről. Található a papolci határban egy *Kádán* nevű erdő is. A faluban az idősök által még emlegetni szokott monda szerint ez egy *Kádán* nevű tatárvezérről kaphatta a nevét. *Kádán* az 1241-es tatárjáráskor vezette *Erdélyen* át *Magyarországra* a pusztító tatár had egyik seregét. Feltételezhető az is, hogy a *Várhegy* nyaka nevű hajlat fölötti hegyen is egy ilyen gyeprüvár állhatott. A *Láhó* nevű hegy elnevezése eredhetett a látó, őrálló kifejezésből is. Tetejéről ködmentes, tiszta időben messze föl ellátni a *Papolc* vize mentén. Be kell azonban vallanunk, hogy mindezen feltételezésünket nem támasztják alá írott történelmi források, legfeljebb olyan, a nép ajkán kerengő mondák, regék, amilyeneket Anonymus – hitelüket tekintve – már akkor igencsak megvetett, amikor a székelyek e földre telepedhettek. Bizonyíthatóan azonban ő is számos mondát beépített gesztájába. Hagy öröködjenek *Papolc*ról is jövődöbeliek számára ezek a monda-töredékek. Részei ezek is a falu történetének.

Ha a helynevek keletkezése pontosan datálható lenne, s a föld népének ajkán élő regék és mondák hiteles forrásokkal megtámogathatók lennének, akkor bizonyosan állíthatnánk, hogy *Papolc* földje már a 12-13. század fordulóján megnépesült székelyekkel, s valahonnan a magyar királyság nyugati térségeiből, talán Vas megyéből idehozta faluja nevét. Mivel azonban ilyen korai datálású források felbukkanásában aligha bízhatunk, meg kell elégenünk azzal, hogy a 16. század közepéig örök homály takarja a múltnak e vitatható bizonyosságait. Meglehet éppen ez sarjasztja, sarjasztotta ki a valóságnál is szebb mondákat, s miért ne lehetnének ezek is, melegítő, honszerelemre buzdító kapaszkodói a léleknek.

Amint említettük volt, *Papolc* nevét először 1567-ben említik a források. Akkor egyszerre több is. Egyik szerint János király 12 jobbágyház-

tartást adományozott Mikes Miklósnak, a másik szerint 19 portának kellett 25 dénáros adóval hozzájárulni a Szászsebesen épülő vár költségeihez.¹⁰ Ezekről az adatokról a későbbiek során még lesz szó. Itt most csak a kronológiai adat és a falu neve fontos.

A késői dátumot próbáltuk indokolni. A falu nevének keletkezése és jelentése pedig legalább annyira bizonytalan, mint *Papolc* eddig ívelő története. A földrajzi nevek etimológiájában a mai *Magyarországon* legjáratosabb *Kiss Lajos* is elbizonytalanodik, amikor megkísérli a szó jelentésének megfejtését. Két lehetséges szószármaztatást is felvet. Leginkább amellet sorakoztat fel érveket, hogy a szláv, azon belül is a cseh eredetű *Poplice* < *Popel* = 'hamu' jelentésű szóból vezethető le a faunév fejlődése. Nem zárja ki azonban annak a lehetőségét sem, hogy a *Vas* megyei *Pápoc* = 'pap' jelentésű – ugyancsak szláv eredetű helynevet költöztették át a *Cseremegye* és *Láhó* közötti völgybe a székelyek.¹¹

Az évszázadokat és ezernél több kilométernyi távolságot áttörő logikai építkezés perel azokkal a korábbi magyarázatokkal, amelyek keretében *Benkő József* és *Orbán Balázs* igyekeztek megfejtetni *Papolc* nevét. *Benkő József* a „*papharcz*” szóból eredeztette. Ezt a magyarázatot ismerter *Orbán Balázs* is, de őt nem elégítette ki *Benkő* okfejtése. Az ő feltevése szerint *Uopolet* rabonbán unokája, *Papulecz* telepedett meg először e kies, de zord völgyben még *Szent István* uralkodása idején, s az ő nevéből nyerte volna a patak és a település a nevét.¹² A mai köztudat szívesen ötvözi *Benkő József* és *Orbán Balázs* magyarázatát. *Földes Lajos* 92 esztendő papolci adatközlő¹³ így nyilatkozott erről: - Egy *Papulecz* nevű család élt a kezdeti időben ezen a területen. Amikor papválasztásra került a sor, a köztük támadt viták, nézeteltérések miatt a család két pátra szakadt. Mindkét fél más-más papot szeretett volna megválasztani, amiből kifolyólag hosszas harc kezdődött a család két pártja közt. E papválasztásért folyó harc, a 'papharc' eseménye volt eszerint a falu névadója.

A papolci köztudat századunk első felében a 'papolsz', 'papolj' kifejezésből is származtatta a falu nevét – írja *Bede Sándor* 1933-as feljegyzéseiben.¹⁴

Orbán Balázs névszármaztató fejtegetéseinek forrásbázisa a kétes hiteltű *Csiki krónika*.¹⁵ Valószínűleg nem bízott eléggé forrása hitelében, mert megemlített egy lehetséges másik változatot is, amely szerint régen a

Papalcium, Papulum, Baboltsám elnevezések is használatosak voltak a falu megnevezésére. Az egyetlen igazságot a források hiánya elrejtí előlünk. Bizonyosat csak annyit tudunk, hogy az 1567-es, majd az 1614-es *Bethlen Gábor*-féle összeírások, és más dokumentumok is *Papolcz* néven emlegették a falut. Egy 1702-ben keletkezett forrás *Papolczfalva* néven említi. A bizonytalanságban annyi bizonyosságunk van, hogy a települések neveinek dualizmus kori törzskönyvezésekor *Papolc* néven törzskönyvezték a falut, román nyelven pedig a Păpăuți megnevezés a használatos.

Papolc feudális kori története

Amikortól Papolcot mint települést emlegetik a források, Erdélyben éppen meghonosodóban volt a reformáció. A háromszéki székelyek is egyre áhítatosabban hajlottak Kálvin János tanainak egyetlen igaz hitként való elfogadására. A Szent István alapította Gyulafehérvári püspökség palotáját ekkoriban már János Zsigmond használta királyi rezidenciaként, hódolva éppen az unitárius hitelveknek. Orbaiszék ezen peremvidékére sem erőszak, sem önkéntes hitválasztás révén nem hatolt be a szentháromságot tagadó unitárius irányzat. A katolikus hitelveknek, a pápizmusnak azonban végleg búcsút mondtak a papolciak. Ez a hitváltás feltehetően komoly vitákat, meg hasonlóságokat, talán civakodásokat is okozott a helyi lakosok körében, de zászlót nem bontottak, mint a csíkszékiek a fejedelmi hadak ellen régi hitük védelmében. Annál korábban is puritánabban éltek, semhogy gazdag pompázatú, reneszánsz stílusú templomot építhettek volna, s annak falait életigenlő, de a lelkeket az égbe emelő pazar freskókkal díszíthették volna, amiket a reformáció terjedésekor sajnáltak volna fehérre meszelni. Úgy tartják itt a székelyek, hogy miután Isten megteremtette a világot, s a boldogabbik felét benépesítette, odapazarolta nekik palotáit, dómjait, katedrálisait. Mikor visszatekintett a háta mögött meghúzódó girbegurba, hegyes-völgyes néptelen tájra, az elfogyott paloták, dómok, katedrálisok helyett teleszórta ezt a vidéket pompás vadakkal, gyorsvizű papatokkal, gyönyörű erdőkkel, dús rétekkel, selymes legelőkkel, a természet ezer csodájával, toronyként az égbe szökő fenyvesekkel, hogy kedve legyen majd az erre tévedőknek ezt a földet is meglakni. Hát a székelyek hosszú vándorlás után

megérkeztek az égből is nekik ígért földre, és megszerették ezt a tájat. Megszerették az urat is, amiért ilyen gazdag pompázatú természettel ajándékozta meg őket.

Csak jobb szerették az ő asztalukhoz, ágyukhoz, lakhelyükhöz, vágyaikhoz, küzdelmes életükhöz jobban illő puritán, fehérre meszelt falu hajlékot kedvelő Urat, mint a reneszánsz pompát, majd barokk emelkedettséget és zsúfoltságot kedvelő római helytartót. Átvették hát Kálvin tanait, ami azért is természetes volt, mert Kálvin hazája is legalább annyira hegyes-völgyes, bérce, mint az övék. No meg ők is legalább annyira szerették szülőföldjüket, mint a Rómába elszegődött svájci pápai zsoldosok. Ha fél évig távol kellett lenniük szülőtte földjüktől, belebetegedtek a honvágyba. Amíg tehették, ha széttrajzoltak is a világban, meghalni, örök pihenőre visszatértek Székelyföldre, mint legutóbb Tamási Áron is Farkaslakára. Ez az érzelmi kötődés a szülőföldhöz a székelyek történelmének mellőzhetetlen része. Osztódik ebben az érzésben és kötődésben Papolc lakossága is. Osztzott abban a rendi korszakban is. Inkább fejekötött jobbágyságra adta magát, semmint elhagyta volna szülőtte földjét.

A hitváltás lelki szorongásaihoz, zaklatottságához hasonlatos lehetett Székelyföldön az ősi társadalmi egyenlőség felbomlása, a társadalom rangbeli és vagyonbeli tagozódása is, amire már a 14. század végén, a 15. század elején bőven találunk példát. Többnyire olyan formában, hogy a király szolgálatában sikeres székelyek nemességet és birtokadományt kaptak. Kapták ezt egyelőre Székelyföldön kívül, vagy a Székelyföldbe ékelődő királyi birtokokon. A királyság területén ekkorra meghonosodott jobbágyságot a donációval megadományozottak szerették volna székely örökségükön is megtelepíteni, de ekkor még ez nem járt sikerrel. A közbirtokossági formák között gazdálkodó székelyek az első próbálkozásokat határozottan visszaverték. A személyes hadba szállás joga és kötelezettsége mellett a személyes szabadságot – a kelet felől érkező támadók harcmódorához igazodó székely hadviselési mód okán – még századokig megőrizhették. A népesség szaporodásával, a lótarthatáshoz szükséges tágas legelők összeszűkülésével azonban egyre apadt azoknak a száma, akik lovas katonaként állhattak ki hadakozni. Igaz, a korszerűsödő hadviselés egyre jobban igényelte a gyalogos katonákat is, de gyalogharcosnak lenni a székelyek között már rangesést, szociális hátrányt jelentett. Azt, hogy

az illető székely könnyűlovas harcosként – legalább a ló hiánya miatt – képtelen felfegyverkezni. Aztán meg a természet is olyan, hogy nem mindenkit ruház fel katonai bátorsággal, öldöklő kedvvel.

A társadalmi tagozódás a 15. században oly mértékig kiteljesedett, hogy Mátyás király 1473-ban már jogilag is kategorizálta a székelységet. Akik képesek voltak három zsoldos vagy familiáris lovas katonát kiállítani, megkapták a főemberek (*primores*) titulust. Akik magukat felfegyverezve lovasként vonultak harcba, azokat lófőeknek (*primipili*) nevezték. Azok, akik a személyes szabadságuk megtartása mellett gyalogosként szolgáltak, közemberek, közszékelyek, szabadosok (*pixidarii*) lettek.

1473-ban három olyan jogilag is, államigazgatásilag is, majd később adóztatás szempontjából is körbehatárolható társadalmi csoportja alakult ki a székelységnek, amely csoportok 1848-ig megőrizték tagozódásukat, lényeges jogi, rendi jellemzőiket, függetlenül attól, hogy egyre mélyülő szakadék tátongott az egyes csoportok között. Nem állíthatjuk, hogy ez a korai tagozódás végzetesen megmerevedett, és áthidalhatatlan rendi gátként választotta volna el egymástól a közös tudatú, társadalmi gyökerű és szabadságfokú székelységet, de össze sem kovácsolta őket. Az idők teltével egyre nehezebb volt, később szinte lehetetlenné vált az egyik csoportból a másikba átlépni. A közös szabadságtudattal rendelkező székelységet a gazdasági tagozódás önmagán belül rendiesítette. Nemzedékeken keresztül beleszülettek a székelyek a Mátyás királytól rangsorolt állapotukba. Itt ott tetten érhető ugyan az egyre több jogi kritériummal, jellemzővel elkülönülő csoportok közötti mobilitás. Elvértve felfelé is vezettek utak ritka kevesek számára, de a többség – a létezés alapvető emberi sajátosságai okán is – ki volt szolgáltatva a süllyedésnek. Legkevésbé ugyan a főembereket, a primorokat fenyegette ez a vész. Ők személyükben is hamar megnemesedtek, címeres levelet kaptak. Többen közülük az erdélyi arisztokrácia soraiba emelkedtek. Bárók, elvértve grófok lettek, s a méltóságos úr megszólítást követelték ki maguknak. A nemesi oklevél megszerzése a lófők számára sem volt elérhetetlen, sőt a 18. században már ki is követelték maguknak, hogy őket nemesként kezeljék székely környezetükben is, és a tekintetes, nemzeti titulussal éltek. Olykor-olykor donációt is szerezhettek, s ezzel az erdélyi középnemesi rendbe tagozódtak be.

A pixidáriusok, vagy közszekelyek hadászati szerepe a törökök kiűzéséig nélkülözhetetlen volt, de már János Zsigmond mellőzhetőnek vélelmezte őket, s igyekezett minél többet jobbágysorba taszítani közülük. Alkalmat szolgáltatott erre az 1562-es székely lázadás is, amikor 40 000 harcos – közöttük sejtetően papolciak is – öltött fegyvert a főtisztek durva, orvosolatlanul maradt garázdálkodásai miatt. Nemcsak a jelképes értékűvé vált *Székelytámadt* és *Székelybánja* várakat építtette meg János Zsigmond Udvarhelyt, nem is csak Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust húzatta karóba. A kisebb bűnösöket bebörtönöztette az uralkodó, és csak 1565-ben engedte szabadon őket. Közülük a hangadókat letörölhetetlenül és letagadhatatlanul megbélyegeztette. Orrukat, fülüket levágatta. Legenda szól arról ma is, hogy a fülüket elvesztők utódai még a 20. század elején is hosszúra növesztett hajukkal emlékeztek megcsonkított őseikre Székelyföldön.¹⁶ A lázadók és a megcsonkítottak között papolciaknak is kellett lenniük. Azok hozzátartozói – apák, fiak – lehettek a papolci lázadók, akiket 1567. március 15-én János Zsigmond Mikes Miklósnak adományozott jobbágyszolgálatra. Telegdi Mihályra, az akkor hat székely szék kapitányára, *Székelytámadt* várának parancsnokára rótta kötelezettségül a király, hogy 'szakasszon ki' Papolcon a *székely község közül* 12 háznépet, akiket ő hűségéért, mellette vitézkedő bátorságáért Mikes Miklós székely előkelőnek, főembernek adományozott jobbágyságra.¹⁷ Ezek csak a papolci lázadók közül kerülhettek ki.

Forgácsolódott a székely szabadság másként is. Még ugyanebben az évben, 1567-ben – az 1566-ban Nagyszebenben megtartott országgyűlés végzése szerint – 19 székely háznépet köteleztek Papolcon 25 dénáros subsidium megfizetésére, a Szászsebesen építendő vár pénzügyi költségeinek előteremtése okán.¹⁸

Ekkortól sem vége, se hossza nem volt a székely nyomorúságnak. Hadba menni királyi, fejedelmi szóra. Adózni, fejeváltságot előteremteni, ha török vagy tatár rabolt a Székelyföldön, s valakit rabságra hurcolt. Subsidiumot, segílyt adni ország ügyére, fejedelmi szeszélyre. Családot eltartani. Birkózni téli hideggel, évszázados fákkal, köves, agyagos, terméketlen földekkel, silány szénát termő rétekkel. Óvni a jószágot, barmot fejedelmi adószedőtől, kóborló harácsolóktól, gyakorta dúvadaktól, leggyakrabban az Erdélyre rontó törököktől, tatároktól, Básta főgenerá-

lis zsoldosaitól, Vitéz Mihály vajda moldvai hadaitól, kegyetlenkedő martalóc hajdúktól. Elkísérni Báthory Istvánt oroszországi hadjáratára, tapasztalni Báthori Zsigmond tehetetlen vergődését, országot emésztő bányászatát, nádszálahajlongásait a bíborosi kalap és a fejedelmi szék között. Csalódni Vitéz Mihály vajdában, Báthori Gábor fejedelemben... És közben mindig süllyedni, mindig lejjebb szállni. Nemcsak anyagilag, sokkal inkább jogaikban, presztizsükben, közszerepükben, társadalmi rangjukban és státuszukban. Egyre gyakrabban tapasztalni, hogy székely fordul a székely ellen. A vitézkedők, mint az ügyeskedők, nemesedtek. Megyei birtokokat, a székelyektől hűtlenség címén elkobzott birtokokat, az ősi, vérségi földek közé ékelődő királyi területeket kaptak donációként. Mások lófőségüket, főemberi pozícióikat árusították vagy nyomorúságból, vagy mert a megszerzett bárói címhez és ranghoz illetlennek vélelmezték, s őseik jogainak levetkőzéséből is anyagi előnyöket kényszerültek vagy akartak kovácsolni.¹⁹

Hosszú és nyomorúságos út vezetett a mindig a gyepűknél, a határszéleken, a seregek élén, a menekülők hátvédjeként vérüket fölösen ontó könnyűlovas székely egyetemes szabadságtól a jobbágysorba süllyedésig. Nem igen volt rózsakerti séta a báróságig vezető út sem. Vitézi oskolák izzadságszagú terméi, csataterek véráztatta földjei, peregrinációk honvágyas keservei, kollégiumi szobák puritánsága, a fejedelmi szeszélyeket, udvari intrikákat elszenvedni kénytelen szolgálatok alázatossága mesélhetnének arról is, milyen keservek előzték meg a méltóságos titulus elnyerését. Különösen göröngyös volt ezeken az életpályákon a papolciak útja. Távol a központoktól, a fejedelmi kegytől, az udvaroncok bárkinek a figyelmét rájuk irányító siserahadától. A Cseremegye a Láhó és a Papolci köztető völgyeibe zárt életükről a papolciaknak csak a Papolc-vize vitt hírt a Kovásznába, hogy ott összekeveredjen a többi székelyek életével, s napi kínjaikat, örömeiket belemossa a könnyen születő legendák világába.

Ezen a hegyes-völgyes tájon, a silány termékenységű földeken, a korai dér hervasztotta erdőkben százszorosan meg kellett küzdeni – nem az emelkedésért – az életbenmaradásért is. Olykor meghódolással, olykor hűségesküvel, mint 1602-ben, amikor Básta főgenerális esketett 42 háznépet Papolcon a Habsburgok hűségére, akik olyan messze trónoltak a *Cseremegye* és a *Láhó* vidékétől, hogy a székelyek csak a magyarok hon-

foglalása tájékán tátogatták a Habsburg urak lakhelyének vidékeit. Nem hűséggel, képzelettel is nehéz volt befogni ezt a távolságot. De kívánta Básta, hát ők esküdtek. Negyvennégy marcona, harcmezőhöz, tüzes ménekhez, vállat görnyesztő puskákhoz, ökrök vontatta ekékhez szokott kemény emberek. Ismételték az előmondott esküt, aláírásukkal vagy kezük keresztvonásával hitelesítették is az árkuson, hogy... Isten őket úgy segítse! *Mikes Benedek* járt elől, a nevezetes Mikes-família Papolcon uraszkodó sarja. Már régen megneemesedett familiájából szállt rá a birtok és a méltóság is. Utána dörögte az eskü szavait *Solia Demeter* is, darabont katona, aki korábban fejedelmi muskétás volt. Aztán jöttek sorba mind a lófők: *Janó Gergely, Kis Mihály, Janó Miklós, Janó Máté, Posoni Péter, Dávid Lőrincz, Dávid Demjén, Dávid Máté*. Nyolcan voltak, akik békeségesebbnek vélték jövő sorsukat, ha a Habsburgokra is esküsznek. Legtöbben – huszonnégyen – a közsékelyek voltak. A szélben tovaszálló hangjukat ahogyan visszaverték a hegyek, akárha kórusnak, jelentősebb hadnak is vélelmezhatték a messzebről hallgatódzók: *Tott Gergely, Tott Miklos, Tott Lukács, Tott György, Csorja Benedek, Kupán Mátyás, Kupán János, Gál Máté, Csorja Máté, András Kovács, Király András, Kis Lukács, Jano Bertályos, Csore Keresztes, Csore Balás, Csore Ferencz, Csore Márton, Tamo György, Kupán Miklós, Kovács György, Csori (Cziori) János, Csori István, Csori Miklós, Poson György*. Básta nem elégedett meg a nemesek, lófők, darabontok, pixidáriusok hűségével. Kellott neki a jobbágyok esküje is. Mondták is szegények, uraik után az eskü szövegét mind a nyolcan: *Csorja Gergely, Pál Keresztes, Nicola Balás, Király Márton, Földes András, Király Miklós, Veres Bálint, Király Bálint, Király János, Király Máté*.²⁰ Talán egyetlen kivételével igazi székely nevek. Megeshetett, hogy egy-két emberöltővel korábban őseik még ott ficánkoltatták a lovaikat a harcmezőn, de hát a forgandó szerencse, a sors kiszámíthatatlan végzete: ők már jobbágyként esküdtek.

Sem az 1567-es összeírás valóságos tényeket tartalmazó hiteléhez, sem az 1602-es kényszerű esketésen átesettek névsorának népességről valós információt hordozó igazához nem kell sok reményt fűznünk. 1567-ben az egyik forrás 12 háznépet, a másik 19-et említ. Ez már önmagában is ellentmondás. Az 1567-es összeírásokhoz egyébként is nagyon közel volt még a székelyek 1562-es lázadása, János Zsigmond kegyetlen bosszú-

ja, ami elérte Papolcot is. Friss élményük volt még a papolci székelyeknek ekkor az 1562-es segesvári országgyűlés, amikor törvénybe foglalták Erdély rendjei, „*hogy minden gonoszágnak és minden zendülésnek oka közülük kiirtassék. Elhatároztuk, hogy ők mihelyt jövőre olyan bünt követnek el, amely felségsértésnek minősül, felségsértésért, valamint a nemesség és többi híveink, ők is megbüntetődjenek, hogy tehát ők is jószágaikat és örökségeiket fejenként veszítsék el, miként országos cikkely szól erre nézve.*”²¹ A szóbahozott történelmi emlékek és országgyűlési végzés árnyékában bizonyára a papolciak közül is sokan meggondolták, hogy összeírassák-e magukat, vagy inkább a Papolci-köznek indulva, Havaselvén vagy Moldvában húzzák meg magukat, várva szebb időket lustrára, conscriptióra, szabadabb, jobb életre.

1602-ben pedig, amikor Básta esketett, a 15 éves háború legpusztítóbb éveinek egyikét élte Erdély. Básta zsoldosai, a Magyarországról toborzott hajdúk könyörtelenül irtották az erdélyieket. Nem kímélték a székelyeket sem. Fél évszázados tapasztalatuk volt már a papolciaknak arról, hogy sem Erdély fejedelmeiben, sem a Bécsből, Prágából, Moldvából, Isztambulból idáig futkosó emberekben, katonákban ne bízzanak. Történetesen Básta még katolikus is volt, mint császári ura is, aki a bíbornoki paláttal szédítette meg jobb sorsra érdemes fejedelmüket, Báthory Zsigmondot. A bátrabbak, a talpraesettebbek a csatatéren voltak ekkor is. Az otthon maradottak esküdtek csak. Nem kell hát feltétlenül bízunk sem az 1567-es, sem az 1602-es összeírás számadataiban. Zordonabb idők jártak akkoriban Erdélyben, semhogy a papolciak őszintén feltárukoztak volna adószedőknek, conscriptoroknak, hűségre esketőknek.

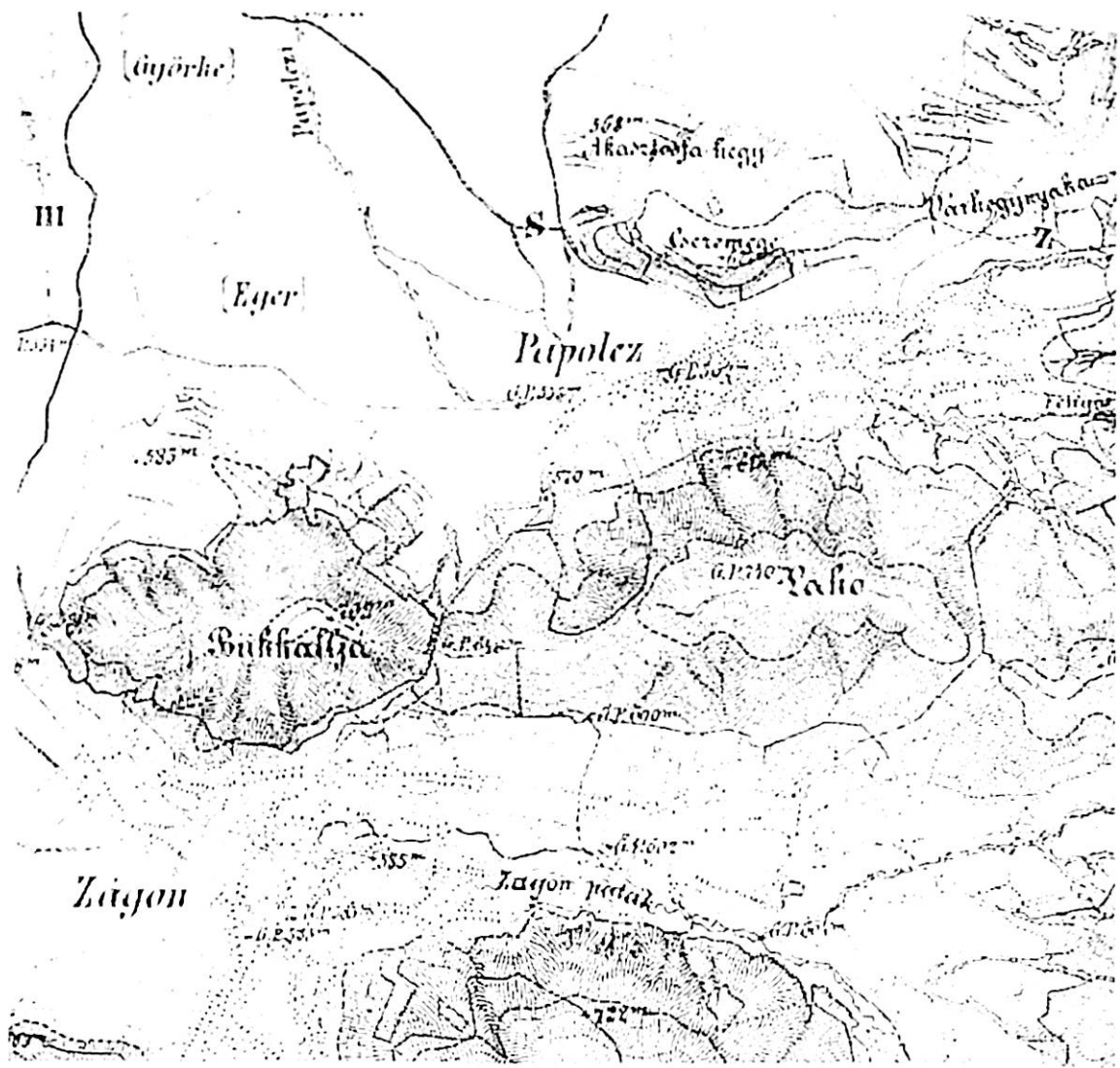
A portává, udvarházzá kertelt belső székely örökségen tengődők egyéni létének apró örömei mellett időnként a társadalmi emelkedés reményei is fel-felcsillantak a papolciak előtt. 1562 után először 1614-ben, Bethlen Gábor fejedelem uralkodásának kezdetén. Az új fejedelem nagyszabású terveihez megnyerte a székelyeket, s bíztak benne a papolciak is. Amikor meglustrálta őket, 153 háznépet talált Papolcon.²² Az összeírás csalóka látszatként arra ösztönözne bennünket, hogy az 1602-től 1614-ig eltelt 12 esztendő alatt demográfiailag, jogilag, szociális és rendi értelemben is átrendezzük Papolc történelmét és társadalmát. Közelebb jutunk azonban a valósághoz, ha azt feltételezzük, hogy a korábbi összeírások voltak

csonkák, esetlegesek, pontatlanok, s csak a falu néhány háznépéről informálnak. Bethlen Gábor lustrálói ugyanis 153 háznépet regisztráltak a településen. A legtekintélyesebb udvarház most is a Mikes-famíliáé volt, mint 1567-től mindenkor. Mikes Benedeknek 61, Mikes Boldizsárnak 16 jobbágháztartás leste a parancsát. Kis Balázsnak és Kis Péternek egy-egy. Kis Mihálynak három, Poson Györgynek, Csorja Istvánnénak egy-egy. Csorja Mártonnak 7 zsellér szolgált. Számba vettek a katonai lustranyomán 27 lófőt, 19 pixidáriust, gyalogos puskást, 14 szabad székely háztartást. 1614-re tehát a székely rendi társadalom teljes tagozódásában áll előttünk Papolcon. A 650-720-750 körüli lakos egyre szórta szociális és rendi skálán helyezkedett el. A családok konkrét vagyoni helyzete ismeretlen ugyan, de joggal feltételezzük, hogy a nemes, lófő, gyalogpuskás, szabados székely, jobbágy, zsellér kategóriák meredeken zuhanó vagyoni tagozódás kifejezői is voltak az adott korban. Ez a tagozódás lényegében 1848-ig változatlan jellemzője maradt Papolcnak, még akkor is, ha ezen belül egy-egy család le és fel bármerre sodródhatott a ranglét-rán. E téren társadalmilag mérhető változást majd csak a határőrség 1762-1764-es erőszakos megszervezése hozott.

1614 után még három-négy emberöltőnyi idő, pontosabban egy évszázadnyi történelem hadászatilag is megviselte Erdély földjét, amikor kijutott katonaállításból, rablásból, csatározásból, tatár betörésből Papolc lakosságának is. Bármennyire elmélyítették is ezek az események az egyéni, családi szenvedéseket, egy-egy háznépnek igen, de a papolci társadalomnak a rendi tagozódását már nem rajzolták át. Emberöltők múltak el úgy Papolc fölött, hogy az évszakok váltakozására felfűzött falusi gazdálkodás ritmusán túl csak a családi élet és a helyi társadalom mikroközösségeiben fel-felcsillanó örömök és anomáliák, és az ezekhez való emberi viszonyulások jelezték a történelmi lét egzisztálását.

Felületes szemlélőknek, de olykor a papolciaknak is csak egy-egy házasságon kívül született gyermek, egy-egy jelentősebb vihar, egy hirtelenjött tavaszi hóolvadás, egy korai dér, egy véletlenül keletkezett tűzvész, egy embereket vagy állatokat pusztító járvány, egy-egy nagyobb vásári verekedés, egy új pap választása, a régi menesztése, a kántor halála, az iskolamester hatékony vagy hatástalan működése, a szomszédok haragja, a testvérek egyetértő vagy civakodó osztozkodása, a vetésbe té-

vedt állatok kártétele, a porgolátok, gyepűk, kertelések megrongálása, a tilalmak megsértése, az erdők, mezők, rétek szabálytalan usuálása, a patakok áradása, partjaiknak kiárkolása, a vizek szennyezése, a hidak, átjárók, kapuk reparálása jelentette a történelmet. Gyakorta volt így, s így emlékeznek legszívesebben a faluból elkerültek is hajdani otthonukra. Természetesen emlékeznek a rendszeres úrvacsorákra, a konfirmálásokra, ritkábban egy-egy szenvedélyesebb vagy jelesebb prédikációra, egy-egy lakodalomra, esküvőre, szomorú temetésre is. Generációkról generációkra hagyományozta az emlékezet a románok beköltözését is a Felvégre. A kalendáriumon kívüli feljegyzésre is méltó eseménynek számított, ha a falusi communitás és a nemesi possessorátus között támadt egy mérgesebb konfliktus. Ilyen esetek is előfordultak. Még gyakoribb volt azonban, hogy a rendileg sokszínű tagolódott falusi társadalomban egyesek nemtörődömségéből, vigyázatlanságából vagy kivagyiságából támadtak konfliktusok. Magukat szabadnak valló emberek nem mindig ismertek féket, s nem mindig voltak tekintettel mások szabadságára. Ezekből az eltérő emberi mentalitásokból néha-néha olyan káosz származott, amelyik már veszélyeztette a közösség békéjét, az emberi létezés harmóniáját. Ilyen veszélyes szituációk egyre több székely közösségben keletkeztek. Ezért a szabadsággal élő communítások együttesen kísérelték meg az önkorlátozás érvényesítését. Ezek a kényszerű gesztusok vezettek oda, hogy sorra megszülettek a falutörvények, a közösségi rendszabályok. Ez történt Papolcon is. Az eddigi ismereteink szerint először 1733-ban. Akkor sem minden előzmény nélkül, ahogyan az akkor elfogadott és életbe léptetett falutörvény arra hivatkozik is. A korábbi rendelkezéseknek írásos nyomát nem találtuk, csak a hivatkozásokból feltételezhetjük, hogy a szabályok hasonlatosak lehettek az 1733-ban írásban is rögzítettekhez.²³

Papoltc a 2. katonai felmérés térképein

Papok falutörvényei

A török kiűzése, Erdély Habsburg uralom alá kerülése, a bujdosó mozgalom elfojtása, majd a Rákóczi-szabadságharc leverése, az utolsó tatárdúlások, fosztogatások visszaszorítása után és következtében megszorodtak a nemesek a székelyek között Papolcon is. A nagy hadjáratok múltával, a családok létét elbizonytalanító martalócok eltűntével a moldvai és havaselvi pásztorokra is fokozott vonzást gyakorolt Erdély földje. Megsokasodtak a lakosok Papolcon is. A nemesek rangban, presztízsből, köznapiságban bonyolításában és szervezésében sem óhajtottak a lófőkkel,

pixidáriusokkal közösködni. Nemcsak a közéletben, a határhasználatban is több jogot követeltek maguknak. A Kárpátok gerincén áthúzódó pásztorok is nehezen szoktak hozzá, hogy nyájaikkal kerüljék a tiltott földet, óvják a vetéseket, kíméljék az erdőket. A havasokban rejtelkedő rablók, tolvajok, minden rendű és rangú vagabundok is gyakran megdézsmálták a csordákat, gulyákat, méneseket. Ez okon alighanem századokkal korábban is erősen őrizték, vigyázták a papolciak saját határukat. A 18. században azonban annyira megsokasodhattak az anomáliák, a határhasználati önkényeskedések, rendellenességek, hogy udvarházat tartó és nemesi possessorok, székely közösségek és jobbágyok, maga a falu közössége fontosnak vélték megszigorítani a szabályokat, hatékonyra szervezni a határőrizeteket. E célból a papolci birtokosok, nemesek és a falusi közösség fontosnak vélték megszigorítani a szabályokat, hatékonyra szervezni a határőrizeteket. E célból a papolci birtokosok, nemesek és a falusi közösség fontosnak vélték megszigorítani a szabályokat, hatékonyra szervezni a határőrizeteket. E célból 1733. május 26-án „*egyező akarattól a határpásztorságról és a mezőkön lévő határkertekről, károk dolgairól és törvényekről írást tétellett volt a falu.*”²⁴ Ez az „írás” Papolc első lejegyzett és ráánkmaradt falutörvénye, melyet változatlanul belefoglaltak az 1759-es kibővített, a falusi lét minden fontosabb mozzanatát szabályozó második falutörvénybe. Ez utóbbi, az 1759-es olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1822-ben minden változtatás nélkül megújították, s bizonyára mindaddig érvényben volt, amíg meg nem történt Papolc határának regulázása, a közbirtokossági viszonyok felszámolása, s az ingatlantulajdon korszerű telekkönyvezése. Ez pedig csak a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében valósult meg.

Ekkor, 1733-ban – mint említettük volt – visszahivatkoztak a korábbi határőrző, határhasználati szabályokra és végzésekre. Nem új szokást honosítottak tehát meg, hanem az ősi hagyományokat folytatták.²⁵ Legfeljebb korábban nem rögzítették írásban a végzéseket, vagy ha tették is, azok elkallódtak, miután az új törvényekkel aktualitásukat veszítették. Újdonság a korábbiakhoz viszonyítva 1733-ban, hogy ezúttal a szabályok írásba foglalása mellett bevontak az egyezkedésbe, a rendtartás megformálásába minden rendi csoportot: birtokosokat, egytelkes nemeseket, lófőket, pixidáriusokat, jobbágyokat, zselléreket egyformán. Ahogyan azt rögzítették is: „*most újabban egyező akarattal megegyezett a*

jámbor falu, nemes uraim jelenlétekben és az udvari bírák is minden részről megegyezvén”, hogy ezt követően tizenketten őrizték a határt. Ebből kettő a falu embere legyen, akik „*a falu határa körül lévő kertekre viseljen[ek] gondot*”. A falu két embere esetünkben nem azt jelenti, hogy őket a falu fizeti, hanem azt, hogy az említettek a falut kerítő kerteket, kerítéseket, s az azon megépített kijárókat őrzik, figyelik, s a kerítések megrongálói büntetik, a rongált kerítések, rések javítására szólítják fel a lakosokat. Papolc tehát azon falvak egyike Székelyföldön, amelyek beltelkeiket, a fundusokat, ezáltal a falut külső kerítéssel is védték. Magáról a kertelésről ma már nincs emlékezete a lakosoknak, de a helynevek három a faluból ki-bejáró kapu nevét ma is őrzik. A falut őrző két ember, s a határt vigyázó tíz ember a vigyázásuk idején esett kárért személyes anyagi felelősséggel tartoztak.

A határ- és faluőrzés közös feladat volt, s abból senki nem vonhatta ki magát. Közös akarattal úgy döntöttek, hogy mindazok, akiknek legalább két véka, vagy annál több vetésük van a határban, azok szerre és rendre valamennyien kötelesek a határ őrizetét vállalni, s a vetések mellett a szénafüvekre, tanorokra, kerített határrészekre, a külső kertekre is kötelesek vigyázni. A kártevők büntetésének mértékét feltűnően magasán állapították meg, ami összefügghetett azzal, hogy nagy károkozókat kellett visszaretteneni a garázdálkodástól.

A gabonában talált marháért, ha a pásztor mellette lenne, az okozott kár megtérítésén kívül egy forint büntetést szabtak ki, ami ellen nem volt apelláta. Szabadságában állt ugyanis Papolcnak egy forintig úgy büntetni, hogy az ellen senki nem fellebbezhetett sem a székhez, sem a földesúrhoz, sem egyéb hatósághoz. A kárba tévedt állatok gazdáinak, vagy a pásztornak a viselkedését is méltányolták a szabályok összeállításánál. Ugyanis ha a marha szaladás közben, tehát nem a gazda vagy pásztor akaratából, hanyagságából tévedt a vetésbe, a kár megtérítésén kívül csak hat dénár büntetést szabtak ki. Ugyanígy ítélték meg, ha szénafübe tévedt a marha. Ha szarvasmarha, ló, sertés vagy bármiféle barom kaszálófűben legelne, s a pásztor mellette kapatnék, ugyancsak egy forintba büntetik. Ha ez sarjű-fűben esik meg, a büntetés csak 20 dénár.

Szoros vigyázást rendelnek a kertekre is, s a károkozóknak a tiszt dűlása, számonkérése ellen a falut is meg kell védenie, meg kell mentenie. A

csőszök, kerülők, örök mulasztásáért a falu nem marasztalható el. Magának a hanyag őrzőnek kell vállalni tetteért a következményeket. A határban kárt szenvedettek minden év karácsonyáig kereshették kárukat a mindenkori kártevőkön vagy az akkor szerenként kivezényelt határőrzőkön. Ha ezt karácsonyig megtenni bármi okból elmulasztották volna, azt követően nem tarthattak igényt semmiféle elégtételre, kárigényük elenyészett. A falu felváltva örökdő két embere köteles volt tájékoztatni minden fundus tulajdonosát, ha a kertelésén rést találnak. Ennek megtörténte után az illető tulajdonos három napon belül köteles kijavítani a kerítést, elrekeszteni a rést. Ha ezt nem tenné, első alkalommal 6 dénárra kell megbüntetni. Ha az ezt követő harmadik napig sem állította helyre a kerítést, 12 dénár a büntetése, s újabb három nap haladékot kap. Ezt követően már 24 dénárra büntetetik. Ha ezután sem javítaná meg a kertelése hiányosságait, ami kár ez okból keletkezik, a réseket megcsinálni elmulasztók voltak kötelesek megtéríteni, de a háromszori büntetést is meg kellett fizetniük.

Az 1733-as falutörvény megalkotásánál, írásba rögzítésénél és hitelesítésénél a nemesek részéről jelen voltak Kis Miklós, Kis Péter, akik aláírásuk mellett címeres pecsétjükkel is hitelesítettek. A bíró tanácsosai – Kelemen Péter, Csiszér Ferenc és László János – is használták pecsétjüket az aláírásuk megerősítésére. Az írástudatlanok nevében Csorja Mihály esküdtbíró hitelesített aláírásával és pecsétjével. Kis Dávid és Csorja Illés esküdtek is használták pecsétjüket az aláírásuk erősítésére.²⁶

Az 1733-ban megalkotott és hatályba lépett falutörvény aktuálisnak és szükségesnek bizonyult 1759-ben is, 1822-ben is, amikor megújították és jelentősen kibővítették a papolciak falutörvényüket, de az itt ismertetett szabályokat szó szerint, minden változtatás nélkül beépítették az új falutörvénybe. Abban a 14. pontként szerepelt a keletkezés dátumával és az 1733-ban hitelesítők nevével, aláírásával és pecsétjével együtt.

1759-ben 24 pontból álló falutörvényt alkottak a papolciak.

Az 1759-ben közalku eredményeként elfogadott „*papolci szabott törvény*” megszületése összefüggésben lehetett a közfegyelem fellazulásának visszaszorítási szándékával, a lakosok gazdálkodásának színesedésével, az erdőélés, a faművesség és fakereskedelem felvirágzásával, a vásártartási jognak a falu földesurai által történt megszerzésével, az ebből fakadó kilengések megszorodásával, a vásárolók randalírozásá-

val, a jobbágy- és zsellérlakosok megszorodásával, egyéb, a székely falvak között divatozó szokások átvételével.

A „szabott törvény” felvezetése, praeambuluma az emberi gyarlóságok és a keresztény felebaráti szeretet között feszülő összebékíthetetlen ellentétet indít, mintegy bibliai keretet adva a papolci hétköznapi konfliktus-gazdagságának. Megfogalmazója, formába öntője a törvénynek alighanem a falu református lelkésze volt.

A rendetlenségeknek, kihágásoknak ebben az időben igencsak meg kellett szaporodniuk Papolcon, ha a törvény megalkotói és formába öntői rákényszerültek a praeambulumát ilyen kemény veretű szavakkal terhelni: „*még a keresztények is magokat inkább szeretik, mint felebarátjokat; maga hasznát keresi inkább ki-ki, mint a másét, holott az Isten törvénye azt kívánja, hogy amit magának kíván valaki, mással is azont cselekedje*”. Az isteni törvények ellen való cselekedetek megszorodása, valamint az, hogy „*sokan meg nem elégedvén a magokéval, mások jóváján kapdosnak, egymást sok dolgokban kívánják károsítani, és közönséges haszonra ritka ember az, aki célozna*”. Mindezekért a falu egyeteme megtartván az eddigi szabályokat, de „*cum correctione*”, korrekciókkal, javításokkal, bővítésekkel „*szabott rendül és törvényül, mind az egész méltóságos, tekintetes possessorátus, mind pedig a falusfelek megedgyezésekből*”, tehát földesurak, nemesek, székelyek és közlakosok akaratóból 1759. január 26-án megalkotta Papolc falu csak részben új, 24 pontból álló törvényét.²⁷

Míg korábban a szabott rend a szántókra, kaszálókra, a falu kertelésére, a határban kerített tanorokra helyezte a hangsúlyt, most az erdőkre vonatkozó rendelkezésekkel indított a rendtartás. Három oka is lehetett ennek. Egyikről a ‘törvénytörvények’ is megnyilatkoztak: „*nem kicsiny kárával tapasztalta a falu, hogy régi eleink tilalmas erdőket ha mikor fogtak is fel, azt meg nem tartották*.” Másrészt a viszonylag békés idők magukkal hozták az erdélyi háztartások konszolidációját, a városi lakosok fát igénylő nagyobb szabású építkezéseit, a faeszközök, zsindelyek, deszkák, lécek, gerendák, szőlőkarók, hordók, ekék, szekerek, egyéb használati tárgyak iránti fokozódó keresletet, ami a papolci emberek többségét nemcsak famívek készítésére ösztönözte, hanem a fakereskedelemben való nagyobb léptékű bekapcsolódásra is. Ha nem akarta Papolc közössége,

hogy egy-két emberöltő alatt szertelen rablógazdálkodással feléljék a lakosok saját erdeiket, gondoskodni kellett azok védelméről, az okszerű és a jövőre is tekintettel lévő erdőéletről. Mindezekhez társult, hogy növekedett a község lakóinak állatállománya. A sertések, juhok hizlalására szükség volt a makktermő fák védelmére. A fölöttébb megsaporodott kecskék az újasarjadó erdőt legelték, rágták kopárrá. A garázda elemektől óvni, védeni kellett a gyümölcstermő fákat is. Ezért helyezték tilalom alá a *Bikkalját*, a *Felső mezőn* található „*minden apróság cserés és bokros helyeket...*”, a *Király András kertit*, *Máté harapját*, *Középső nyír arrot*, *Esztenás völgyet*, *Mogyorós vápát*, *Hintoria orrát*, *Barabullyos völgyet*, *Gergely orrát*, *Csikorgó völgyet*, *Függő orrát*, *Szemerkes völgyet*, ... *Nyíres orrát*, *Hélpatak tartományát*”, mintegy határbejáró pontossággal jelölve ki ezen erdőségek földrajzi, határbeli elhelyezkedését. Három magyar forintig terjedő büntetéssel fenyegették meg azokat, akik a tilalmas erdőkben „*csak egy szálat is levágni*” merésznének. A tilalmasok kijelölésével párhuzamosan rendelkeztek a korszerű erdőművelésről, a cserjések, sarjadó erdők, bokros helyek ritkításáról, a közösség akaratával összehangolt fajarandóságok kijelöléséről, a fakeskedés mikéntjéről.

A tilalmasok védelmére és őrzésére 24 erdőpásztort rendeltek ki, akik közül egyet tizedesi pozícióba emeltek, följük rendelve „*egy fő possessor erdőbírót*”. A 24 erdőpásztorból hatnak a Bikkaljára, tizenhárman a felső tilalmasokra kellett vigyázni. Az éjjel nappal őrzött erdők megrontóit első alkalommal 3, második alkalommal 6, harmadik alkalommal 12 forintba büntették. Az erdőpásztorokat, amennyiben maguk nem bírnának el a vétkessel, az erdőrontókkal, a falu népnek mozgósítására is felhatalmazták. Azzal a szigorú kikötéssel, hogy ha az erdőpásztorok valamelyike bármiként összejátszana a tilalomrontókkal, 6 forintba büntetessék meg. Ha nem volna annyi értéke, hogy ezt rajta megvehessék, „*rajta 60 csapattasék*”. Nem kis szigor.

Külön is védelem alá helyezték a határ bármelyik részén található gyümölcsfákat. Aki ezek közül akárha egyet is pusztítana, tördelne, vágna, három forint büntetéspénz megfizetésére ítéltetik.

Szabályozták a makkoltatást is, megtiltván, hogy bárki magát „*pásztornak tégye*”, s a makkot a juhokkal megétetni merészelje. Pásztort, kondást csak a falu állíthatott, s azok a magukéval a falu minden lakosának a

sertését kötelesek voltak őrizni. Más faluból három forint büntetés mellett tilos volt a falu tudta nélkül makkolásra sertés befogadni. Ha ez kiderült, a sertés falu javára való elkobzásával is végződhetett. A falu tudtával és akaratából sertésenként 2-2 dénár makkbér fejében lehetett külső sertéseket is a határra behozni makkoltatás céljából. A pásztorok díjazásáról is döntöttek. Ha a sertések karácsonyig járnak az erdőket, egy-egy öreg sertés után 10 dénár a pásztorbér. Négy öreg sertés után kapott a pásztor egy véka búzát, egy kenyeret és egy ejtel sót. Két malac őrzési díja egy öreg sertésével volt egyenlő. Karácsony után hetenként egy sertéstől, vagy két malactól egy dénárt kapott a kondás. Ha az időjárás és a makktermés engedte, hogy karácsony után 10 hétig járnak az erdőket a sertések, a kondás bérét megduplázták.

Az erdőkkel kapcsolatos rendelkezések sorába tartozott a kecsketartás szabályozása. A fejőstehénnel nem rendelkező családok otthon tarthattak két-három fejőskecskét, s azokat ősszel, télen és tavasszal csak a falu által kijelölt úton hajthatták a számukra kijelölt erdőrészekbe, de ott is megtiltatták a gallyak vágása, az erdők díbolása, az odavezető utak, csapások önkéntes felfogása. Három forint büntetés mellett tilos volt a kecskéket az ökrök és vonó marhák számára kijelölt helyeken legeltetni.

Egy forint bírsággal sújtották azokat, akik a mások által „*levágott, készített boronáját, kádfáját, káváját, vesszejit, tűzifáját vagy egyebit*” elvitték, s a büntetésen túl az elhordott javakat is vissza kellett adni tulajdonosának.

Az említetteken túl a legeltetéssel, szénanyeréssel, halászattal, vadászattal, madarászattal kapcsolatos szabályozások is érintették az erdőket. A 24 pontos falutörvényből legalább 15 pont összefüggésbe hozható valamiképpen az erdőkkel. Az arány önmagában jelzi, hogy Papolc lakóinak az életében milyen fontos szerepet játszottak az erdők.

Az erdők faállományát védő, azok kitermelését, felhasználását, a fák termését védő, azok felhasználását szabályozó, tilalmazó rendszabályok mellett külön hangsúlyt kaptak a szénanyerés és legeltetés szabályai. Három forint büntetés mellett mindenféle „*nagyobb és apróbb, csordába járható marháktól, annál inkább juhoktól s kecskéktől tavasztól fogva őszig, egész nyáron*” tilalom alá helyezték az „*Alsó-, Felső-hegy, Csűrös- és Csorják-kerti feli, a Tök, Gyükeres mellyéke, Aszalván pusztája*” nevű

dülöket, határrészeket. Ezekre is az erdőpásztorok voltak kötelesek vigyázni éjjel-nappal, s az odatévedt apróbb marhák gazdáit elsőben 3, a nagyobb marhákért 6 dénár büntetéssel elmarasztalni. Második alkalommal a büntetést megduplázták, harmadik alkalommal 24, illetve 50 dénár-ra emelték. Ezen állatok gazdáit akkor is kötelezték a pásztorbér megfizetésére, ha nem járatták a falu csordájába, nyájába állataikat. Amennyiben kiderülne, hogy csordajáró állatokról van szó, s azok a pásztorok kedveséből legeltek a tilosban, akkor a pásztorokat kell egy forintra megbüntetni, s ahányszor rajta veszítenek, annyszor duplázódjon a büntetésük.

A falu megfogadott csordásai és kondásai – a „*mezőföldi faluk szokása szerint*” – reggelenként párosával kellett induljanak, ostorcserdítések és kiáltások közepette – *Hajts ki, Hajts ki marhát előmbé!* – a falu állatait összeterelni, s a legelőre hajtani. Előbb a csordások, utánuk a kondások verték ki az állatokat a legelőre. A csordán és a kondán kívül legelésző állatokat be kellett verni a nyájba, ellenkező esetben az állatban keletkezett kárt éppúgy, mint az állatok által okozottat a pásztornak kellett megtérítenie, viselven gondatlanságáért az egy forintos büntetést is.

Külön pontban szabályozták a falu közterületeinek, az Alsó- és Középső mezőkre kivezető füves utaknak, a Csigolyás és Boroszlány pusztáknak a szénanyerés céljából történő hasznosítását. Amikor ezek nem kerültek a nyomásfordulóba, kaszálásukat értékesítette a falu, bírói elszámolás mellett közcélokra fordítva a bérleti díjukat. Aki azonban a szénafű megvétele nélkül, tiltott módon kaszált e részeken, egy forintra büntettetett, s amellet a kaszáló bérét is meg kellett adnia. Ezen pont keretében határozták el, hogy a Boroszlány alatt lévő „*puszta helyek, Vész nevezetűek*” a Felső határban, amikor nyomás alá esnek, a csorda legeljen rajtuk. Máskor pedig „*ökör élésinek*” ökörtılalmasnak maradnak. Ilyenkor juhoktól és más marháktól három forint büntetés mellett eltiltatnak. A Nyíres arr és a hozzákapcsolódó juhlegelők évenként bérbe adandók, s az értük befolyt összeg – bírói elszámolás mellett – közcélra fordítandó.

Külön pontban szabályozták a tarlószabadítás utáni legeltetést. Mind az őszi, mind a tavaszi kalászosok tarlóját csak közakarattal szabadították fel legeltetés céljából. Ha úgy döntöttek, hogy azt megteszik, a tarlót három részre kellett osztani, s elsőben az ökröket, vonó marhákat engedhették a tarló egyharmadára. Amikor néhány napi fűelés után az

igás barmokat áthatották a másik harmadra, akkor jöhetett az elhagyott tarlóra a falu heverő csordája. Miután az ökrök a harmadik részre vonultak, a csorda követte őket a másodikra, s a tőlük üresen maradt első részre jöhetek a juhok, egyéb apró állatok. Mindenkor tilos volt a juhokat az „*ökör élésre*”, az igás állatok számára fenntartott legelőkre hajtani, még inkább tiltatott idegenek juhait a határra behozni. Amelyik pásztor, juhász ezt megtette, valahányszor cselekedte, annyiszor büntetődött egy-egy forintra. A juhok tavasszal a csorda élésin járhattak, ősszel az erdőre kellett őket kihajtani, de a makkra akkor is tilos volt őket bocsátani, ugyancsak egy forint büntetés mellett.

A község választott testülete kapta parancsba, hogy értesítsék a szomszéd falvak lakóit – Zágon, Barátos, Páké, Csomakörös – is Papolc rendtartásáról, s rendre doboltatni, kikiáltani kellett a vásárokon a messziről jött idegenek számára, hogy „*erdőbe járással, utazással semmiféle marhájokkal*” a papolciak rétjében, gabonájában, szántóföldjeiben „*semmi kárt ne tégyenek*”, mert aki abban vétkesnek bizonyulna, mindenféle könnyorület nélkül 3 forintra büntetetik.

Egyik visszaélésre lehetőséget teremtő alkalom volt az esztena-tétel, esztena-állítás. A possessor urak tavasszal a nyomáshatárokon felállíthaták az esztenát. Az esztenára a possessor urak szomszédos falvakban lévő juhásza, bacsái is behozhatták a fejősjuhokat, s be kellett azokra fogadni a kisebb papolci gazdák fejősjuhait is. A fejősjuhok a nyomáshatáron gapyúnyírásig legelhettek. Azt követően az erdőkre szorultak. Nyáron a meddő juhok sem legelhettek a nyomáshatáron. A bárányokat is csak két-három napra engedték a nyomásfordulókra, nyíráskor, majd Szent Mihály nap után az elhányásra, de azt követően mindkét alkalommal az erdőkre kellett őket hajtani. A darabonként őrzött juhokat a gazdáik a csorda után legeltethették. Idegen juhokat és sertéseket a falu tudta nélkül – az esztenát kivéve – se a legelőn, se az erdőn nem lappangtathatott senki is, az elkobzás kockázata, s az ahhoz társuló egy forint büntetés nélkül. Egyedül az engedtetett meg, hogy ha valaki berbéceket, kecskéket vett tavasszal nyereségre, s azokat lábon akarta eladni, egy hétig a nyomáson legeltethette, amíg elkeltek állatai. Egy hét eltelte után azonban, ha lábon nem keltek el, a falu kijelölte helyre kellett hajtania, s a meghízás után köteleztetett azokat „*a falu számára illendő áron kivágni*” és elárusítani. Az ökörtílal-

mason azonban a falu számára kimérni szánt juhokat, sertéseket sem volt szabad legeltetni, három forint büntetés terhe mellett.

Az 1759-ben életre hívott falutörvény – a 14. pontként belefoglalt 1733-as törvénnyel együtt – 24 pontból állt. Ebből 15 az erdőkkel, rétekkel, legeltetési szabályokkal, a legelők, mezők usuálásával, a közjavak hasznosításával foglalkozott. Az 1733-as törvényt pontos szöveggel átvéve, megtoldották még azzal, hogy a kertlátó hitesek kötelességévé tették a tanorok kapuira való felvigyázást is. Kötelezték őket a kapuk olyan módon történő elkészítésére, hogy azok lóhátról is nyithatók, zárhatóak legyenek. Felemelték az 1733-as büntetőtételek pénzösszegét, megkétszerezték az éjjeli bűnözők bírságolási összegét, külön is kitérve a rétek szénáját éjjelenként oktanul rontók, vigyázatlanok, vagy szándékosan legeltetők szigorú bírságolására. Keményen – 3 forintra – büntetve a részrehajló pásztorokat, öröket. Ezúttal megengedték, hogy a határpásztorok lóháton végezzék szolgálatukat, megtiltva azonban, hogy nyerges lovuk mellé vezetéklövet vigyenek magukkal az őrésre.

Az 1759-es falutörvény további pontjai az életminőségre, az emberi viszonylatokra, a rendi tagozódásból fakadó kötelezettségekre, az etikai kérdésekre, a lakosság fegyelmezésére helyezik a hangsúlyt.

Az e célból megfogalmazott pontokban eltiltják a közföldek szabad foglalását. A falu tulajdonában lévő részeken elrendelik a magánkertelések felszámolását, megtiltják a közutak elszántását, a mások rétjén, szántóján, vetésén való átjárást. Az ilyen vétkekért három forint büntetést állapítanak meg. A nyomásföldeken való oktanul kószálást, szekerezést is egy forinttal büntetik. Amennyiben valaki a mások gabonáján, szénarétjén, egyéb vetésén hajtana át, az okozott kár megtérítése mellett két forint bírságot köteles fizetni.

Külön pont foglalkozik a tolvajokkal, a vetéseket dézsmálókcal. Aki a mezőben, rétben, faluban lévő kertekben törökbúzáat, borsót, mákot, gabonát, gyümölcsöt, egyéb veteményeket „*éjjel vagy nappal*” megdezsmál, prédál, meglop, annak a kár megtérítése mellett egy forint a büntetése. Ha ennek megfizetésére a vagyona elégséges nem volna, 25 csapással, korbácsütéssel büntetettetik.

Gondoltak a falutörvény alkotói a lakosság ivóvizére is. Külön a patakokra, mindenekelőtt a Papolc vizére, amelyik keresztül folyta a falut, s a

lakosság legfőbb ivóvízbázisa volt. Mivel ez utóbbinak a vize, „*melyből élünk*”, nyári szárazsággal igen megkevesbedik, ezért abba, vagy annak partjára szemetet, trágyát, ganéjt, bármiféle dögöt lerakni, beledobálni megtiltott. Eltiltották a mészárosokat, szücsöket, tímárokat attól, hogy a patakban húst, bőrt, állatokat mossanak, áztassanak. Szigorúan tiltották a patakban a falu felett a kenderáztatást is, hogy „*annak levit*” senki ne kényszerüljön inni. A falu alatt azért volt tilos kendert, lent áztatni, a patak medrében karózni, mert ezzel megszüktették a patak medrét, a kenderkupacokkal felduzzasztották a vízállást, s egy-egy hirtelen jött zápor esetén áradást, azzal pedig a faluban felettebb nagy károkat okoztak. Kenderáztatót a falu határában bárki csinálhatott, de úgy, hogy se az utakban, se a művelt földekben, kaszálókban, se a malmok árkaiban kárt ne tegyen. Megtiltották, hogy a falun átfolyó Papolcra bármiféle fát, forgácsot, levágott gallyakat dobáljanak. Három forint büntetés terhe mellett kötelezték a mindenkori bírót, hogy a patakok partját, medrét a falu lakosaival mindig rendbe tétesse, azokat tisztán tartsa, partjaikról a fűvet, gázt lekaszáltassa, a szakadásokat megjavíttassa.

Az 1759-ben megalkotott, majd 1822-ben egyetlen betű változtatása nélkül megújított falutörvény tanúsága szerint Papolc reguláztalan határát a possessorátus és a falusi community közös birtokként kezelte. Külön pontban rendelkeztek, arról, hogy se a falu, se a földesurak ne adhasanak el lakhelyet, rétet, szántót előzetes egyeztetés és kölcsönös beleegyezés nélkül. Ezt egészítette ki az a rendelkezés, hogy ha valaki idegen a faluba beköltözik, addig marháját sem a legelőre, sem a nyomásföldekre, sem az erdőkre nem engedheti ki, amíg a falu pénztárába az egy forint lakhatási pénzt be nem fizeti. Azt követően állatai a falu csordájában, kondájában, nyájában legelhetnek, de minden más haszonvételt illetően a faluval kell szerződnie.

Sok gondot okoztak Papolcnak a randalírozók, megfélemezhetetlen vásárosok, a tolvajok, mások kárát lesők, a részeges, éjjel-nappal izgága, dorbézoló, káromkodó, verekedő, vérengző emberek, a csűrök, kazlak, pajták, istállók között égő pipával mászkáló gondatlan lakosok és idegenek.

A vásár nem a falué, a földesuraké lévén, azért annak behozatalakor alkura léptek a falu és a vásártulajdonos földesurak, hogy az ott megeshető rendzavarásokért, tolvajlásokért a külső tiszt uraké a felelősség. Ezt

most szükségesnek tartották írásban is rögzíteni, mert amúgy is eleget szenved a falu „*az ide verbumra járó militáris tisztek és katonák miatt, és a vásárra, sokadalomra jövő-menő s marhákat hajtó külső emberek miatt*”. Mindezekért „*vásár vagy sokadalom napján*” a templomon alul esni szokott „*rossz dolgokért*” a vicetiszt urak a felelősek, azokból a falura hátrány nem következhet. Az egyébkor esni szokott rendellenességek, felelőtlen pipázók, részegen kiabálók megbüntetése a bíró feladata. Valahányszor ilyen történnék, egy forint bírságot kell kiróni, válogatás nélkül. Tolvaj kiáltáskor a falu minden lakosa köteles közreműködni a tolvaj megfogásában, aki három forintra büntetessék, s a falura háruló kárpótlást is rajta kell megvenni. Amennyiben az illetőn a kár és a büntetés behajthatatlan, „*pálcázással illendőképben büntetessék*.”

Végül rendelkeztek arról, hogy a faluban élő halászok, vadászok, madarászok zsákmányukkal először a possessorátus urait, majd a falusbírók kínálják meg, s ha azok a zsákmány „*illendő árát*” megadják, nekik kell eladni. Ha nekik nem kell a zsákmány, akkor értékesíthetik csak szabadon.

A törvény megalkotói tisztában voltak azzal, hogy ezt a szigorú rendtartást csak közös akarattal tarthatják érvényben. Ezért úgy döntöttek, hogy annak „*nagyobb erősségire s megmaradására*” a szer szerinti hitelesen kívül „*jó lelkiisméretű, értelmes tizenkét személy választassék a falusiak közül, minden rendekből*”, akik a törvény megtartásáról, a büntetések behajtásáról gondoskodnak. A rend megtartása, a büntetések behajthatósága okán a tekintélyt is fontosnak vélelmezték. Ezért ezúttal „*ex gratia egy fő possessor úr léssen most elsőbben nemcsak erdő-, hanem egyszersmind határbíró is*”. Neki lesznek alárendelve a erdő- és határbírók, a tizedeseikkel együtt.

Az elfogadott törvény hitelesítésére 1759. január 26-án került sor, amikor báró zágoni Szentkereszti Sámuel és Divéky András kapitány személyesen voltak jelen, aláírásukkal és pecsétjükkel is megerősítették egyetértésüket. A Torma urak papolci bírójukkal, Bíró Sámuellel képviseltették magukat. Ő írástudatlan lévén, keze keresztvonásával hitelesített. Báró Henter Ádámot papolci tiszttartója képviselte a szentesítéskor, aki aláírásával és pecsétjével hitelesített. A papolci nemesek egyetértése jeléül Kiss Miklós, Kis Farkas nemesek, Kis Gáspár nemes, református lelkész aláírásukkal hitelesítették a megállapodást. A falu közössége

részéről Hajdú András falusbíró, Várad Ferenc, Nagy Pál, Kis Mihály, János Sándor hitesek, esküdtek aláírásukkal nyomatékosították egyetértésüket. Földes Bálint és Szabédi Ferenc a szabad székelyek nevében írtak alá. Kis János nemes, Mikola Ferenc hites, öreg Csorja Zsigmond nemes - írástudatlanok lévén - kezük keresztvonásával, mint ahogyan a jobbágyok nevében Nagy Boldizsár és Földes Imre is kezük keresztvonásával adták beleegyezésüket e szigorú törvények életbeléptetéséhez.

Ezzel Papolc falutörvénye életbe lépett, s két-három emberöltőn keresztül változatlanul szolgálta a közösség érdekeit és hasznát. 1822 februárjában Papolc communitásának választott testülete falugyűlés keretében vitatta meg, hogy kell-e módosítani a rendszabályokat. Publikáltatván a törvényt, felszólította a lakosokat, hogy tekintetes, nemes Kiss György uramhoz juttassák el a módosító javaslatukat. A fejleményekből következően, módosítási javaslatot senki nem nyújtott be, ezért 1822-ben változatlan tartalommal és szöveggel élt tovább a törvény, alighanem a 19. század végén bekövetkezett papolci határrendezésig, a közbirtokossági gazdálkodás felszámolásáig.

A falu népessége

Papolc elvitathatatlanul székely település még akkor is, ha nincs konkrét forrásunk arra vonatkozóan, hogy a pásztor-, lótarló- és őrszállások mikor alakultak át telekké, s mikor formálódott ki a faluközösség. Az első források ugyanis éppen arról szólnak, hogy 19 háznép, 19 porta köteles 25-25 dénárral hozzájárulni a szászsebesi vár építési költségéhez, ugyanakkor 12 háznépet Mikes Miklósnak adományozott a király, János Zsigmond. Ezekből az adatokból aligha következtethetünk a falu népességére. Inkább arra, hogy a papolciak is hadba vonultak az 1562-es székely lázadaskor jogaik védelmében, amit János Zsigmond nemcsak bitófával, felnégyeléssel, orr- és füllevágással, börtönnel torolt meg, hanem a székelyek tömegének jobbágysorba süllyesztésével is. Az ugyanezen évben 19 kapu által fizetett 25 dénáros subsidium sem igen mond sokat a népességről, mert nem tudjuk, hogy a lázadást követően hány háznép húzta meg magát a hegyekben, mennyien kószáltak át időlegesen Moldvában

vagy Havaselvére, s azt sem, hány háznépet nyilvánítottak adó alatti vagyonnal rendelkezőnek. Nemcsak a feudális kori összeírásokkal kapcsolatos bizonytalanság kényszeríti ki a Papolc népességére vonatkozó bizonytalanságot, hanem azok a háznépekre vonatkozó adatok is, amelyek az 1567-es dátumtól nem olyan nagy időbeli távolságra vannak, hogy meg ne kérdőjeleznék ezen adatok valós voltát. 1602-ben Básta főgenerális ugyanis 42 háznépet esketett Rudolf császár és király hűségére, ami még kis fantáziával lehetne harmóniában az 1567-es adatokkal, de 12 évvel később, amikor Bethlen Gábor lustráltatta a székelyeket, Papolcon 153 háznépet írtak össze, akik közül egy volt nemes, 60 háznép szabad székely, 75 háznép jobbágy, 16 háznép zsellér és találtak egy jövevényt, a faluba frissen beköltözött családot.²⁸ Ha ezeket a háznépeket átlagosan – a történeti statisztikában többnyire elfogadott – öt emberből állónknak vélelmezzük is, 765 lakossal kell számolnunk Papolcon. Ha egy-egy háznépet négy tagúnak számítunk, akkor is 612 ember lakta a községet 1614-ben. Ennyien, többen, vagy kevesebben éltek-e Papolcon a 17. század második évtizedében, azt nem tudjuk bizonyosan, de egyéb adatok is erősítik azt a véleményt, hogy nem lehetett kicsi, elhagyatott és szegény falu a Cseremegye és Láhó között meghúzódó település. Orbán Balázs a 19. század második felében, ottjártakor két harangról tett említést. Egy kisebb, 1611-ben öntetetről, és egy nagyobb, 1615-ben készülről. Bár tudjuk, hogy a reformáció elmélyítette és felerősítette a vallási érzéseket az emberekben, és nem sajnálták az anyagi áldozatokat Isten hajlékának építésére, harangok öntetésére, orgonák készíttetésére, mégis azt kell hinnünk, hogy annyira voltak mértéktartóak ősünk, hogy csak olyan harangot öntettek, és annyit, amennyi „bezúgta” a község területét, s mindenkire elhallatszott a hívogató hangja.

A két közeli időben készült harang egyfajta módosságról, s a falu nagyságáról is sejtet valamit. Nem igen tévedünk, ha feltételezzük, hogy 650-750 között lehetett ekkor Papolc lakossága. Egyik fénykora lehetett ez a településnek, mert utána 200 évnyi időnek kellett eltelnie, hogy ennyi háznépről tudósítsanak az egyre pontosabb és megbízhatóbb statisztikák. 1703-ban mindössze 114 háznép lakta a falut.²⁹ Ebből ugyan 9 már meg-nemesedett, de a lófők és darabont székelyek száma már csak 25 volt. Ötvenhárom háznépet jobbágyként, 27-et pedig zsellérként tartottak nyil-

ván. Számításaink szerint 456-570 közötti lélek élhetett ekkoriban Papolcon. 1721-1722-ben 89 háztartást írtak össze.³⁰

1786-ban az első hivatalos népszámláláskor a II. József császártól függő, ezért a hatalomhoz lojális hivatalnokok végeztek Erdélyben céltudatos népszámlálást, amikor Papolcon 103 házat, 115 családot, összesen 583 lakost találtak. Ekkor egy-egy családra 5-5,1 lélek, egy-egy házra 5,6-5,7 ember jutott.³¹

1802-ben 47 székely szabadsággal élő és 114 jobbágy-házatrtrást regisztráltak a faluban a conscriptorok.³² A hagyományos szorzószámok figyelembe vételével ez 664-805 lakost feltételez.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1820-1840-es évekig Erdély, így a Székelyföld apróbb településeinek, falvainak a családszám- és lakosság-szám ingadozásán nem kell csodálkoznunk. Széles társadalmi rétegek migráltak, szinte évenként változtattak lakóhelyet. Ezek a zsellérek voltak, akik évről évre szóbeli alku szerint szegődtek el egy-egy éves szolgátra, hol ide, hol oda. Az állattartás dominanciája, a háziipari tevékenység elterjedtsége ezt elő is segítette. Alighanem Papolcra is jellemző volt ez az évenkénti ki- és beköltözés, mignem a 19. század harmincas éveitől a 20. század elejéig folytonos és nagy arányú lakosság-gyarápoddással kell számolnunk. Ezt az 1850-től rendszeresen megismétlődő, és immár pontos adatokkal szolgáló népszámlálások is megerősítik.

1850-ben Papolcon 265 házat, 364 családot, összesen 1318 lakost számláltak.³³ Egy családra ekkor 3,6 lélek, egy házra megközelítően 5 (4,97) lakos jutott. 1869-ben 1624 lakost regisztráltak a népszámlálók.³⁴ Ez a szám átmenetileg visszaesett. Vagy az elvándorlás, vagy az 1870-es évtized első felében pusztító kolerajárvány, esetleg egy nagyobb veszélyességű helyi járvány apasztotta a falu lakosságát. Egy évtized múlva már csak 1468-an lakták a települést.

1881-ben 341 házban 1468 lakos élt Papolcon.³⁵ Ez még a természetes szaporodás ritmusából fakadó növekedés volt. Ekkortól azonban felgyorsult Papolcra a beköltözés. Megkezdődött a 21.763 katasztrális hold nagyságú határban elterülő 18 ezer holdnál terjedelmesebb erdőségek kitermelése, s a fa gőzfűrészes feldolgozása. Ennek következtében robbanásszerűen megsaporodott a község lakossága. 1890-ben már 2701 lakos élt a településen.³⁶ 1900-ra a 21.871 holdas határu település lakos-

sága 3377-re növekedett, közöttük 115 külföldi honos lakossal. Ez a 3377 lakos 615 házban, 811 családban élt. A családok közül 177 volt csoka. 172 özvegyet és 5 törvényesen elvált emebert számláltak össze. Egy-egy háznépre ekkor 4,1-4,2 ember (4,16), egy-egy lakóháza megközelítően 5,5 (5,49) ember jutott.³⁷

A lakosságszámot illetően nem 1900 volt a csúcspont. 1910-ben 4368 polgári és 9 katonai, összesen 4377 lakosa volt Papolcnak. Az említett 4377 lakos 1025 családban élt, melyből 191-ben özvegy volt a családfő, 11-ben pedig törvényesen elvált személy szervezte a köréje szövődők életét, vagy szenvedte magányát. A 4377 lakos 672 lakóházban élt. Egy családra ekkor 4,2-4,3 ember (4,27), egy lakóháza megközelítően 6,5 (6,51) lakos jutott.³⁸

Ez utóbbi nagyarányú népesség-növekedés nem a Cseremegy és a Láhó dajkálta falut terhelte, hanem annak határát. A gőzfűrészhagyományát követő nagyarányú fakitermelés három fakitermelő és feldolgozó telepet eredményezett a 18 ezer holdnyi erdőben. Musatelep, Gyulafalva és Kommandó tartozott Papolc közigazgatása alá. Kommandón 1917, Gyulafalván 722, Musatelepen 194 lakos élt 1910-ben. Ha ezeket a lakosokat külön számláljuk, akkor az ősi falu népessége $(4377 - 2833 = 1544)$ csak 1544 volt 1910-ben is, ami arra enged következtetni, hogy a falu lakossága tulajdonképpen csak közigazgatási, belügyminisztériumi akaratból dűzzadt fel, de a régi falunak csak a természetes szaporulatnak megfelelő mértékben növekedett a lakossága. Kommandót, Gyulafalvát és Musatelepet csak az államhatalmi akarat kapcsolta Papolchoz. A falutól kapták ugyan a közigazgatási és hitéleti szolgáltatást, de ahhoz sem a hagyományok, sem a belső szokásrend, sem a falutörvények kialakította termelési, határhasználati regula, sem az életmód közössége, sem rokoni, sem baráti szálak nem fűzték. A bírónak és esküdteknek sem volt hatalma fölöttük. Nekik a gőzgéptulajdonosok, a fakereskedő vállalkozók parancsoltak és szabtak törvényt. Nemcsak fizikai értelemben éltek a falu mellett, hanem lelkiileg is. Igazán sohasem váltak papolciakká. A musatelepiek és gyulafalusiak idővel szétszóródtak a szélrőzsa minden irányába, amerről jöttek, a kommandóiak pedig a maguk közösségét követve, 1930-ban önálló faluvá szerveződtek. Papolc pedig mindvégig élet a maga életét.

1930-ban már ismét csak 1609 lakost írtak össze a népszámlálók,³⁹ s ez a szám az idő teltével forgácsolódott. 1941-ben 1562 lakosa volt a településnek, 1956-ban már 1613, és 1966-ra ez leapadt 1346-ra, 1977-ben összesen 1321 lakost vettek számba. Ezek közül 672 volt magyar, 649 pedig román.⁴⁰

Papolt lakossága a rendiség korában communitássá szerveződött, s összetartó szolidaritását falutörvényekkel is erősítette, amelyeknek első írott változata 1733-tól maradt ránk. Az egymás létezési esélyeit forgácsoló önzés, akaratosság és kivagyiság ellen sikeresen kovácsolták communitássá, minden lakosra tekintettel lévő megélhetési és boldogulási szolidaritássá a falutörvények. A papolci lakosság egységét és szolidaritását idealizálni mégis tévedés lenne. Nemcsak a szorgalom, az előrelátás, az ügyesség és a rátermettség szelektált az emberek, családok között. A megosztó, elválasztó vonalak tucatnyi szállal szőtték át ezt a közösséget már szabad székely állapotában is. Az önmagukat felfegyverző szabad harcosok közös szabadságát ha a 14-15. században a királyi hatalom még nem is kérdőjelezte meg, de – mai divatos szóval – szociálisan már rangsorolta őket. Akik három-négy felfegyverzett lovas vitézzel tudtak harcra sorakozni a király hívására, azokat Mátyás 1473-ban főembereknek, akik önmagukat könnyű lovasként felfegyverezve vonultak a király hívására hadba, azokat lófőknek, akik gyalogosként, azokat pixidáriusoknak, gyalogos katonáknak nevezte a királyi dekrétum. Ez a kezdeti, de már lényegi különbségekről árulkodó rendi tagozódás aztán a 16-17. század folyamán annyira elmélyült, hogy a főemberek bárósodtak, a lófők nemsedtek, a gyalog-katonák pedig jobbik esetben a szabad paraszti állapotban rögzültek meg, ha sikerült a jobbágysorba süllyedéstől megmenekülniük. 1567-ben ugyanis János Zsigmond tömegesen ítelt jobbágyállapotra székelyeket, s ez a folyamat a későbbiekben uralkodói akarat nélkül is felgyorsult. Jobbágyságra ítéltettek azok is, akik az ellenség túlerejétől való félelmükben, az elégtelen ellátás, vagy egyszerűen csak a nyári munkák – aratás, szénakaszálás, réttakarás – miatt hazafutottak a harcterekről. Növelte a székelyföldi szolgálónépek számát, gyorsította a székelyföldi rendiesedés folyamatát, hogy a főembereknek, lófőknek, de a gyalog-katonáknak is szolgálónépekre volt szükségük, ha nem akarták gazdaságuk lezüllesztését, családjuk elszegényedését tudomásul venni, míg ők a harctere-

ken ontják a vérüket. A 16. század utolsó évtizedeitől a 18. század második évtizedének közepéig, végéig úgy hullott a legkülönbözőbb érdekekért a székelyek vére, szerte az erdélyi, magyarországi, lengyelországi harctereken és a 30 éves háború színterein, mint a hirtelen és váratlanul jött nyári zápor idején az égi áldás. Mindebből a papolci székelyek sem maradhattak ki. Annak, hogy nem félrehúzódként éltek, hanem a történelem sűrűjében gázoltak, leginkább bizonyítéka, hogy a leghamarabb jobbágyosodott falvak sora között tarthatjuk számon a falut. Már Bethlen Gábor idején majdnem kétszerese a jobbágyok, zsellérek száma a nemesekének és a székelyekének. Ez az arány állandóan ingadozott ugyan, de tisztán székely jogú emberek által lakott településsé többé sohasem vált Papolc. Említettük már, hogy II. József korában 115 családot írtak össze a népszámlálók a faluban. 1820-ban viszont 155 a szolgáló háztartások száma. 53 jobbágy, 67 zsellér és 37 alzsellér háztartást jegyeztek fel az úrbérrendezés céljából kirendelt conscriptorok. A rendi tagozódásnak egy külön színfoltja jött létre, amikor Mária Terézia rendeletére megszervezték a határőrkatonaságot, és a papolciak közül – ha kényszerrel is – 27 családot feleskettek az egyik gyalogos határőrezredbe.⁴¹ Az említett határőrök kiszakadtak a communityből, szembefordultak mind a szabad székelyekkel, mind a kuriális és armalista nemesekkel, s a határhasználat terén nemcsak a communityssal, annak törvényeivel, a földesurakkal, a possessorátussal is dacoltak. Nem egyszer éppen határőrtiszzeik biztatására, olykor bujtogatására.

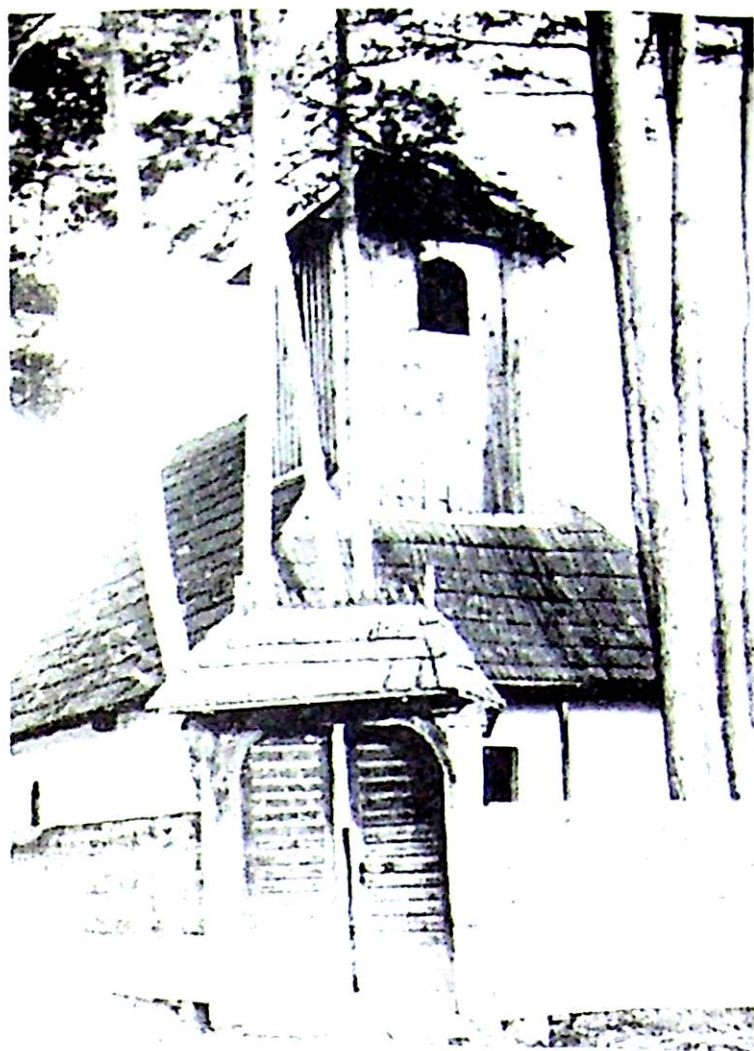
Ebbe a még magyar nyelvű, jobbágyosodó székely jogállású faluba költöztek be a 18. század elejétől a románok. Legelő és rétbérlőként, zálogbirtokok usuálójaként zsellértelekre szálltak a Felvégen, s akik megkedvelték az állattartás mellett a szántóvető foglalkozást is, jobbágyokká lettek, vagy a sors szeszélye miatt, egy-egy állatjárvány következtében jobbágyságra kényszerültek. Zsellérként szolgáltak egy-két évet, aztán tovább álltak. Akik maradtak, meghonosodtak. A megélhetésért, családjuk gyarapításáért, a boldogulásért folytatott küzdelem során beépültek a communityba, de annak nyelvi és vallási homogenitását tarkává varázsozták. Beköltözésüktől nemcsak magyar nyelven, románul is imádkoztak és káromkodtak Papolcon. Ekkortól a református nagytiszteletű úr mellett dicsérte és imádta az Urat az ortodox pópa is. A kepét, a kereszte-

lési, esketési és temetési stólapénzt, az ördögűző házszentelésért járó ajándékot ők már a saját pópájuknak fizették, vagy naturálékban, vagy évi egy aranyon, esetleg két rénes forinton.

Azt, hogy a románok viszonylag későn kezdtek megtelepedni Papolcon, igazolják a csakis magyar nyelvű határ- és dülőnevek, erdőnevek, pataknevek, melyeket a 17. század elejétől kezdődően írásos dokumentumok őriztek meg.

Az első írott forrásunk a románok megjelenéséről 1701. március 6-ról származik, amikor Geréb János – kézenfogott közbírák, Csorja Miklós, Csorja Sámuel és Csorja Zsigmond lófők hitelesítő közreműködésével – jobbágyául fogadta a „*keze beadásával*” magát szolgálatra kötelező Koczán Balázst. Geréb János megígéri, hogy amennyiben Koczán Balázs „*jámbor lészen... úgy oltalmazza..., mint más olá jobbágyit.*”⁴² Korrigálendő tehát az a közhiedelem, hogy a román anyanyelvű lakosságot, mint jobbágyokat viszonylag későn, a 18. század közepén kezdték betelepíteni a birtokosok. Azt hozzá kell tennünk, hogy főleg a Havasalföldről érkező, szolgálatra jelentkező emberek nem váltak mindannyian „*fejekötött jobbágyokká*”. A Geréb János és Koczán Balázs között létrejött contractusban is kikötik, hogy amennyiben Koczán Balázs „*lakta földiben házájában akarna menni, szabados útja lehessen menni hazájában*”. Egy 1748-ból származó dokumentum említést tesz a „*papolczi esztenás oláhok*” jelenlétéről.⁴³ 1749-ben Vaszi Argeszale Tatrangból fiával, Sztancsullal Papolcon telepszik le a Szentkereszti – uradalomban bácsként (bacsaként) – derül ki a jegyzőkönyvekből.⁴⁴ A román ajkú lakosság Papolcon való megjelenését és megszorodását igazolja a 18. század végén épített kis fatemplom is.

Bede Sándor feljegyzései szerint 1813-ban 15 román zsellércsalád élt a faluban.⁴⁵ A 19. század elején 95 ortodox görögkeleti vallású lelket írtak össze a conscriptorok, és 1814-ben megépítették fából a mára műemlékké nemesedett templomukat is. 1850-ben, a népszámláláskor az 5 magyar, 1080 magát székelynek valló lakos mellett 284 román és 15 cigány, 3 meghatározatlan etnikumú ember élt Papolcon.⁴⁶ A század folyamán ingadozott vagy lassan növekedett a létszámuk. A Moise Neagoviciu görögkeleti lelkész által 1864-ben készített hivatalos kimutatás 39 román családot tartott nyilván, 237 lélekszámmal.⁴⁷

A régi ortodox templom székelykapuval

A korabeli lakosok vallásilag a következőképpen oszlottak meg: református 1053, görögkeleti 248, katolikus ötven.

Napjainkban számarányuk egyezik a magyar lakossággal, vagy talán néhányal meg is haladja azt. A papolci magyarok ugyanis demográfiai viselkedésükkel, viszonylag korán megkezdett születésszabályozó egykezésükkel, boldogulásukat kereső migrációjukkal egyre többen adják fel papolci örököseiket, egyre kevesebben vállalják a Szent László rájuk szabta kötelezettséget, a hazaföldjének megtartását.

A 19. század közepétől kezdődően zsidók jelenléte is kimutatható a faluban. A község falukönyvébe 1859. március 24-én rögzített jegyzőkönyvi bejegyzés tanúsága szerint elsőként Schvare Fülöp zsidó kereskedő kapott megtelepedési engedélyt a falu közösségétől, hogy itt kereskedést űzhessen, s a possessorátussal és a communutással bérleti szerződést kössön, miután leróta az egy forint összegű megtelepedési illetéket.⁴⁸ Őt aztán többen követték, kihasználva az erdőélés adta lehetőséget a század folyamán. 1895-ben már 82 zsidó élt Papolcon.⁴⁹ Főként kereskedelemmel, a faki-termeléshez szükséges út megépítésével foglalkoztak.

Hogy a magyarul beszélő cigány lakosság mikortól él a faluban, biztos írásos dokumentumok hiányában nem állapítható meg egyértelműen.

Nyilatkozatuk szerint őseik már a múlt században is itt éltek. Az 1764-es, valamint az 1781-es, majd később az 1811-es anyakönyvben fellelhető Czigány családnév azt sejteti, hogy már a 18. században is éltek a faluban cigányok. Alighanem együtt telepedtek meg a székelyekkel. Az ittott felbukkanó források arról tanúskodnak, hogy a papolci cigányok a gyáripari tömegtermelés árubőségének megjelenéséig mindig kovácsok voltak. A papolci határőrző székelyeknek pedig szükségük volt kovácsra lópatkolás, zabla, kengyel és fegyverek, nyílhegyek, kopják, kardok készítése, élezése okán. A lótartásnak egyébként a 20. század derekáig nagy divatja volt Papolcon.

A későbbiek során a kép tovább színeződött. Az falu törzsterületén az arányok nem nagyon változtak ugyan, de a három telepre – Musatelepe, Gyulafalu, Kommandó – beköltöző erdőmunkások, fűrészárú készítő, gőzgépkezelők, javítók, fuvarosok, favágók, egyéb rendű és rangú erdőmunkások, faragók, ácsok, kádárok, bognárok, kerékgyártók, zsindehasítók stb... a legvegyesebb etnikumból és hitet vallókból toborzódott. Hatásuk alig volt Papolcra. A község magyarjaival, székelyeivel, románjaival zártabb egységet képzett annál, a több évszázada szabályozottan működő community jobban összekovácsolta őket, semhogy a mégoly nagy számú telepiek fellazíthatták volna hagyományaikat, életmódjukat, szokásrendjüket, vagy akár hitüket is.

Érdekes mégis egy pillantást vetnünk a fejleményekre, amikor már teljességében kirajzolódott az a kavalkád, amelyik a gőzgép megjelenésével összekavarta Papolc társadalmát és elszegényítette lakosságát. 1910-ben a 21 927 katasztrális hold nagyságú paploci határ 4377 embernek adott egyre vékonyodóbb és egyre soványabb kenyeret. A 4377 lakosból Kommandón élt és dolgozott 1917, Gyulafalván 722, Musatelepen 194 lakos. A falu törzsterületén élt 1544 ember. A 4377 lakosból magyarnak vallotta magát 3635, románnak 544, szlováknak vagy lengyelnek 76, németnek 59, ruténnek 11, horvátnak 2, egyéb, meg nem határozott etnikumhoz tartozott ötven.

Vallásilag a következő volt a lakosok megoszlása: református 2408, római katolikus 1027, görög katolikus 380, görög keleti 296, zsidó 123, evangélikus 98, unitárius 44, egyéb felekezetű egy.⁵⁰

A rendi tagozódás öltözetben, viselkedésben, a templomi helyfoglalásban, esetleg a házak külsején és belső berendezésén volt szembevető.

A vallási és nyelvi tagozódás már lakhelyileg is tükröződött. Az Alvég tipikusan székelyek lakta része volt a falunak, a Felvéget főleg a románok lakták meg. Kovács mesterségükkel különültek el a cigányok, akik magyarokat, románokat, főembereket, bárókat, lófőket, jobbágyokat és zselléreket is rendre kiszolgáltak nélkülözhetetlen mesterségükkel. Lovat patkoltak, szántóvasat javítottak vagy éleztek, kapát, ásót csináltak, szekeret vasaltak, és minden mást, ami mesterségbeli tudásukból tellett.

A rendi mentalitásnak az 1848 után tovább gördülő hagyományait a polgárosodás csak nagyon nehezen tudta átszínezni, és szociális, vagyoni tagozódássá átformálni. Ez a fajta, a bitokolt javakra hivatkozó, azzal összefüggő, és azt társadalmilag is respektáló változás Papolcon csak a 19. század utolsó két évtizedében honosodott meg, de akkor robbanásszerűen szétzilálta a korábbi tagozódást. Ez Papolc társadalmát azért is súlyosan érintette, mert a határreguláció és birtokarányosítás a szántóföldi tulajdont tekintette kiindulási alapnak. A papolci társadalom pedig elsősorban nem szántóvető, inkább állattartó és erdőélő társadalom volt. Rendi korszakának nyugalmit és viszonylagos jólétét annak köszönhetjük, hogy közbirtokossági formában usuálták a legelőket és az erdőket, s a legelőkön, erdőkön és nyomáshatáron is – a falutörvény betartása mellett – szabadon legeltethetett bárki, a tartható állatok létszámának limitálása nélkül. Csak a pásztorbért kellett kinek-kinek megfizetni. Ez az „aranykor” tűnt el a 19. század végén, amikor a falu 18 ezer holdnyi erdejét felosztották a falu lakosai és a possessorátus között olyan arányban, amilyen arányban a szántókat birtokolták korábban. A szabad székelyek semmiződtek így ki leginkább a földből.

Az etnikai és vallási tarkaság ellenére a falu lakossága a hajdani egység tudatát megőrizte, s communitás valóban egymásra figyelő, egymás érdekeit számontartó közösség volt. Ezt bizonyítja a századunk elején még működő úgynevezett kaláka (közös munkavégzés). Egymást támogatva éltek és dolgoztak együtt az emberek. Osztottak egymás örömeiben, bánatában. A bajban egymás segítségére siettek, egymásért felelősséget vállaltak. Például tűzvész, lopás esetére már 1759-ben elrendelte a falutörvény, hogy 3 forint büntetés terhe alatt kötelesek a falutagok egymás segítségére sietni. A kölcsönös segítségnyújtás szüntelen gyakorlatában vált egyre inkább összeforrottá a faluközösség.

E szoros életközösségbe a közösség tagjainak tudta és akarata nélkül betagozódnia senkinek sem lehetett. A falutagságba való felvétel szerződésjellegű aktus volt. Így rendelkezett a betelepíteni szándékozókra az 1759-es falutörvény: „*Ha valami idegen ember másunnan ide falunkba jönne, aki ezelőtt itt nem lakott volna, s falunkban megtelepednék, addig a marháját falu határára, még a nyomára se bocsássa, amíg egy forintot le nem teszi a falu számára. Azután ha lészen vonója, az vonókkal, egyébféle marhája pedig a falu csordájába járhat; azontúl a faluval contribuáljon.*”⁵¹

A szoros belső kötelék talán a hajdani nemzetségi szervezet még felderengő képe, de ha ezt a hagyományt az idő félre is söpörte, helyébe a hegyek árnyékában szerveződő élet nehézségei a communitás minden tagjára rávetítte ennek a szolidaritásnak az igényét. A falutagság legtermészetesebb formája tehát a beleszületés egy családba, esetleg nagycsaládba, rokoni tömbbe, az egynevűek szomszédságába, a família nevét viselő utcába vagy tizedbe. A faluközösség zártságát e szoros belső köteleken kívül még az is indokolta s növelte, hogy az ingó, de főleg ingatlan javak (szántók, kaszálók, legelők, erdők) közös birtoklója volt. Így hát jelentékeny esemény volt az, ha valakit javakban és terhekben osztó társként maguk közé fogadtak. A communitás tagjává csak a communitás akaratából válhatott bárki, de a possessorátus, a földesuraság saját birtokára, székelő örökségére azt fogadott fel szolgálatra, akit akart, pontosabban aki erre kínálkozott. Leggyakrabban pedig erre a Havasalföldről vagy Moldvából Erdélybe menekülő vagy megélhetésük okán tudatosan ezt a földet választó románok vállalkoztak. Ezzel magyarázható a más nemzetiségű jobbágyok betelepítése e zárt közösségbe.

Gazdasági élet

Papolt gazdasági életét az ipari forradalom nagy vívmányának, a gőzgépnek a megjelenéséig elsődlegesen a táji, természetföldrajzi tagozódás, másodsorban a rendi keretek, harmadsorban a település vonzókörzete és az emberek létformájához, kollektív szakami tevékenységéhez kapcsolódó piacozó vándorlások határozták meg. A gazdasági tevékenység mindenkor a falu területének változó felszíni alakulatához igazodott. A

sík területen a forrásokkal szemlélhető időktől kezdve folyt a növénytermesztés, a hegyekben, a dombokon, a kezdetleges vaspapucsos faekével fel nem törhető részeken az állattenyésztés, illetőleg az erdei termékek feldolgozása és értékesítése képezte ősidőktől a papolci társadalom megélhetési forrását. Előre kell bocsátanunk: a falu lakossága – a természetföldrajzi kényszerek okán – a huszadik századig elsődlegesen az állattenyésztésből és a faművességből, erdőélésből tartotta fenn magát, s csak másodlagos, harmadlagos szerepet kapott életében a szántóvető gazdálkodás, a növénytermesztés. Ez semmiképpen sem jelentette azt, hogy a növénytermesztést elhanyagolta volna, vagy közömbös lett volna irányában, csupán azt, hogy bármennyire fontos volt is számára az őszi és tavaszi kalászosok termelése, majd a kukorica, a krumpli meghonosítása, a természeti adottságok miatt olyan kevés szántóföld volt a falu határán, aminek a hozamából képtelenek lettek volna megélni.

A mezőgazdaság:

Kezdetben a székelység mai lakhelyét ősrengeteg borította. Méginkább jellemző volt ez Papolc földjére, határára. A lakosságnak a kezdetleges technológiai eszközök, vaspapucsos faekék, balták, kézi fűrészek, fejszék, fokosok birtokában csak hosszú idő elteltével, és nagyon fáradságos munkával, kemény küzdelem árán sikerült legyőznie a vad természetet, és mezőgazdasági termelésre alkalmassá tenni a terület egy részét. A hajdani erdőirtás emlékét nevében is őrzi Papolcon az Orotván határnév, valamint az Aszalvány erdőnév.

Alighanem ez a kegyetlenül nehéz munka is közrejátszott abban, hogy Papolcon – még erdélyi viszonylatban is – hosszú ideig, a 19. század legvégéig, a 20. század elejéig élt a közbirtokossági határhasználat, s a székely vérségi örökösödés leginkább a belső fundusra, a szántókra és a kaszálókra terjedt ki. Az erdők a 19. század végi mérnöki felmérésig és telekkönyvezésig közbirtokossági tulajdonban voltak, s a legelők azt követően is abban a formában maradtak.

A falu komunitása hosszú évszázadokon át vagyonközösséget alkotott. A falu lakója egyben a községi földek társtulajdonosa is volt. A 16. században a falu még az osztásos földközösség intézményeként működött. Időről időre nyílföldeket osztottak szét a családok közt.

Abban az esetben, ha a falu népe megszorodott, ha idegen lakos telepedett be a faluba, akkor minden ember kibocsátotta a kezéből a nyílföldet, és újból felosztották nyilas osztással a határt. A közös birtokhasználat mellett tehát mindenki a neki osztott külön nyílföldön szántott-vetett, külön termelt. A kaszálók, legelők, erdők esetében a közösködés a szokásos rend szerint bonyolódott. Időről időre a közös kasználóhelyek a nyomáshatárba estek. Ilyenkor ezeket csak marhalegelőnek használták. Előbb az ökrök, igavonó barmok, majd utánuk a csordák járták, végül a juhokat, sertéseket bocsátották rájuk.

A szántóföldeket felszabadításuk után közös legelőként használták. Éppen ezért a határnak minden részében csak a nyomáskényszer figyelembevételével művelhette szántóföldjét a falutag. Közakarattal kellett az egyes növények termesztési helyét, a dűlőket kijelölni, a vonó- és igásállatoknak pihenőhelyet kiszakítani a határban, a határrészeket tiltani vagy szabadítani. A közösségi munkavégzés azért is szükséges volt, mert az őszhatárban – ahol például csak búza termett – a vetés egyneműsége miatt dűlőutak alig voltak. Nem gázolhattak át egymás földjén, nem siethettek a munkával, nem maradhattak el vele. Aki pedig az aratással késlekedett, munkája gyümölcsét prédájául hagyhatta a community csordájának. Még a 19. század elején is működött a földközösség intézménye. Ekkor még fennállt a szántók nyilas osztása bizonyos növényfélések termesztésére. Még léteztek a közös erdők, közös kaszálók, közös legelők, közös szántók (pl. kendereskertek.)

1871 után az arányosítási és tagosítási törvény végrehajtása során az addig földközösségi rendszerben élő lakosság többségét kiforgatták földjéből és erdejéből. Erre vonatkozóan az 1902. évi székely kongresszusnak üzenték a papolciak, hogy az arányosítás és tagosítás miatt „*Papolc község közbirtokossága a pusztulás szélén áll*”, s kijelentették, „*hogy az ezutáni meg nem élhetés miatt ki kell vándorolnunk. Okozza pedig ezt az, hogy erdeink használatából, melyhez ősi jogok csatoltak, kizárattunk. legelőink baromtenyésztésre nincsenek (...) Ily viszonyok között ittmaradni vérrel szerzett drága hazánkban képtelenek leszünk.*”⁵²

Papolcon a mezőgazdaság a mostoha éghajlat, a kevés termőterület, a korszerűtlen termelési technika következtében aránylag elmaradott volt. Ezt azonban a székely gazda szorgalma, életrevalósága ellensúlyozta. A

régi mezőgazdász termelőeszközei a favázás szekér, kenderhám, faeke, faborona. Ezekkel kellett megművelnie földjeit és termést kicsikarnia belőle.

A termesztett növényfajták igen változatosak voltak: búza, rozs, árpa, zab, kukorica (amelyek termesztéséről már a 18. századi képzési rendtartásokban olvashatunk), köles, lencse, burgonya, mák, len, kender; borsó, bab. (Az 1846. márc. 25-i egyházi jegyzőkönyvben olvashatunk arról, hogy a torony javítási munkálatait végző köművesmestert „*egy véka borsóval és egy véka fuszujkával*” fizették ki a pénzösszeg pótlékeként).⁵³ A gabonafélék közül nagyobb szerepe az őszt gabonának volt. Tavaszbúzáat keveset és ritkán vetettek. A 18. század derekán még jelentéktelen a kapásnövények térfoglalása is a falu szántóhatárában. Többnyire évenként osztott nyilas szántókon termelték a törökbúzát. Ez az arány az idő teltevel megváltozott, egyre fontosabb szerepet játszott a falu élelemezésében, s a tavaszforduló fő veteménye lett.

Csak kuriózitásként említjük meg, hogy a határban bőven termett komló is. Időnként serfőzésre hasznosították. Az 1654-ből származó Komlóskert nevű határnév tanúskodik róla, hogy olykor-olykor szerepet játszott a falu életében a komlógyűjtés. A háziasszonyok kenyérsütéshez is használták szükségből. A határ regulációja, a nyomásos határhasználat felszámolása, a közlegelők megszűkülése és a szénatermő rétek végleges tulajdonba adása után az állattartó gazdák rákényszerültek a takarmánytermesztésre. Főleg lucernát, lóherét és feketeborsót vetettek az állatok táplálása céljából. Ezt azonban már csak a nyomásos rendszer felszámolása és a nyomáskényszer megszűnte után, tehát többnyire a 20. században teheték.

A papolci határban, a hegyek között és a völgyekben, főleg a déli és nyugati lejtőkön mindig díszlelegtek gyümölcsfák. Termesztett vagy vadon termő gyümölcsfélék voltak a meggy, alma, szilva, cseresznye, körte, később a dió, ribiszke, egres. A vadgyümölcs és szabadon termő gyümölcsfákat szigorú büntetés terhe alatt óvták már a 17-18. században is. Jellemző, hogy az 1759-es falutörvény szerint „*szabad erdőkön és mezőkben nevededett fennálló gyümölcstermő alma-, körtvény- és cseresznyefák hasonló tilalomban lesznek. Azokat vágni és pusztítani nem lesz szabad*” három forint büntetés terhe alatt.⁵⁴

A faluközösség időről időre döntött arról, hogy a határfordulók változása szerint, melyik határrészben mit termelhet a lakosság, meghatározták a talajelőkészítő munkák kezdetét, a trágyázás, ugarolás, forgató- és vetés alá történő szántás rendjét és idejét, a vetés kezdetét. Ugyanígy

Zathureczky Gyula gabonása (19. század)

szabályozták a betakarítást, a tarlók, őszi- és tavaszi fordulók legeltetés alá történő felszabadításának időpontját. Hasonló rend uralkodott a széna kaszálása, a rét feltakarása, forgatása, gyűjtése, behordása, kazlázása terén is. Tulajdonképpen minden mezei munkának meg-

határozott szokásrendje és napja volt, amelyet mindenkinek kötelessége volt betartani.

A szántóhatárban a tarlószabadítás után felsarjadó növények is az állattenyésztést szolgálták. Tavasztól a tarlószabadításig a nyomáshatáron, azt követően késő őszig a szabadított tarlón járt a

Községi vágóhíd (1939)

csorda, a vonómarha, a külön, gazdánként vagy háztartásonként, háznépneként legeltetett állatok.

A megtelepedés, pontosabban a Székelyföld birtokbavétele pillanatától foglalkozott a székelység szarvasmarha-, ló- és juhtenyésztéssel. Később a sertés- és kecsketartással. Létfenntartásának alapját ugyanis az

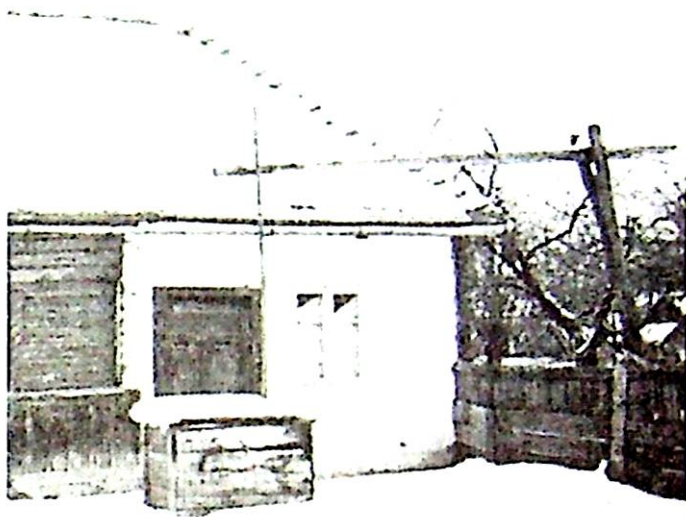
állattartás képezte. Az állattartás Papolcon, hegyvidéki fekvéséből adódóan, még a 19. század második felében is hangsúlyosabb szerepe játszott a lakosság életében és gazdálkodásában, mint a földművelés.

Az állatok legeltetésével kapcsolatosan az a nézet volt általánosabb, hogy a csordába gyűjtött állatok legeltetése egyszerűbb, a ki- és hazahaj-

Múlt századi székely parasztház

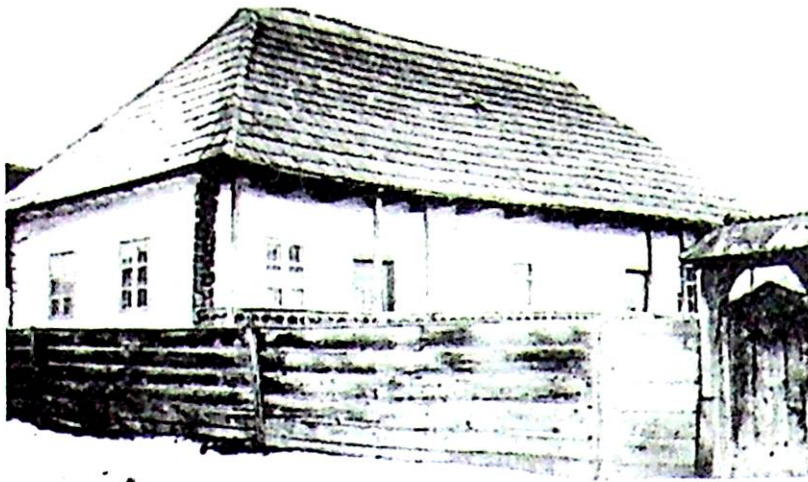
tás esetében a kártételt könnyebb megakadályozni. A természeti adottságok és az időjárási viszonyok Papolcon már a 16-17. századtól arra kényszerítették a lakosokat, hogy a rideg állattartást kombinálják az istállón tartással. A sertések, juhok többnyire télen is kint jártak a legelőkön, erdőkben, de a korai és nagy vastagságban a legelőket takaró hó a lovakat, szarvasmarhákat télen beszorította a faluba. A faluban éjszakáztak az igavonó barmok és a fejőstehenek nyáron is. A vadak miatt a sertéseket is a faluban éjszakáztatták. Az 1759-es falutörvény külön pontban foglalkozott a csorda és a konda reggelenkénti kihajtásával, ami arról is tanúskodik, hogy az állatok pásztorlása legalábbis már a 18. század derekán szervezett keretek között folyt. Az 1759-es falutörvény a következőképpen rendelkezett er-

Gémeskút parasztházzal

ről: „Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi falvak szokása szerint ketten [induljanak], egyik faluvégitől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts

ről: „Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi falvak szokása szerint ketten [induljanak], egyik faluvégitől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts

Székely parasztház

ki, hajts ki a marhát előmbe. Ostorral is csattogtasson, s úgy hajtsa ki a mezőre vagy fel, vagy alá, amerre útja lészen a csordának a legeltetésre."⁵⁵ Előbb a csordát, utána közvetlenül a kondát kellett kihajtani. Ez a szokás fennmaradt

Papolcon a 20. század második felében kierőszakolt kollektivizálásig, sőt még azután is.

A szántóhatár védelme:

Az elbitangolt állatoktól, tolvajoktól kerítéssel és örökkel védték a termést és a települést. A falut körberkítették, s a településről a határba kivezető három útca végén határkapukat állítottak fel. A kapuk helyét ma is helynevek őrzik:

Tanorkapu, Középső-kapu, Rétkapu. Az 1759-es falu-

Dr. Kelemen Zoltán kúriája

törvény szerint „a kertlátó hűtösök” vigyázták a kapukat, s az ő feladatuk volt arra is ügyelni, hogy az arra rendeltettek úgy készítsék el a kapukat, hogy a „ki- s bejárók lóhátról is megnyithassák s bétehessék, hogy azok mián kár ne keletkezzék.”⁵⁶ A szántóhatár védelmére a faluközösség kiépítette a határpásztorok és erdőpásztorok szervezetét, amely szervezet századokon át pontosan látta el feladatát, a kárt okozókat szigorúan büntetve.

A határ usuálásába, a szántók, rétek, erdők használatába, az évszázados szokásokba enged bepillantást az 1820-as úrbérrendezési kísérlet faluvallató investigatiója.⁵⁷ 1820. június 5-én ugyanis a felséges fejedelem *„kegyelmes parancsolatjából béhozandó urbáriális szolgálatoknak tökéletesebb móddal lehető regulációjára megkívántató és szükségképpen előre bocsátandó, s kilenc kiadott pontok szerint véghezviendő investigatióknak és urbáriális conscriptióknak”* az elkészítésére megjelentek Papolcon Vida András és Vajna Ferenc investigátorok és conscriptorok, akik provideus, tehát jobbágy Bibó András házához kérték a földesurakat, vagy azok képviselőit, a falu hiteseit, bíróját és néhány tekintélyesebb, köztisztelőnek örvendő lakost, hogy elkezdjék a falu megvallatását és a jobbágyok, zsellérek által usuált szántók és kaszálók összeírását. A falu földesurai közül báró Szentkereszti Zsigmond generális zágoni udvarházának gondviselőjét, Ábrahám Istvánt, báró Henter Antal papolci árendásait, Nagy László és Nagy Zsigmond jobbágyokat, báró Győrfi Mihály ugyancsak árendátorát, Szotyori Istvánt küldte el a faluvallatásra. Méltóságos Mihálc Ignác képében báró Apor József jelent meg. Méltóságos Divéki Antal generálist testvére, Divéki József, a Henter örökösöket Salamon Ferenc képviselte. Divéki Antalnét árendátora, öregebb Imre József jobbágy, Rátz Sándorné Henter Máriát jobbágy árendátora, Kelemen Ferenc, tekintetes Gyárfás Pál urat kicsi Kelemen János jobbágy, Gáll kapitány urat Bagoly Elek dominális bíró képviselte. Szentpáli Imre jobbágyát, Imre Moysést, Kis Mihály kapitány dominális bíróját, Bagoly Jánost küldte el érdekei képviselőjére. A szolgálonépet tartó földesurak közül személyesen jelentek meg az alábbi tekintetes urak: Kiss György, Kis József, Odorián Antal, Kis Simon és Bede Tamás.

A community részéről a megvallatottak a következők voltak: ifjú Földes Ferenc jobbágy, falusbíró, Kelemen Péter, öregebb Imre József, deréki Kelemen György, Mikola Bálint, Mikola József, öreg Kelemen János, Nagy Zsigmond, Nagy Mihály, Bagoly Elek, Kelemen Ferenc, Szabó Ferenc, Jakab József, Nagy László és Lőrincz Mihály.

Azt tudjuk, hogy 1567-től vannak jobbágyok Papolcon. Ekkor János Zsigmond 12 háztartást adományozott jobbágyszolgáltatásra Mikes Miklósnak. Bethlen Gábor 1614-es lustrájakor 77 jobbágyháztartást és 14 zsellért vettek számba. Papolc tehát már a 17. század elejére jobbágyfa-

lúvá vált. Az idő és a történelem sodorta ugyan ide-oda a jobbágyokat, méginkább a zselléreket, de a jobbágyfundusok maradtak, adóalapot képeztek Papolcon is. A 17-18. századi papolci communitás sorsát részletező források hiányában nem áll módunkban a község szolgálonépeinek sorsát nyomon követni, így hát meg kell elégednünk azzal, hogy 1820-ban 53 jobbágy-, 67 zsellérháztartást írtak össze Vida András és Vajna Ferenc, és találtak 35 olyan szolgálóembert, akik székely örökségen, nemesi kúrián ültek, és a kiadott uralkodói rendelet értelmében a házatlan zsellérek között kellett őket összeírni. Ezek szerint 1820-ban 155 háztartás földesúri alávetettségben élt Papolcon. Bizonyára voltak a zsellérek és alzsellérek között nőtlenek, egyedülálló özvegyek, fiatal, gyerektelen házasságok. Népeségi következtetéseket levonni Papolc lakosság számára vonatkozóan éppen ezért a fenti adatokból elhamarkodott lépés lenne. Itt meg kell elégednünk annak a regisztrálásával, hogy Papolc communitását többségében szolgálonépek, jobbágyok és zsellérek alkották.

Ahogy a megkérdezettek vallották, sem urbáriumuk nem volt, sem szóbeli alku, sem írásos contractus nem szabályozta szolgálataikat. Amint eleik, ők is régi, generációról generációra öröklődő szokás szerint szolgálták földesuraikat. Minden földesúr másként robotoltatta, szolgáltatta embereit. Ahogy a megvallatottak fogalmazták: „*Itt az hányféle az udvar, szinte annyiféle a szolgálat is*”. Minden földesúr a saját belátása és kénye-kedve szerint robotoltatta és szolgáltatta jobbágyait. A jobbágyok, zsellérek és a más házában élő szolgálonépek évenként 1178 nap négyökrös robottal, 7786 gyalogszeres munkával gazdagították a földesurakat. Fontak összesen 467 font kendert, lent vagy gyapjút. Adtak földesuraiknak 18 tyúkot, 165 tojást, és volt közöttük néhány taksás, árendás. Ezek fizettek az általuk usuált, használt beltelkekért, szántókért és rétekért 150 rénes forintot. Papolc határa a 19. század elején – mai mértékkel mérve – 21 927 katasztrális hold volt. Akkor még a sokkal később alapított Komandó területe és határa is a papolciaké volt. Ebből a néhány hold híján 22 ezer katasztrális holdból 135 bécsi mérőnyi, tehát 67 és fél katasztrális holdnyi területet foglalt el a jobbágyok, zsellérek belteke, fundusa. Szántottak, vetettek – saját bevallásuk szerint – 350 katasztrális hold szántót, és kaszáltak 120 katasztrális holdnyi szénafüvet, rétet. Természetesen ezek mellé az általuk állandóan használt szántókhoz, rétekhez járul-

tak még a közbirtokosi haszonvételek. A minden korlátozás nélküli szabad legeltetés, és az erdők szabad élése fára, vesszőre, gombára, vad- és nemes gyümölcsökre, makkolásra, szénégetésre, deszka-, lécs-, gerenda-, famívek, zsindely és egyéb alkalmatosságok készítésére. A lényegét tekintve, senki sem állíthatja, hogy a határ regulázásáig, az arányosításig, a közföldek felszámolásáig, a közbirtokosságok megszüntetéséig föld-, rét-, erdő- vagy legelőhiányban szenvedtek volna a papolci szolgálónépek. Az 1880-as évekig a papolci community bármilyen rendű és rangú ember élete – kivéve a possessorátust, a szolgálónépet tartó földesurakat –, megélhetése, vagyonosodása, gyarapodása, portájának rendje, épületeinek minősége, lakásának belső berendezése, használati tárgyainak száma és állapota, jószágainak mennyisége inkább függött az illető szorgalmától, szerencsétől, kezűgyességétől, munkaszeretétől, piacozó kedvétől, egyéni és családi mentalitásától, semmint rendi hovatartozásától. Állításunkat természetesen arra a nem haszonorientált társadalomra kell érteni, amelyik az egész rendi korszak jellemzője volt. Az igazi szegénység, a pauperizáció, a társadalmi osztályokba sorolódás, az egyes emberek és közösségek haszonorientáltsága majd az 1848-as polgári átalakulással vette kezdetét, s Papolcon az 1880-as évektől vált dominánssá. Természetesen ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Papolcon a rendiség korában paradicsomi állapotok uralkodtak, és nem voltak társadalmi, vagyoni egyenlőtlenségek. Ilyen következtetésre eleve rácsófolna az a töménytelen robot, ami a földesurakat gazdagította, s a legszorgalmasabb jobbágytól is igaereje és kézi munkája gyümölcsének jelentős hányadát sajátította el, születési jogon, rendi alapon. Csak sejtetni szeretnénk volna a közbirtokossági tulajdonforma közösséget eltartó jellemzőit.

A fentünően sok – de Erdély-szerte általánosan jellemző – roboton túl a jobbágyok többsége fonással is tartozott földesurának, s néhányan tyúk és tojás ajándékot adtak. Tizedet és kilencedet nem kívántak terméseikből sem a földesurak, sem a kincstár, sem a papság. Amit megtermeltek, az a maguk haszna volt.

A határt nemcsak 1820-ban, de már 1733-ban és 1759-ben is három nyomásban használták. A jobbágyok, ahogyan maguk is vallották, állandóra bírták nemcsak beltelkeiket, hanem szántóikat és kaszálórétjeiket is. Ezek mellett természetesen usuáltak, használtak olyan földeket is, amiket

évről évre sorshúzással osztottak, s bennük főleg kerti veteményeket, leguminákat, hüvelyeseket, törökbúzát s egyebet termeltek. A forduló határoiban – nyomásokban – az őszi és tavaszi kalászosokat vetették, változó sikerrel. A három forduló Alsó-, Felső-, és Középső határ néven, határrész névként a legutóbbi időkig megőrződött az emberek emlékeztében. A Felső határ, vagy Felső forduló elég hitvány termékenységgű volt. Ahogyan a parasztok vallották, *„ez egy befüggő bércznek a nyaka, vízmosásokkal vagdaltatik, bajosan trágyázható, s azt is a víz lemossa róla. A földje szikály és agyagos természetű, ... ritkán terem”*. A Középső határ egyharmadát közepesnek, két részét vizesnek mondták, amit nehezen szánthattak, s *„ennélfogva az is keveset”* termett. Az Alsó határnak két részét középszerűnek vélelmezték, egyharmadát terméketlennek. Ezen harmadik határ középszerű része megtermette a búzát, rozsot, törökbúzát. Határunk többi része csak tavaszgabonát, zabot, babot, borsót termelt. Két ökörrrel csak *„imitt-amott, azt is inkább forgatáskor, és mag alá szántáskor”* lehetett szántani. Papolcon rendszeren négy ökörrrel szántották a földet, s évenként háromszor. Elsőben ugaroltak, majd forgató szántást végeztek, végül vetés előtt a mag alá is megszántották a földeket. Trágyáztak is. Használták a régi, a fektetéssel, deeltetéssel, eszténa állítással kapcsolatos módszereket, de a belső fundusokon felgyülemlett – mind a szarvasmarhák, mind a sertések a házaknál éjszakáztak – trágyát is kihordták a földekre. A földek a háromszori szántás és többé-kevésbé rendszeres trágyázás mellett is gyatrán termettek. A megvallatottak szerint a rosszabb minőségű földeken egy véka vetés után másfél kalongya (őseink kalongyának nevezték a keresztbe rakott életet) termett, s ez eresztett szemül mintegy másfél vékát. A jobb minőségű földeken egy véka vetés után két kalongyát arattak, s abból összesen két véka szemet nyertek.⁵⁸ A másfél, kétszeres maghozam bizonyára az 1813-1818 közötti aszályos évekből visszasíró szomorú emlék, s a valós hozamok bizonyára az elvetett mag két és fél, háromszorosai lehettek, jobb években esetleg négyszeresek is, de ez nem változtat a papolci szántók silány minőségén, és a korabeli talajművelő eszközök, ekék, boronák gyenge minőségén.

Nem dicsérték a vallomástevők a réteket sem. Rétjeik *„kevés részit a vízáradások is rontják”* - mondták, s a rajtuk termelt elegyes szénát csak egyszer kaszálták, *„mivel sarju egyáltallában nem is nevel akkorát, hogy*

meg lehessen kaszálni, de ha nevelne is, nem kaszáljuk meg, mivel ősszel a marhák legelésire szükséges”.

A szántóknál és a réteknél jobbnak és bőségesebbnek tüntették fel a legelőket. Külön ökörtılalmasuk nem volt, hanem a béfüggő-kön, a hegyek lejtőin legeltették az ökröket a tarlók és rétek szabadításáig, azt követően pedig, mint fennebb vallották, a rétre, s mint ahogyan a falutörvényben részletesen szabályozták, a tarlókra hajtották az igavonó barmokat. A tehéncsorda, a heverő marha pedig a nyomáshatáron legelt. Itt állították fel az esztenát is, de a juhokat a nyírás után a hegyekbe hajtották, s ott legelődött a konda is. Itatóhelyeik a patakokban mindenfelé jók és bőségesek voltak.

Egyedül az erdőkre nem panaszkodtak a papolciak. *„Mind tűzi-, mind épületfa bővséggel tanáltatik a falu szabad erdejébe[n] – mondották –, nem is igen messze. Egy nap könnyen lehet egyszer hozni. Az uttya csak azért bajos, hogy hegynek kell kihágni”.* Makktermő erdejük is volt, de a sertések meghízalására nem elegendő. Védtek is a juhoktól szigorúan a falutörvényben. A falu nevezetes hasznai közé sorolták a vallomástevők, hogy *„ecetnek való vadgyümölcs az erdejében bőven tanáltatik”.* A legfontosabb, ahogyan az ősök vallották, *„fő hasznnak lehet nézni, hogy az idevaló lakosok a communitás szabad erdejéből, amennyit tettzik, annyi épületfát hordhatnak eladni, melyet a mezőföldi lakosok jó áron meg is vesznek. Úgyszintén mindenféle faedénynek fákat, amelyekből készült edényeket és deszkákat, melyeket ismét nagy mértékben praestálnak. Nevezetesen Brassóban könnyen lehet distrahálni (eladni). Némelyek zsendejt [!] is szoktanak készíteni, s ezek azok a beneficiumai Papoltznak, melyekből a lakosai a határjok terméketlenségét pótollyák”.* Büszkéek is voltak rá, hogy *„szinte minden szántóvető gazda tud faedényt csinálni”.* A faragás, a fűrészmalomok működtetése megkívánta vaseszközök és a lópatkolási szükséglet tartatott el a faluval négy cigánykovácsot. Csak azt sajnálták a lakosok, hogy vasuk nem volt, azt *„messzünnen és drágán kapja”.*⁵⁹

A fűrészmalomok mellett őrlő malmokat is forgatott elégséges számban a Papolc patakból kivezetett, annak a vizével táplált, s azzal párhuzamosan futó Malomárok. Voltak periódusok, különösen a 19. század harmincas-negyvenes évtizedétől, amikor tucatnyi fűrész- és őrlőmalom vízikerekét forgatták a papolci patakok, gyorsfolyású vizek.

Kendert is bőven termeltek Papolcon, s volt is hol megáztatni, bárha a Papolc vizében szigorúan tilalmazták annak áztatását.

Dr. Bajkó Zsigmond kúriája

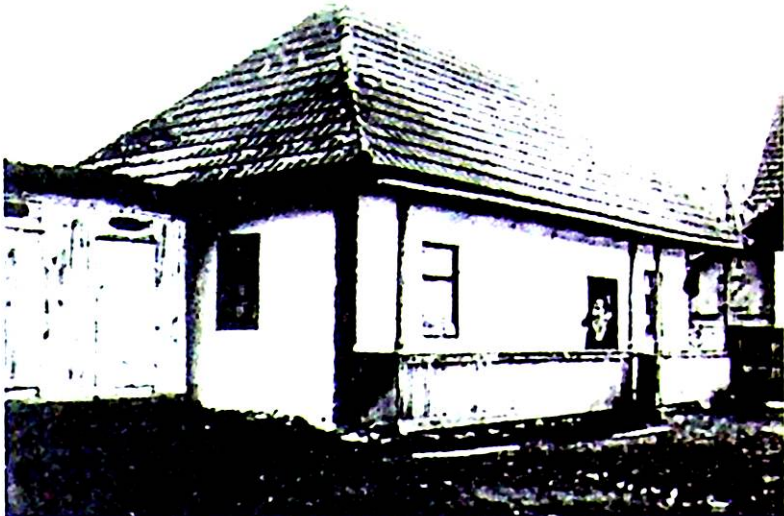
A vallomásokból egyértelműen kiderül, hogy Papolc főhaszna az erdő volt. Abból éltek, pénzelték a lakosok. A „famíveikért” kapott pénzen vásárolták a gabonát, mindenféle szükséges, otthon meg

nem termelhető javakat. Az erdő nemcsak faanyagával gazdagította a papolciak életét. Az erdőnek ezernyi egyéb haszna is volt. Azt még az adóemelésről tartó vallomástevők sem merték letagadni, hogy „a vadászat és halászatba[n] is, akinek tetszik van módja, mivel van erdeje bővességgel, és abban pisztrángos és egyéb nemű halakot termő vizei.” Hallgattak azonban a berkenyéről, áfonyáról, gombáról, taplóról, fenyőszurokról, a gubacsról, az erdő egyéb hasznosítható és pénzre váltható ajándékáról. Meg sem említették a havasi kasszálókat, réteket, legelőket, a szénégetés lehetőségét. Amit a papolciak vesztek földjeiknek gyenge minőségével, bőven kipótolta azokat ajándékaival a 18 ezer holdnyi erdőrengeteg, melyet szabadon usuáltak. Használatát illetően ekkor még csak maguk szabtak maguknak erdőt kímélő törvényeket.

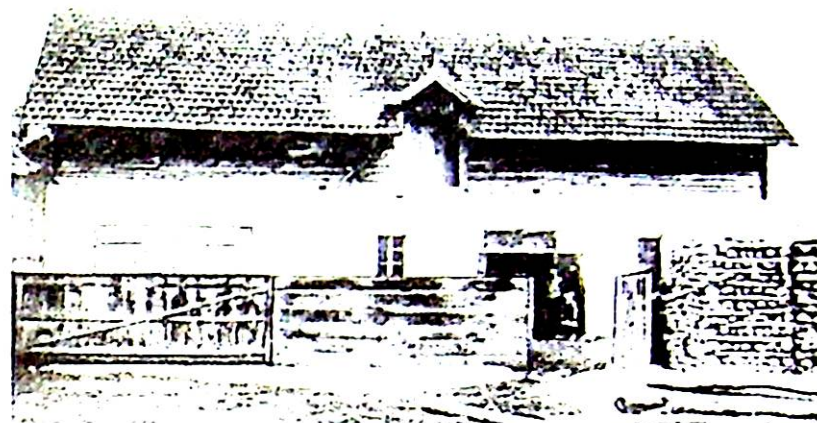

A deportált Bajkó Gyula háza

A szántóvető és állattartó tevékenység mellett az erdőélés, házaló, pia-
cozó kereskedelem, házipar, halászat, vadászat, madarászat, faművesség,
deszka- és léckészí-
tés, szőlőkarók hasí-
tása, zsendely-készí-
tés, vesszőfonás,
gomba- és taplógyűj-
tés, boróka, áfonya,
málna, szamóca, mo-
gyoró, őzek, szarva-
sok, dāmuvadak, med-
vék, fácánok, nyulak,
fajdkakas, szalonka,
róka, farkas, ezernyi
más, húzáért, bundá-
jáért értékes vad, és egyéb ajándéka az erdőknek... És a csörgedező tiszta,
pisztránggal és egyéb halakkal teli patakok. Ha széppé nem is, de elvisel-
hetővé tették a papolciak életét. Széppé, vonzóvá talán a vadregényes táj

A községi szolgálat

A községi bikaistálló

varázsolhatta ünne-
peiket és hétköznap-
jaikat. A bármikor
hegyekbe rejtezked-
hető szabadság, az
erdők kincseinek
pazar bősége, az
ősöktől tapasztalati
úton elsajátított
mesterségbeli tudás
inkább büszkévé,
kiegyensúlyozottá

tette a papolciakat, semmint panaszkodóvá. Egyedül a szántóföldjeik vol-
tak mostohák, de azt is oly természetesnek vették, mint az élet más gondját.
Nehéz küzdelmű, de kiegyensúlyozott világ volt az övék. Ha megkeserítet-
te valami a papolciak történelmi életét, az a társadalom rendi tagozódása volt.
A possessorátus gögje, az egytelkes nemesek lenéző büszkesége, a székely

lófők nemesi viselkedése, a gyalog székelők múltból táplálkozó, s oda visszatekintő szabadság-nosztalgiaja. A jobbágy, a providus, a zsellér, a más házában lakó, a házicseléd, a béres, a napszámos mintha istennek embere sem lett volna. Még a harang sem úgy szólt értük, még a pap is másként prédikált nekik. A szék tisztviselői, assessorai, a földesurak gazdatisztjei, olykor még csak jobbágyivadék dominális bírói is rangon alulinak tartották szóval, barátsággal magukhoz emelni a parasztokat. A rendiségnek ez volt az egyik átka, a másik pedig a jövővel nem kalkuláló tunyasága. Mindez ott, a hegyekre ült ködben, a metsző hidegben, májusi sarjadásban, augusztusi verőfényben is nyilvánvaló volt, de számukra, kistáború, ügyeskező jobbágyok számára nem ígért jobbat a polgárosodás sem.

Az ipar:

A papolciak iparüzése kezdetben csakis a háziiparra és egy-két nélkülözhetetlen kézműves mesterre szorítkozott. Kovácsra a lópatkoláshoz, nyíl-hegyek, zablák, kengyelek készítéséhez, később az ekevasak, aratószerszámok, erdőelő fejszék, fűrészek, balták, faragókések készítéséhez, élezéséhez, hegyi szekerek vasalásához mindig szükségük volt. Feltételezhető, hogy élt is Papolcon mindig egy-két, néhány vasműves. 1820-ban éppen négy cigánykovács kínálta ördögi mestersége ügyes mívét és szükséges szolgálatait jobbágyoknak, székelyeknek, lófőnek, nemesnek, földesúrnak, mindenkinek. Ekkoriban, a viszonylag sok nemes és lófő okán két szabó is üzte a mesterségét Papolcon. Elképzelhető, hogy szűcsök, tímárok is serénykedtek a faluban, ha már az 1759-es falutörvény szigorúan tiltja nekik, hogy a falun keresztül folyó Papolc vizében súlyos büntetés terhe mellett ne merészeljék a bőrt mosni, áztatni. Egy-két hentes vagy mészáros is szolgálhatta a falu szükségletét, mert nekik is tiltatik a megnyúzott állatok bőrét, a zsigereit, beleit a patakba dobálni, mosni. Ha nem lettek volna, bizonyára hallgatott volna róluk a törvény, s a tilalmat inkább a lakosokra rója, mint rájuk. Ezekről a mesterekről nem sokat tudunk. Azt viszont tudjuk, hogy I. Lipót idejétől vásárjogot nyertek Papolc földesurai, akik a maguk hasznára minden hét hétfői napján hetivásárt és éveként négy sokadalmat tarthattak, a vásárvámmal, vásárpénzzel is gyarapítva jövedelmüket. Márpedig ahol vásár is, hetipiac is van, hamar megtelepszik, ha nem is egy céh, de egy-két kontár, aki a városok céhei-

nek szigorú szabályai és kötelezettségei, a költséges remekmű készítésének procedúrája alól mentesülhet. Nagy számú kézművessel nem kell számolnunk Papolcon, de a kézművesek teljes hiányával sem, soha. A patakok alkalmasak voltak malmok hajtására. Ha örölnivalóban nem is daskálhattak a papolciak sohasem, egy-két egykövű malom csak zaka-tolt, zúgott, csergett a patakok vizén. Az őrlőmalmoknál alighanem mindig több fűrészmalom működött a községben és annak hatrában. A deszka-, lécs-, szarufa, gerenda, egyéb épületfa készítéséhez szükség volt erre. Kereslet folyamatosan volt ilyen árura, s Brassó szekérrel is elérhető távolságra volt. Molnárok kellettek ezekbe, akik elkészítették a víziszerkezetet, javították, működtették. Lisztmolnár és famolnár. Élt itt mindig annyi lófő, hogy egy-két-három kovácsot foglalkoztatott. Nemes is, székely is élt annyi mindig, hogy egy-két szabót, harisnyakészítőt el-tartottak megrendeléseikkel.

Annyi bizonyos, hogy a mindennapi létükhöz szükséges háztartási és gazdasági eszközöket, bútorokat, ruházatukat, épületeiket, élelmüket a papolciak többnyire maguk állították elő. A vásár megjelenésével, a rendszeres piacozással jelentős mértékben megváltozott az az állapot, ami korábban jellemezte Papolc önellátását. A 18. század elejéig hetipiacot is képes volt eltartani a település. Ma még bizonytalan, hogy a vásártatásra jogosult földesurak mikor vitték át a hetipiacot Zágónba, annyi azonban biztos, hogy az országos négy sokadalmat érdemesnek tartották Papolcon rendezni.

A 18. század végén, a 19. század elején egyre gyakrabban fogadott be Papolc kézműveseket, vagy éppen belőlük kerültek ki különböző mester-ségek művelői. Mivel Papolc óriási erdőterülettel rendelkezett, a faluban előállított ipari cikkek főként a következők voltak: deszka, kád, hordó, zsindely – amelyekkel előállítóik nemcsak Brassóban, Moldvában is ke-reskedtek. A 19. század végén Papolc ipari gócpontnak számított, ha egy-általán beszélhetünk Székelyföldön ipari gócpontokról. A marosvásárhe-lyi iparkamara statisztikai adatai szerint 1895-ben 74 kisiparos működött a faluban: 4 asztalos, 2 bognár, 2 csizmadia, 2 gyapjúmosó, 10 korcsmá-ros, 9 kovács, 5 lakatos, 7 molnár, 1 gőzfűrész- és fűrészmalom tulajdo-nos, 6 mészáros, 8 vegyeskereskedő és szatócs, 14 posztóványoló, 2 gyap-júeladó.⁶⁰ A 19. század utolsó évtizedében megjelent a fafeldolgozó gőz-

fűrészgyár is a faluban. Kicsit fellengzősen azt is mondhatnánk, Papolcot meghódította a gyáripár. Alig több ez, mint a hajdani őstermelés nyersanyagainak félkész áruvá formálása, de hatékonysága, mennyisége, a munka szervezettsége, ritmusa, az anyag szállítása gyáripari módszerekkel történt, s hozzá megalakultak a lakótelepek is: Kommandó, Musa, Gyulafalva.

A háziipar:

A község életében a 20. századig minden piacozás, gőzfűrész-telepítés, minden polgárosodás ellenére mégis a háziipari tevékenység játszotta a legfontosabb szerepet. Ennek a falu megélhetésére is negatív hatást gyakorló visszaszorulása nem a gőzfűrész megjelenésétől datálható, sokkal inkább a határreguláció, a telekkönyvezett birtok megjelenésétől, a communítás közerdeinek szétmérésétől, az erdőközbirtokosság felszámolásától. A fűrészgyár ugyanis nem házi eszközöket, nem faedényeket csinált. Sajtárt, vedret, vékást, lombárt, faragott és festett bútorokat, kaptafákat, fakanalakat, tekenőket, kádakat, zsindelyt, szőlőkarót, szivanót, hólapátot, szánt, szekéralkatrészeket, dikókat, ágyakat, népi bútorokat, szuszékokat, fejőszékeket, kisszékeket, egyebet továbbra is készíthettek volna a lakosok, a minden famunkához értő papolciak, ha lett volna alapanyaguk. A község lakóira a végzetes csapást az jelentette, hogy ezek az egyébként nem magas jövedelmet hozó fafaragó tevékenységek csak addig biztosítottak elviselhető megélhetést, amíg a készítésükhöz szükséges alapanyag, a kupafa ingyen, vagy a közbirtokosságnak fizetendő minimális összeg ellenében voltak megszerezhetők. Az már önmagában is nagy veszteség volt a lakosság számára, hogy az épületfa – gerenda, szarufa, folyógerenda, lécz, deszka – forgalmazásától elestek a gőzfűrész révén, de a magánbirtokba kerülő erdőkkel elestek a fától is. Elestek a magánbirtokba került erdők legeltetésétől, az ott lehetséges szabad vadászattól, madarászattól, halászattól, az erdőélés ezernyi más hasznától is. Ez a kiszorítottság szomorú nyomorúságot hozott Papolcra.

A nagy változás, a magánbirtoklású erdők, a gőzfűrész megjelenése komoly csapást mért a papolci háziiparra, ugyanakkor a beköszöntő általános szegénység révén konzerválta is a háziipart. Azzal, hogy az erdőket a korábban usuált, birtokolt szántóföldek arányában osztották fel, éppen

azok jártak végzetesen rosszul, akik inkább az erdőélésre és állattenyésztésre koncentrálnak, kevés vagy éppen semennyi szántóföldet nem műveltek, s azok jártak jobban, akik majorkodtak, élelemtermelésre rendezkedtek be. Ezek pedig a rendi korszak possessorátusai voltak, akik ha a rendi korszakban nem is piacra, de udvarházuk belső szolgálói, a nekik robotolóknak számára az élelemadás szokása révén nagyobb volumenben voltak kénytelenek majorsági szántókat műveltetni, a rendi korszakban éppen az ingyen robotra építve ezt a tevékenységet.

A közbirtokosság felszámolásával a lakosság nagyobbik része létalapjától esett el. A rájuk szakadt szegénység közepette saját maguk kényszerültek előállítani az élelmiszercikket (tejterméket, kenyérfélét, húsfélét – a három fő alapélelmiszer). Még a korábbiaknál is jobban rákényszerültek, hogy az építéshez szükséges alapanyagokat és épületeiket maguk készítsék. Ruházatra még a korábbiaknál is kevesebb pénz jutott. Ezt is maguknak kellett készíteni, mint a lakástextileket és mindenféle használati tárgyat, eszközt, szerszámot. Legelterjedtebb továbbra is a famíveség, a faipar volt a háziipari ágazaton belül. Hegyi patakok által működtetett kis teljesítményű vízfűrészekon állították elő továbbra is a deszkát, amely minden faipari termék alapanyagát képezte. Papolcon a múlt század végén többek között 9 kádár-iparost, 2 szekérfűrészt, 2 szita-, rostkéreg és kéregfadoboz készítő, több zsindelykészítő tartottak nyilván mint fafeldolgozó kisiparosokat.

A fonó- és szövőipar keretében durvább vészonzókat, székely szőtest, darócposztót (zekeposztó), pokróc- és szőnyegneműket szőttek, amelyek mind adás-vevés tárgyát képezték. Kötélveréssel 1 mester foglalkozott Papolcon, aki árúját, a helybeli állattartókon kívül a brassói kereskedőknek adta el. Vesszőseprű kötéssel 3 mester, szalmafonással 1 mester foglalkozott. Ezenkívül sarló- és fejszekovácslással, kefékötéssel, fa- és vasekekészítéssel, hamuzsír főzéssel, borda- és szövőnyűst készítéssel, kéregfaragással, szitakötéssel, női ruha varrással, fuvarozással, faedények készítésével foglalkoztak.

A gyáripar:

A gőzgép, vele a gyáripar elég későn érte el Papolcot. Az első ilyen vállalkozás a szeszgyár volt, a 19. század második felében. Zathureczky Gyula

földbirtokos alapította az első gőzszeszifőzdét. A vállalkozás iratanyaga vagy megsemmisült, vagy lappang valahol, ezért már csak a legöregebbek emlékezetében él, inkább mondaként, legendaként. Az 1950-es évek elején még látni lehetett a régi szeszgyár romjait, s a köztudat számontartotta hajdani létezését. A kertet, ahol hajdan e gyár állott, ma is Masinakertnek nevezik – jegyezte fel Bede Sándor a visszaemlékezéseiben az 1930-as években.⁶¹ Ezt a gyárat később fafeldolgozó gyárak követték.

Papolcon – óriási erdőterülettel rendelkezvén – a faipar fontos kereseti lehetőséget biztosított. 1888-ban az Erdélyi Faipari Részvénytársaság Horn Dávid vezetésével beindította nagykapacitású fafeldolgozó gyárat a papolci erdőben.⁶² Mielőtt azonban részletekbe bocsátkoznánk, szólnunk kell a hajdani székely erdőigazgatásról, erdőhasználatról – hogy világosan álljon előttünk, mit rombolt szét a gyáripar.

A mezei gazdaságból bajosan élő lakosság létfenntartásért vívott mindennapi küzdelmében nagy-nagy szerepet játszott az erdő. Faállománya szolgáltatta a hajlékot embernek, állatnak. Ez volt a falu legfontosabb energiája. Szerszámokat, használati eszközöket s részben a megélhetést biztosította. Mivel az erdő nagyrészt köztulajdonban volt, a lakosok maguk hoztak törvényeket, teremtették meg az erdőigazgatás alkotmányát, az erdőrendtartást. A birtokosok és a falu képviselőiből formálódott igazgató- és rendelkező testület óvta az erdőt az ésszerűtlen kihasználástól. Volt óvott, tilalomban tartott erdőterület (tilalmas erdő = avas erdő). Volt külön tűzifa-kitermelésre kijelölt erdőrész, s kinek-kinek az őt megillető famennyisége, melynél többet nem vihetett haza. Nagy hangsúlyt fektettek az erdővédelemre. Például az erdön vadgyümölcsfát levágó, lombjáért, eszközfaszerzésért vagy éppen tűzrevalóért pusztító embert három forint büntetéssel sújtják. Az erdőpásztoroknak kellett gondot viselniük erre a sajátos közös vagyponra. Egy másik határozat értelmében a vadgyümölcsöt és cseremakkot senkinek nem szabad szüretelni addig, míg a falu fel nem szabadítja és együttes begyűjtését el nem határozza. (A vadgyümölcszedés ill. makkszedés napját harangszó adta a lakosság tudtára.)

A szénéégetők, faaszalók, hamuzsírégetők pusztításától különösen óvták az erdőt.

A falutörvények általában meghatározták az erdő kitermelésének, a fa használatba vételének a módját. Rendszeres volt az a szokás, hogy a le-

dőlt, kiszáradt fáktól, gallyaktól kitakarították az erdőt. A fagyűjtésnek – mint mindennek – meghatározott napja volt. Ilyenkor a falu apraja-nagyja résztvett a munkában. A jó tűzifát, eszközfát és épületfát adó erdő gondozása rendjén ugyancsak hozzájutottak tűzifához a community tagjai. Az 1759-es falutörvény előírta, hogy a tilalmas helyek „*idővel haszontalan fáktól megtisztíttassanak; amiket kívágnak közüle, azok is illendőképpen felosztassanak.*”⁶³

Az erdőlés inkább a téli napokon folyt, amikor a mezei munka szünetelt, és a havas utakon szánnal a hordás is könnyebbé vált. Meghatározott napokon, az erdőpásztor ellenőrzése alatt történt a fa hazafuvarozása. Nem mindenkinek volt saját fogata. A gyalogszeresek az 1759-es szabályzat szerint „*felibe az idevalókkal*” hozathatták haza a részüket. Külön tilalmazták azt, hogy a hazahordást illetően idegen falusival egyezkedjenek a marhátlan gazdák.

A 19. század utolsó évtizedeiben (1882-ben) ez a szigorú törvények által védett erdő zsidó kereskedők kezére jutott, akikből már hiányzott az erdőt illetően az óvó, védelmező, generációkon átívelő megélhetésre is gondoló előrelátás. Ellenkezőleg, csak a jelenre és a haszonra tekintő szemléletmód uralkodott el. Megindult a nagyüzemi faipar, a haszonszerzés székelyföldi harácsolásának akkoriban leglátványosabb, évszázados erdőket egy-két év alatt tarra vágó mohósága. Zathureczky Gyula baróti nagybirtokos (papolci birtokos is) a papolci erdőterületen 8000 holdnyi – első minőségű műfa feldolgozására alkalmas – erdőrészt adott el a community tudta és akarata nélkül Horn Dávid fakereskedőnek, holdanként 10-12 forintnyi árban. Az erdő igazságtalanul való eladásának pere az 1910-es évek elejéig húzódott. E tettével Zatureczky Gyula volt a Háromszékben pompázó megyei erdők nagyméretű értékesítésének első elindítója. Az idegen vállalkozók tulajdonát képező vállalatból azonban a papolci community-nak előnye alig volt. Az alkalmazottak idegenek voltak, akik még a magyar nyelvet sem beszélték, s emiatt a lakosságnak nem volt bizalma irántuk. A vállalkozók kénytelenek voltak tót munkásokat betelepíteni. Az eladott erdők óriási értékéből csak a potom vételárat kapták a tulajdonosok, a haszon a vállalkozóké volt.

Kezdetben (1882-vel kezdődően) e vállalat nagy költséggel az addig járatlan őserdőben mintegy 20 km hosszúságban utat épített, roppant

mostoha körülmények közt. (A köztudatban Zsidók útja néven élő út egyes szakaszai még ma is láthatók.) Ezen az úton szállították le az erdei telepeken, Gyulafalván és Kommandón feldolgozott faanyagot, amelyet a brassói vasútállomásra fuvaroztak. Később (1891) a Brassó-Kézdivásárhely közti vasútvonal, valamint a Kovászna-Térrét-Kommandó helyi érdekű keskenyvágányú vasútvonal kiépítésével a tengelyen való szállítást fölhagyták. Musatelepről már vasúton kezdhették meg a feldolgozott faanyag elszállítását. Ez az iparvasút iszonyú mélységek fölött, majdnem függőleges meredek hegyfalak oldalán vonult át az őserdő rengetegein, amelyek ünnepélyes csöndjébe bevitte a létért folyó küzdelem profán lármáját, s lehetővé tette sok ezer hold erdő könyörtelen és tervszerűtlen kivágását évtizedeken át.

Az 1890-es években Papolcon (a mai Gyáralatt nevű területen – a temető mellett) Bajkó Ferenc papolci lakos, majd 1903-ban az ő telkén a Heksch és Mettner-cég létesített fafeldolgozó gőzfűrészgyárat, amely az 1950-es évek elejéig működött. E gyár is tervszerűtlenül nyelte a papolci community által korábban oly féltve őrzött, és oly nagy becsben tartott őserdőket.

Ugyancsak a papolci őserdők táplálták a Diósi Ignác és fia, Lajos nagyváradi fakereskedők által az 1890-es években Barátoson létesített fafeldolgozó gyárat. E cég az erdők könnyebb és olcsóbb kitermelhetősége érdekében keskenyvágányú iparvasutat építtetett a Barátos-Papolc-Kommandó-Kommandón túli erdők útvonalán (az ún. Diósi-vasutat). E rablógazdálkodásokkal hosszú időre megpecsételődött a papolci erdők sorsa, s az egyéni haszonszerzés mohósága általános nyomorúságba döntötte Papolc lakosságának nagyobbik hányadát.

Kereskedelem:

Papolc természeti adottságai miatt nem rendezkedhetett be zárt önellátásra a rendiség korában sem. A kényszerű regionális árucsere alighanem a falu megalakulásától végigkísérte a lakosság hétköznapijait. Állatot, erdei termékeket, fát, vesszőt, gombát, halat, madarat, szőrmét, egyebet kényszerültek cserélni keményítő tartalmú élelmiszerekre, gabonára, sóra, vásra, fémeszközökre. Ennek a regionális árucsere-kényszernek a színtere volt a vásár. A 17. század végéig a székelyföldi, főleg a háromszéki

sokadalmak, majd Brassó szabad királyi város volt Papolc kényszerű árucseréjének színtere. A 17. század végén Papolc földesurai I. Lipót királytól nyertek jogot a falu területén vásár-, hetipiac-, országos sokadalom tartására. A 19. század elejéig, amíg a Szentkereszti- és Dindár-familia javaslatára, és a papolci community ösztönzésére a hetivásárokat át nem költöztették Zágonba, addig a hétfői napokon tartották az Alvégen, a templom alatt a hetipiacokat. A sok ricsaj, a tolvajlások megszorodása, a részegeskedések, a hangoskodás, a káromkodás falu erkölcsét rontó hatása ösztönözték a papolci communityt, hogy örömmel kiengedjék a falu területéről a hetipiacokat. Az évente engedélyezett négy vásárt azonban a földesurak is jövedelmezőbbnek vélték Papolcon tartani, s a falu tiltakozását elfogadván, saját birtoktestükből engedtek át területet a négy országos sokadalom számára. Maguk a papolciak 1820-ban a következőket mondták a faluban tartani szokott sokadalmakról: „*Vásáros helyek ehez |!| a faluhoz vagynak: magában a faluban is esik egy esztendőben 4 vásár, mely az ide való uraságoké privilegialitás. Távulabb vagynak Vár-hegy, egy mélyföldnyire |!|, ahol minden héten vásár esik, Kézdivásárhely, az hol hasonlóképpen vásáros nap vagyon, esik mintegy két mélyföldnyire |!|, S[epsi]szentgyörgy, itt is hétivásárok esnek, e valamivel tovább esik két mélyföldnél |!|. Uzon, e két mélyföld |!| ide. Itt is hétivásárok esnek. A Bartzaságon Brassó, ez hol ismét minden héten nagy vásárok esnek, efelett két országos sokadalom. Esik ide mintegy öt mélyföldnyire |!|. Ezekhez a járó utak térségen vagynak, s többnyire jó állapotba[n], s ezen vásáros és sokadalmas helységekben minden naturálékot könnyen lehet szerezni, és eladni.*”⁶⁴ A papolci hetivásárokról itt már nem esik szó, de a szomszédos zágoniakat sem említették meg a lakosok. Alighanem azok tartása, érdeklődés hiánya miatt éppen szünetelt, s majd csak később nyitották meg a földesurak Zágonban, amikor már a lakosság megélhetése, érdeklődése, a regionális árucseré kényszere okán szükség volt rá.

Az évente négy alkalommal – Bálint-, Lőrinc-, Demeter-napján és Pünkösöd nagyhetének hétfőjén – megtartott sokadalmaknak nevezett országos kirakodó- és állatvásárok mind a földesuraknak, mind Papolcnak hasznára voltak, bár a communitynak a vásártartásból nem volt semmi-féle bevétele. Ezt maguk a lakosok is hangsúlyozták az 1820-as faluvalatáskor: „minhogy ez – mármint a vásár – az uraságé, ebből semmi hasz-

na nincs a communitásnak“. A kirakodóvásár napját megelőzően már egy-két nappal korábban elkezdődött a baromvásár. Ezekre Háromszékből, Moldvából és Havasalföldről is nagyszámú marhaállományt hajtottak fel. E baromvásárokat egész Erdély területéről látogatták vevők, sőt az aradi marhakereskedők is rendszeresen fölkeresték – írja Potsa József.⁶⁵ A sokadalom napjai így valóságos ünnepnek számítottak a lakosság számára. A vásárolók nem a communitásnak fizették a vásárvámost, ma inkább helypénznek neveznék, hanem a vásárjogot megszerzett földesúri udvaroknak. Papolcnak annyi haszna volt ezekből, hogy helyben adhatta-vehette portékáit, s a szabad korcsmárlás és húsmérés jogán bárki árulhattott bort, pálinkát, pecsényét, egyéb húsféléket. Vásárokból pedig az ilyen árucikkeknek felettébb nagy a keletje, már csak a sikeres üzleteket lezáró áldomás-poharak okán is.

1706-ban (hogy előtte hol volt a vásár helyszíne, nem tudható bizonyosan) a sokadalmak helyéül a templom körüli teret jelölték ki a kirakodóvásár számára, míg az állatvásár helyszíne a Piactér volt (helyén ma Kelemen Antal és Szabó Bálint előudvara, valamint a hídmérleg található). Vásártulajdonos ekkor Geréb Jánosné Csegezi Zsófia és Henter András. Később ismét máshol jelölték ki a vásárok helyét, ugyanis a vásárok és a falu közt nézeteltérések támadtak, ami miatt a falu visszavette a vásárra átengedett helyet. A továbbiakban a birtokosok (Szentkereszti, Dindár, Salamon és Vajna család) jelölték ki a vásárteret. A papolci országos sokadalom meglétéről a 19. század folyamán mindvégig, sőt a 20. század legelején is tudomásunk van a jegyzőkönyvi tudósítások révén. Például az 1835. novemberi községi jegyzőkönyv tanúsága szerint október 18-án tartották az őszi sokadalmat.⁶⁶ 1894-ben az állatvásárra 1849 darab szarvasmarhát, 360 lovat hajtottak fel az ország különböző részéből. Ebből 236 szarvasmarha és 30 ló került eladásra. 1895-ben 2897 szarvasmarhát és 158 lovat hajtottak fel a papolci baromvásárra, melyből 331 szarvasmarha és 40 ló cserélt gazdát. Az 1913. április 13-i egyházi jegyzőkönyv tanúsága szerint a Pünkösöd előtti hétfőn országos vásárt tartottak Papolcon.⁶⁷

A vásártartó communitás tagjai azonban nemcsak vásárok alkalmával kereskedtek. A különféle fatermékekkel (deszka, kád, hordó, zsindely, faedények stb), posztójukkal és más, általuk előállított termékkel az or-

szág több vidékén (Brassó, Szászváros, Segesvár, Szászsebes és környéke), de még az akkori külföldön (Moldva, Havasalföld) is kereskedtek. Az 1864. nov. 15-i egyházi jegyzőkönyv tesz említést például egy Brassóba deszkát vivő szekeresről, akire mellékfeladatként a brassói Nagy Gyula leánytanító Papolcra költöztetését rótták ki.⁶⁸

Az 1848-as szabadságharc után, a Geringer-féle iparrendelet következtében szabaddá vált kereskedői és iparüzési tevékenységek gyakorlására egyre több szatócs, boltos, kiskereskedő telepedett le a faluban, s egyre többen béreltek a komunitástól, a possessorátustól korcsma- és mézsárszéktartási jogot. Ezek többnyire zsidók voltak, akik fellendítették a papolci kereskedelmi életet.

Pénzügy:

Papolc nem tartozott sohasem a tökeerős települések közé. Vásártartó hely mivolta ellenére is több áru cserélt gazdát korábbi piacain, sokadalmain cserekereskedelem formájában, mint pénzért. A polgárosodás kibontakozása azonban magával hozta már a reformkorban a pénzforgalom fellendülését, a pénz szerepének növekedését a köznapi életben is. Adót, illetéket, postai szolgálatot, tandíjat pénzben kellett leróni, fémeszközöket, sót, italt a korcsmában is egyre inkább pénzért árultak a kereskedők, majd vasúti jegyet, újságot egyéb közszükségleti cikket immár csak készpénz ellenében lehetett kapni. Gépeket, gyári termékeket is. A szabad rendelkezésű ingatlan tulajdon megteremtése, a telekkönyvezés bevezetése 1854-től lehetővé tette, hogy földet, házat, erdőt, kertet, rétet, szántót vehessen bárki, akár vékásnyi, de uradalomnyi terjedelemben is. A papolci lakosok uradalmak vásárlásáról még álmodni sem igen álmodhattak, de egy-két vékás földet, egy-egy korszerűbb vasekét, boronát, majd vetőgépet, egyebet ők is megcélozhattak, ha kellő mennyiségű pénzt összegyűjthettek, vagy éppen a szükséges vásárláshoz elfogadható kamatozású hitelt vehettek fel. A hitellehetőség megteremtéséhez volt szükség a pénzügyintézetekre, ahol felesleges pénzcsekjét bárki kamatoztathatta, s viszonylag elfogadható kamatra hitelt is vehetett fel.

Papolcon e szükséglet kielégítésére 1859-ben alakult meg a hitelszövetkezet. Elsőrendű feladata az volt, hogy a kispénzü emberek takarékosága révén pénzalapot gyűjthessen, és tagjai mérsékelt, 8%-os kamat-

tal tőkéhez juthattak. Alakulásakor mindössze 24 tagot számlált a szövetség, azonban 1904-ben már 272-re szaporodott a tagjainak száma. E

A volt Hitelszövetkezet székháza

pénzintézet tiszta nyeresége 1904-ben 1084 korona volt. A hitelszövetkezet elnöke a 19. század végén és a 20. század elején Veres Károly papolci református lelkész volt, igazgatói tagok pedig az akkori tanítók, a jegyző és község választott vezetői. Egy ideig a

szövetkezet hivatalos helyisége a régi községháza egy kis szobájában volt, majd bérelt magánlakásokban. Miután 1928-29-ben Bede Sándor akkori tanító közbenjárására megépült a hitelszövetkezeti ház (a mai „bodega” épülete), három évtizeden át otthonra lelt benne a pénzügyintézet.⁶⁹

A Hitelszövetkezet igazgatósági- és felügyelőbizottsági tagjai 1942-ben

Az egyházi élet

A papolci ember nemcsak kenyérrel, igével is élt. Nincs konkrét forrásunk arról, hogy a székelyek, közöttük a papolciak mikor tértek át a ke-

resztény hitre, s mikor építették első templomukat. Alighanem még akkor megtörtént ez, amikor a *Magyar királyság* nyugati határait őrizték. Nem valószínű, hogy Szent László pogány vallású könnyűlovas harcosokként telepítette volna őket királysága délkeleti részére a pogány besenyők, kúnok elleni határvédelem céljaira. Az áttelepítés után az István király által alapított *Gyulafehérvári püspökség* fennhatósága és egyházszervező hatása körébe tagozódtak be a székelyek is. A körükben eluralkodott Szent László kultusz, a pogány kúnok ellen harcoló Szent László freskóképeken történt sokszori megjelenítése arról árulkodik, hogy a lovagkirály életében már mélyen vallásos, a nyugati keresztény hitet valló nép volt a székelység. Papolc község elnevezése nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy a Cseremegye és a Láhó közötti völgyben megtelepedő székelyek pap tartó, tehát templommal rendelkező település volt megalkulásától kezdve. Mindezek természetesen csak feltételezések, amelyeket nem igazolnak, sem nem cáfolnak források.

Papolc nevének késői előfordulása a forrásokban arra az időre esik, amikor Erdélyt szellemileg meghódította a reformáció. Az köztudott, hogy a székelyek közül Háromszék vette át maradéktalanul a kálvini reformáció hitelveit, s vált a többi székely széktől eltérően egy tömbben reformátussá. Ez a hitváltás a papolciakat is magával ragadta. Katolikus múltjáról semmit nem tudunk. Korareformációs egyházszervezetéről, prédikátorairól is keveset. Az 1614-es Bethlen Gábor fejedelem által elrendelt lustra tanúsága szerint ebben az időben 153 háznép élt a településen. Akkoriban nem kevés, mintegy 650-750 lakossal számolhatunk. Egy rangos egyházközséggel. A négy bevett vallás szabad választását személyes meggyőződéshez kötő fejedelem, majd az őt követő bibliás örálló I. Rákóczi György az erdélyi református rendekkel bizonyára örvendeztek annak, hogy Papolcon virágzik a református vallás, s az Istennek szerény hajléka van a településen. Az erdélyi helytörténeti kutatás hiányosságai-val épp úgy összefügg, mint a múltat őrző források szétzilálódásával, pusztulásával, hogy még a 17. század elejéről sincsenek pontos információink Papolc egyházi életéről, templomáról. Annyi látszik bizonyosnak, hogy a 17. század első és második évtizedében nem lehetett különösebben szegény a település, és a meglévő földi javaiból fölöslen áldozott a lakosság lelke Úrhoz vezető útjának egyengetésére is, ha néhány éven

belül két harangot is öntetett az Úr nagyobb dicsőségére. *Orbán Balázs* minden székelyek és a *Székelyföld* legavatottabb ismerője írja, hogy Papolcon jártakor, ebben a látnivalókban nem bővelkedő faluban két régi harangot talált, melyek felkeltették az érdeklődését. A nagyobbikat öt mázsásra becsülte, s rajta az alábbi felíratot találta: *O Rex gloriae Jesu Crhiste veni cum pace 1615*. A második sorban az öntő neve: *P. Neidel*, majd pedig: *Zináltoták* (csináltatták helyett) *Mikes Benedek, Kis Mihály*. Mikes Benedek és Kis Mihály mint jobbágytartó fölesurak a Bethlen Gábor által készíttetett lusrában is szerepelnek. Az öt mázsás harang különös értéke, hogy 1750 előtt egyike azon két székelyföldi harangnak – Bikfalván talált a másikra – amelyikre 1750 előtt magyar nyelvű szöveg öntetett.

A másik, kisebbik papolci harangon az alábbi köríratot találta *Orbán Balázs*: *Verbum Domini manet in Eternum Anno Domini 1611 Paulus Moctko*.

Számunkra ezúttal nemcsak a magyar nyelvű felírat, mely a latin universalismusból kibontakozó, nemzeti jelleget öltő reformáció elfogadásának és gyakorlásának a bizonyítéka, hanem a két dátum is sokat mond. Nem lehetett szegény az a közösség, amelyik 1611 és 1615 között két harangot öntet egyháza számára, még akkor sem, ha a nagyobbikat két nemes öntette. A két harang megléte templom létéről is árulkodik. Elképzelhető, hogy a kisebbik harangot az egyházközség közadakozásból öntette, s a nagyobbikat az említett két nemes, a reformált hit nagyobb dicsőségére. Ha már harang volt kettő is, amelyek istentiszteletre hívogattak, amelyek hangja kikísérte a temetőbe utolsó útjukra a papolci embereket, amelyek félrevert kongásukkal jelezték a veszélyt, tűzvész, ellenséges hadak közeledtét, a Papolc patak romboló áradását, papnak, prédikátornak is, kántornak is, egyházzolgának, harangozónak is kellett lenni. Akkor szervezett egyházközségnek, gondnokkal, presbitériummal, s az egyháznak javai, szántóföldjei, rétjei, erdőélési, faizási joga is volt. A lelkész mellett oskolamester, tanító is működhetett a faluban. Bethlen Gábor lustrája szerint elég nagy település volt Papolc, hogy ezt megengedhette magának. Ez egyben azt is jelentette, hogy nemcsak világi választott testülete volt a községnek, bíróval az élén, esküdtekkal, szerenkénti tizedesekkel, akik mozgósították a falut közmunkára, falu csinosítására, hidak javítására, Malomárok, patakmeder tisz-

títására, hanem egyházi választott testülete is volt a falunak, akik beszédtek a papbért, ügyeltek a lakosság erkölcsére, bíraskodtak erkölcsi kihágásokban. Élvezték a lakosok figyelmét a viselkedési, magatartási formákat illetően, s akik felelősséggel gondozták, óvták, gyarapították a gyülekezet vagy

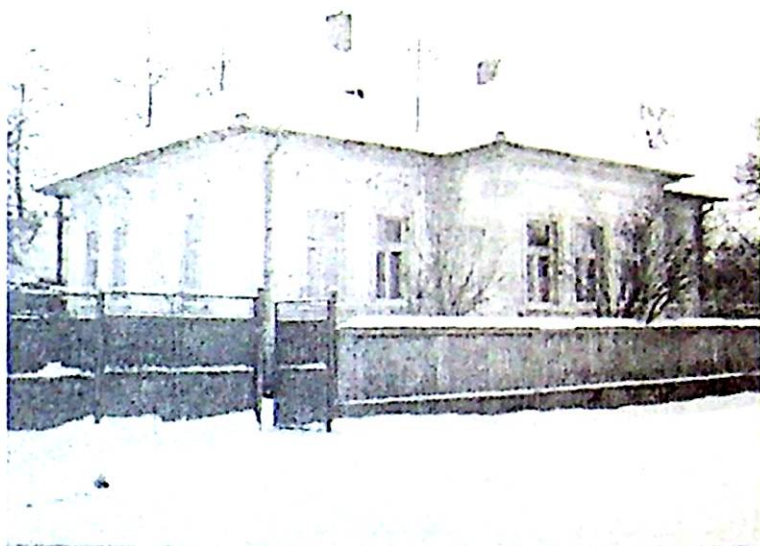

A református parókia (1939)

gyonát, megválasztották vagy menesztették a papokat, meghívták a tanítókat, s elcsapták, ha nem kedvükre végezte a papolci iskolázni, tanulni vágyó gyerekek szellemi, értelmi gondozását. Nem tudjuk, hogy a falu világi igazgatása és ennek intézmé-

nyesített szervezete (tizedesek, hitesek, bíró), mennyire fedte le az egyházi választott testületet. Azt bizonyosra vehetjük, hogy a kettő szorosan kapcsolódott egymáshoz.

Mindkettőbe a falu legtekintélyesebb, leginkább tiszteletre méltó tagjait választotta a közösség. Szinte elképzelhetetlen, hogy a két testület között ne lett volna átfedés. Bizonyára gyakorta voltak mindkét testületben ugyanazok az emberek. Ismerve a székelység körében körbejáró tisztségeket, alighanem minden tisztességesebb és tekintélyesebb székely család

A parókia ma

fő időről időre bekerült egyik vagy másik testületbe, s mivel a community

nem engedhette meg magának, hogy a jobbágyokat, zselléreket kiszorítsa önigazgatásából, nem engedhette meg ezt a presbitérium sem. Feltételezhetjük tehát, hogy a módosabb, 4-6 ökrös providus (jobbágy) gazdák is bekerültek időről időre e közfelelősséggel járó, a közösség világi és lelki ügyeit intéző testületekbe.

Az első református lelkész, akit Papolcra névszerint ismerünk, Péter pap volt, 1646-ból. Elképzelhető, hogy már a korábbi években is szolgált Papolcon az urat, de csak ebből az évből van forrással bizonyítható adatunk tevékenységéről. Pap korábban is szolgált a településen, mert 1640-ből Bikfalvi György tanító nevét őrizték meg az iratok. Ahol pedig tanító volt, ott szinte biztos, hogy prédikátor is működött.

A hiányos adatok 1646 után 1665-ben jelzik Lisznyai Vajda György prédikátorságát, hogy utána az ismeretlenség homálya takarja a papolci református egyház történetét, egészen 1706-ig, amikor Szalay Márton nagytiszteletű úr gondozta a lakosság lelkét, s egyengette útjukat az erkölcs, a tisztesség és a felebaráti szeretet kilengésektől nem mindig mentes ösvényein. Az 1665 és 1706 közötti periódusból nem ismerjük a lelkészeket, de számos tanító nevét megőrizték a falusi és egyházi iratok. 1680-ban Szölösi Mátyás volt a falu tanítója, s mellette, inkább fölötté Kovásznai István énekvezér és tanító. Szölösi István alighanem segédtanító volt a kántortanító mellett.

1680 és 1706 között Szölösi Mátyás, bodoki Henter Sámuel, lécfalvi Kászonyi Bálint és felsőtorjai Torjai Sámuel tanítók nevét őrizték meg a források. Közülük Torjai Sámuel szolgált legtovább Papolcon. Először 1700-ban említették a falu tanítójaként, s 1706-ban még ott szolgált. Lehet, hogy tovább is, de 1706 és 1717 között sem a lelkész, sem a tanító nevét nem ismerjük. Eléggé zavaros idők voltak az említett évek ahhoz, a Rákóczi szabadságharc, az 1717-es tatárbetöréssel együtt, hogy ne csak az iratok kallódjanak el, hanem a tanítás is szüneteljen a faluban. Bár valószínű, hogy a lelkész ekkor sem hagyta magára nyáját, hanem pásztorolta, csak kilétét betakarta az ismertlenség homálya.

A már 1706-ból említett Szalay Márton református pap után 1722-ből van újabb adatunk a papolci református lelkészről. A pap ekkor helyi illetőségű: papolci Csorja Efraim. Ezt a helyi családban született, szép ótestamentumi névre keresztelt lelkészt ugyancsak helyi illetékességű

református pap követte a parókián. 1754 és 1765 között papolci Kis Gáspár szolgálta az urat szülőtte falujában. Közben a tanítók sorra változtak. 1717 és 1719 között Csia Tamás tanította a papolci nebulókat. 1725-ben Magyarósi János, 1743-ban Szabó Sámuel, 1749-ben kovásznai Deme Tamás, 1750-ben kovásznai Temérdek Ferenc tanítóskodott Papolcon.

Kovácsnáról pap is jött Papolcra, nemcsak tanító. 1766 és 1772 között, tehát 7 esztendeig szolgált papként a faluban kovásznai Csutak Ferenc. Prédikátorsága alatt 3 évig, 1770-1772 között Pál Ferenc tanítóskodott Papolcon.

Falu és papja egyre nagyobb harmóniába kerülhettek egymással, mert egyre többen maradtak évek hosszú során át Papolcon. Kovásznai Csutak Ferencet torjai Benkő Ferenc váltotta a parókián, s ő 1773 és 1781 között keresztelte, eskette és temette a falu lakosait. Nincs adatunk rá, hogy ebben az időben tanítója lett volna a falunak. A források hiánya azonban nem zárja ki, hogy akár hosszabb időre, évekre is ne vállalta volna valaki a papolci tanítóskodást, mint ahogyan az is megtörténhetett, hogy az akadémiaírók évenként más-más teológus-jelöltet küldtek ki Papolcra tanítani a teológiai záróvizsga és a pappá szentelés előtt. Papolc Isten háta mögé rejtezkedő perifériára szorultságában sem volt utolsó hely papok és tanítók számára. Bizonyítja ezt az is, hogy 1782-től segédlelkész is működött a pap mellett. Oltszemi Emericus Mihály mellett, aki 1782-től 1793-ig lelkészkedett Papolcon, Dancs István volt a segédlelkész mindvégig. Dancs István beszerezte a faluba 4 évre tanítónak testvérét, Dancs Jánost, aki 1787 és 1790 között tanított a faluban. Az ő tanítóskodásának első évéből megőrződött a beíratkozott tanulók számáról tanúskodó egyházlátogatási jegyzőkönyv is, benne azzal az adattal, hogy 1787-ben 26 fiú és 7 leány járt iskolába, tehát összesen 33 gyerek tanult Papolcon.

Felnőtt életének nagyobb részét, papi szolgálatának 28 évét töltötte Papolcon kézdivásárhelyi Kovács Kristóf, aki 1794-től 1821-ig vezette az Isten kijelölte útra a papolci székelyeket és jobbágyokat. Az ő lelkészi szolgálatának idejére esett az 1820-as úrbérrendezési kísérlet, amikor szolgálataikról és haszonvételeikről megvallták a papolci jobbágyokat és zselléreket a világi hatóságok. Kézdivásárhelyi Kovács Kristóf lelkészsége idejéből két tanító neve maradt ránk. 1810-ben Dulló Zsigmond tanítóskodott Papolcon, s Kovács Kristóf nagytiszteletű úr utolsó papolci

szolgálati évében került a faluba Barabás Sámule tanító, aki aztán 1850-ig itt tanítóskodott. Őt fia, ifjabb Barabás Sámuel követte a katedrán, aki 1851 és 1881 között tanított a faluban. 1874-től megbízták a kántori feladatok ellátásával is. Igaz, mellette már egyre gyakrabban tűntek fel a leánytanítók, segédtanítók is. 1854-ben, amikor 45 fiú és 19 leány tanult az iskolában, Csutak Jánost fogadták fel ifjabb Barabás Sámuel mellé leánytanítónak. Csutak János szolgálatáról egyetlen évből maradt feljegyzés. 1859-től 1864-ig bezárólag körösi Szöcs Dániel volt a leányok tanítója, majd ezt követően 2 évig ifjú Nagy Gyula, akit 1867-ben Szabó András váltott fel. Szabó András 1873-ban távozott a leánytanítói állásból. Ezek többsége már Papolcon eltöltött lelkészi és tanítói életpályák.

A parókiáról 1821-ben távozó kézdivásárhelyi Kovács Kristófot kézdivásárhelyi Kovács József váltotta fel a templomi szószéken. Nem tisztázott még, hogy fia volt-e Kovács Kristófnak kézdivásárhelyi Kovács József, avagy volt-e valami rokonság közöttük. A református egyházközségek sohasem idegenkedtek attól, hogy ha lelkész és egyházközség között harmonikus viszony alakult ki, s a parókus jó szellemben ne-

A református kántori lak (1939)

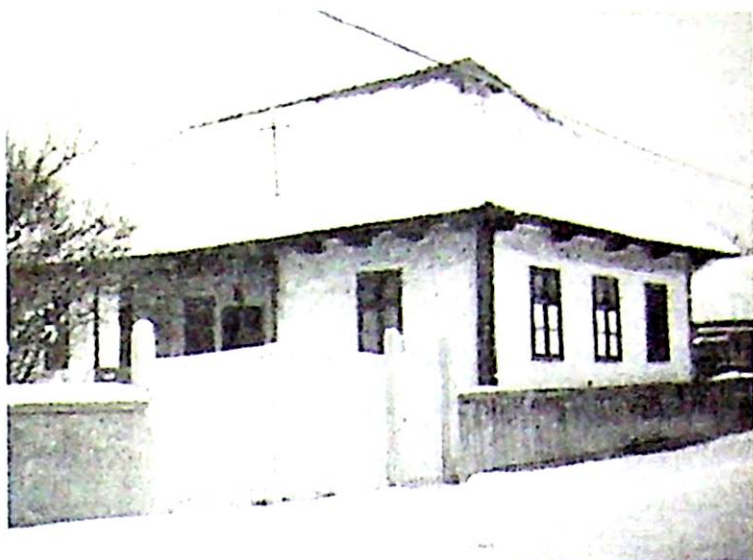
vett gyerekei közül lelkésziségre adta valaki a fejét, annak fiát meghívják apja gyülekezetének szolgálatára. Ez történhetett Papolcon is 1822-ben, ahol Kovács Kristófot Kovács József követte a gyülekezet élén, 1836-ig szolgálva a községben.

1837-től futásfalvi Pál Sámuel lépett kézdivásárhelyi Kovács József örökébe a papolci parókián. Ő 1879-ig, tehát 42 évig, majdnem két emberöltőnyi ideig szolgálta az Urat és gondozta a lelkeket Papolcon. Az 1879-ben eltávozott lelkész helyének betöltése nem volt könnyű feladat. 1880-ban nem is jegyeznek nagytiszteletű parókust az egyházi krónikák

Papolcon. Csak 1881-ben hívták meg a gyülekezet élére Földes Györgyöt, aki 1888-ban távozott Papolcra, hogy egy évig megint csak beszolgáló lelkész gondozza a hívők lelkét a faluban. 1890-től szolgálta az

Urát a papolci házában Veres Károly 1942-ig.

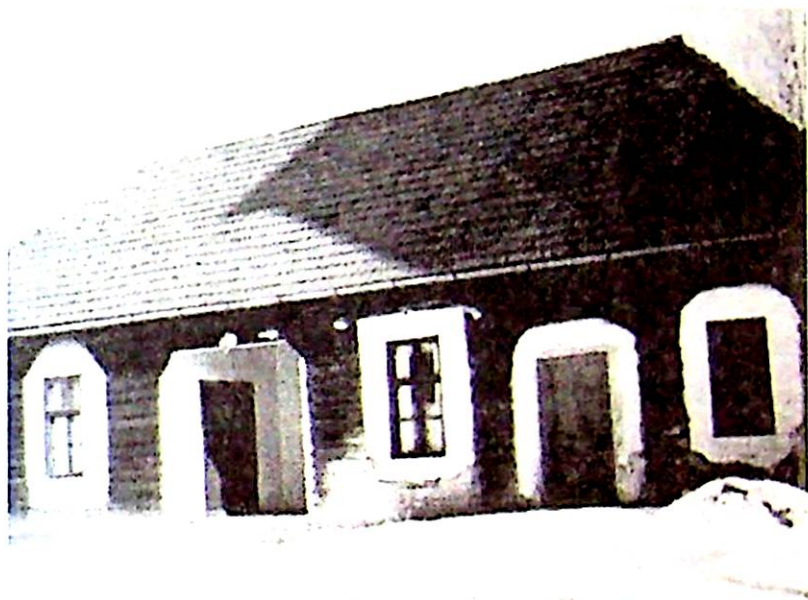
A nagytiszteletű fűtásfalvi Pál Sámuel református lelkész papolci szolgálata idején bontja ki áldásos tevékenységét ebben az eldugott kis erdélyi faluban is a ki-egyezőssel helyreállított magyar alkotmányosság.

A református kántori lak ma

Az Eötvös József kultuszminisztériusé

alatt 1868-ban elfogadott népiskolai törvény már ebben az évben meghozta az eredményét Papolcon. Az 1854-ben beíratott 64 tanulóval szemben (45 fiú és 19 leány) 1868-ban 98 gyerek járt a református elemi népiskolába. Igaz, a számuk 1869-ben 78-ra csökkent, de 1873-ban már 124 a beíratkozottak száma, s ettől kezdve hosszú ideig állandóan növekedést regisztrálnak a statisztikák. 1874-ben 180, 1875-ben 212 gyerek iratkozott be az iskolába. 1876-ban 216, 1877-ben 204.

Harangozói lak és kultúrház

Az 1875-ben az előző évi 180-ról 212-re növekvő gyerekszám összefüggésben volt azzal is, hogy a korábban egyházi iskola – lévén Papolc kevert etnikumú és vallású település már ekkoriban – 1874-től államilag is támogatott községi népiskolává alakult át, ahová felekezeti hovatartozástól függetlenül írárták be a szülők a gyerekeket. Így elhárult minden akadálya a gyerekek kötelező iskoláztatása ellen felhozható szülői érveknek.

Említettük már, hogy ebben az időben Barabás Sámuel hasonló nevű fia tanított Papolcon, aki mellett 1873-ig Szabó András segédtanítóskodott. 1874-ben Barabás Sámuel elvállalta a tanítói feladatok ellátása mellett a kántorságot is. Templomi énekvezér lett, s továbbra is tanított az iskolában. Mellette azonban a fiúk tanítója Sándor Áron, a lányoké Székely János lett. Sándor Áron 1874-től 1914-ig, 40 évig tanított a papolci iskolában, folytatva azt a sorozatot, amit Barabás Sámuel nyitott, hogy egy-egy iskolában életpályát fusson be egy tanító. Mellette a lányok tanítója kétszer változott. 1874-től 1881-ig Székely János, 1882-től 1893-ig Szász János, majd 1894-től 1914-ig Szöts János volt a papolci lányok tanítója. Közben azonban a megnövekedett gyermeklétszám, s a községi népiskolává minősítés megkívánta a felekezetenkénti vallástanárok alkalmazását. 1905-ig ezt a feladatot a lelkészek, illetve a segédlelkészek látták el, mindhárom felekezethez és etnikumhoz tartozó gyerekek számára. 1905-ben, tekintettel arra, hogy Gyulafalván és Kommandón református fiókegyházak alakultak, a lelkészek képtelenek voltak megnövekedett szolgálatuk mellett az iskolai vallásoktatásnak is eleget tenni, ezért a református egyházi felettesek azzal könnyítették rajtuk, hogy kinevezték Papolcra református vallástanítónak Szilágyi Imrét.

Barabás Sámuel a kántorságból 1881-ben távozott, s helyébe 1882-ben Nagy Imre lépett, aki 1887-ig volt a református egyház énekvezére. Távoztával a kántori állás 2 évi betöltetlen maradt, majd 1890-től 1909-ig Molnár Gábor volt Papolc kántortanítója.⁷⁰

Ma már nehéz belelátni azokba az emberi, leki viszonylatokba, amelyek a fent említett, és a források hiányosságai, hézagosságai miatt említetlenül maradt papokat, tanítókat a papolci közösséghez fűzték. Ezekről nem maradtak fenn vallomások, hiteles leírások, s az emlékezet sem kalandozik ilyen dolgokban vissza évszázadokra. Azt azonban a források hiányában is regisztrálhatjuk, hogy község és szellemi irányítói – a szol-

gálati évek számának folytonos gyarapodása igazolja – nem lehettek közömbösek egymás iránt. Csak kölcsönös bizalommal és tisztelettel lehet három-négy évtizedet lelkészi, tanítói tisztségben, hivatásban egyetlen településen eltölteni, aminek velejárója kellett legyen a szellemi munka tisztas megbecsülése mellett a lelkészi, tanítói létalap biztosítása is.

Papolc lakói mélyen vallásosak voltak, és igényelték a papi jelenlétet, az egyházi szolgáltatást. Bizonyosság erre „*a Papoltzi Református Ecclesiának*” az erdélyi reformátusok Főkonzisztóriumához 1772. május 4-én címezett levele. Történt, hogy az általuk is „*marasztott papjukat*”, Tsutak (Csutak) Ferencet Dálnokba hívták lelkésznek, aki elfogadván az invitálást, Papolc lelkész nélkül maradt. A papolci gyülekezet kuratóriuma „*az eddig való usus és szabadság szerént*” meghívta lelkipásztori szolgálatra a frissen végzett „*Baktsi János újj Academicus Urunk ökegyelmét*”, de ezen „*szent és istenes szándékukat*” a Háromszéki Méltóságos Curatoratus „*nemhogy scandalta volna, sőt egészen megfojtotta, midőn az említett hivutt Papunkot hozzánk semmiképpen nem botsátotta*”, hanem helyette a kézdi traktusból márkosfalvi – egyébként ott is marasztalt – papot „*minden akaratum és hivatalunk ellen hozzánk rendelte, és erőszakkal bétenni is akarta*”. A papválasztási jogukban megsértett papolci reformátusok duzzogtak ugyan, de ahogyan könnyörögve fogalmaztak: „*Lelkipásztor nélkül ne maradgyunk, és mint az eltévelyedett juhok, úgy ne bujdossunk*”, kénytelenek voltak engedni az egyházi főhatóságok szelid erőszaktételének. A Háromszéki Méltóságos Curatoratus nem elégedett meg azzal, hogy papválasztási jogától megfosztotta a papolci gyülekezetet, egyházi értelemben kegyetlen büntetéssel is sújtotta őket, amiért a reformáció kezdetétől gyakorolni szokott jogaikhoz ragaszkodtak. Nemcsak Baktsi Jánost nem engedte parókiájukra, hanem mivel panaszukkal az Erdélyi Református Superintendenciához szándékoztak fordulni, - de hallgassuk a papolciakat: „*mostan is azzal büntettek, hogy a Közönséges Isteni tisztelettől eltiltottak, hogy még csak Mesterünk is mivelünk az Istennek ne imádkozhassék*”, holott ők éppen azt szerették volna, hogy „*intsenek és szorgalmaztassanak az Isteni tiszteletnek szerénységgel és buzgósággal való folytatására...*” Az iskolamester akkor éppen Pál Ferenc volt, aki ekkor már harmadik éve tanított és kántozizált Papolcon. Különösen sérelmezték a gyülekezet tagjai e mélt-

tánytalanságot, mert – ismételjük megint az ő szavaikat: nem tapasztalhatta senki, hogy „*mi Vacantziát okoznánk, és valaha olly zenebonás és háborgó emberek lettünk volna, hogy Papjainkot háborgattuk, vagy hánytuk-vetettük volna.*”⁷¹ Úgy tűnik, ezúttal a Háromszéki Kurátorság a katolikusok módszeréhez folyamodott, hogy megtörje a papolciak makacsságát. Ha nem is kiátkozta, de eltiltotta őket még a tanítóval közös imától is. Úgy tűnik a hatalmát érző egyház vezetői, főméltóságai sem voltak mindig mentesek az emberi gyarlóságoktól, s önérdekből olykor-olykor szembefordultak az Isten rendelkezéseivel is. Az Erdélyi Főkonzisztórium meghallgatta a papolciakat, meg a Háromszéki Kurátorságot is, s hogy kihúzza a viszály méregfogát, nem engedte ugyan Baktsi Jánost meghívni a papolci parókiára, de nem engedte a papolciakra ráerőltetni a márkusfalvi tiszteletet sem, hanem torjai Benkő Ferencet küldte Paplocra, aki 1773 és 1781 között pásztorolta ott a lelkeket. Pál Ferenc oskolamestert pedig eltávolították Papolcra.

Nemcsak a gyülekezettel, olykor a lelkészekkel is meggyült a bajuk az egyházi előjáróknak. A hívek a megválasztott előjáróiktól elvárták, hogy úgy a tudományokban, mint erkölcsben példamutató életet éljenek. Előfordult azonban néha, hogy a lelkész vagy más előjáró erkölcsösség szempontjából kifogásolható életet élt. Legendaként emlegették még a 19. század második felében is a magát „*megvető papolci lelkészt*”, aki hányaveti mozdulatai közepette szószékestől borult a gyülekezet közé. A mondák bizonytalan hitelű kajánkodásai mellett történelmi források, egyházlátogatási jegyzőkönyvek is elmarasztaltak olykor egy-egy lelkészt. Erre található példa az 1790. január 12-i egyházi vizitáció jelentésében, amelyből kiderült, hogy az akkori lelkész, Dancs István (valamint az „*oskolamester*”, Dancs János is) züllött, alkoholfogyasztó életmódot folytatott a vizitációt megelőző évben. Megintették mindkettőjüket, s az intést követően javulást tapasztaltak, de azt követően hamarosan eltávoztak mindketten Papolcra.⁷²

Az egyházi előjárók munkaköre, javadalmazása:

A reformáció nemcsak a hitelveket rendezte át, és nyúlt vissza hit dolgában a tiszta forráshoz, a bibliához, hanem döntő mértékben átrendezte az egyház anyagi ügyeit, az egyház javaival való gazdálkodást és a lelkészi,

tanítói szolgálat finanszírozását is. Ezen elvi kérdések tisztázása és megvilágítása nem fér e dolgozat keretébe, ezért itt csak a papolci hitszolgák munkakörével és javadalmazásával foglalkozunk. Töredelmesen be kell vallanunk, hogy a kezdeti időkre vonatkozó forrásokkal nem rendelkezünk, de néhány a kérdést érintő dokumentum ránkmaradt a 18. századból a papolci egyházi előjárókról, lelkészekről, tanítókról, azok feladatköréről, illetve javadalmazásukról. Mindezekről a vizitációs és egyházi jegyzőkönyvek nyújtanak bővebb felvilágosítást. E fejezetben csak a mindekori lelkészeiről, énekvezérről, presbitériumról, megyebíróról, egyházfőről és harangozóról szólunk. A tanítókról majd az iskolaügyekkel kapcsolatban ejtünk szót.

A lelkész:

A lelkész megválasztása kezdetben a hívek szabad akaratára volt bízva, de ez csakhamar kikerült a hatalmuk és szabadságuk köréből, amint azt a Csutak Ferenc távoztával előállott helyzet is bizonyítja.

A lelkész feladatai közé az igehirdetés, keresztelezés, esketés, temetés, úrvacsoraosztás, konfirmáció, az ifjúság vallásos nevelésének és az énektanításnak az ellenőrzése tartozott. Olykor maga a lelkész is bekapcsolódott a vallásoktatásba és énektanításba. Az 1860. március 17-i jegyzőkönyvi bejegyzés tanúsítja, hogy időnként ez utóbbi két feladat a lelkész hatáskörébe tartozhatott, a kántortanítóval egyetemben. A lelkész hivatási tere a 19. század utolsó évtizedéig a papolci egyházközségre korlátozódott. Ezt követően azonban kibővült e terület az újonnan létrejött Gyulafalva és Kommandó gőzfűrésztelepi fiókegyházak gondozásával, egészen 1930-ig, amikor Kommandó önálló egyházközség lett, Gyulafalu pedig már korábban felszámolódott. A lelkészt munkájában nagyobb egyházi ünnepekkor legátus (a mi környékünkön szívesebben nevezték légátusnak) segítette. A légátusról szóló első híradás az 1768. évi jegyzőkönyvben olvasható.⁷³ Eszerint Sárospatakról és Losoncra jött Papolcra diák. Az 1769. évi jegyzőkönyvek arról adnak hírt, hogy egy „*Kapronczai nevezetű becsületes deáknak adtak 40 dénárt.*” Az 1773. évben Enyedről érkezett peregrinus diák, 1774-ben Debrecenből, Máramarosszigetről és Kolozsvárról. 1775-ben szintén Enyedről és Kolozsvárról, 1776-ban Marosvásárhelyről, 1777-ben pedig Udvarhelyről érkeztek peregrinus diákok.⁷⁴ Ezeket olykor szívesen

látták, máskor gondot okozott a fogadásuk. 1842-ben például a lelkész nem volt hajlandó vállalni az ellátásukat, élelmezésüket és elszállásolásukat. Az erről szóló panasz az 1842. március 12-i jegyzőkönyvben olvasható. A május 25-én tartott pesbitériumi ülés jegyzőkönyve beszámol a légátus miatt támadt vita lezárásáról: „*a deáknak fizessen minden páros ember 6 krajcárt, félemler 3 krajcárt minden ünnep előtt. Ebből a pénzből a deáknak fizessenek 10 magyar forintot, a szolgájának 1 magyar forintot*”.⁷⁵ 1884-ben a légátusfogadás kapcsán már szó sincs ellenkezésről a lelkész részéről, sőt teljes ellátást biztosított számukra az elkövetkezendőkben. Ezúttal már 12 forint a légátus jutalmazása.⁷⁶

Közben a kommandói és gyulafalvi telepeken református fiókegyházak alakultak. A két gyülekezet lelki gondozása a papolci lelkészre várt. Ezen feladatok ellátása az anyaegyház lelkészét annyira megterhelték, hogy részben hittantanítót kellett beállítani, másrészt segédlelkészt is kapott a gyülekezet Imreh Lajos személyében.

A lelkész javadalmazását részben az egyháztagek által fizetett kepe (egyházadó), részben a mindenkori pap számára fenntartott szántóföldek, kaszálók és az erdőlési, faizási, illetve legeltetési jog képezte. Mindezekhez járult a híveknek nyújtott személyes szolgálatért – keresztelezés, esketés, temetés – járó stólapénz, melyet esetről, esetre szabályozott és limitált a kuratórium. A pap lakhatás céjára lakást és gazdasági épületekkel felszerelt telket kapott a szolgálata idejére. Az 1779. április 15-én megejtett egyházlátogatás alkalmával számba vették a papi lak tartozékeit: „*A papi lak jószág, melynek északról a szomszédja a falu atya (talán a templom értendő ez alatt – megj. B.E.), délről a lefolyó patak. Ezen épületek: a lakóház belső kamarával s köpincével együtt, zsendellyel fedve. Csűr, kettős istálló, szekérszínnel; sütőház zsendely fedéllel; hármás disznóól szekérszínnel; köből rakatott kút*”.⁷⁷ Ez utóbbit 1774-ben ásták és kövezték ki. 1749-ben és 1756-ban, majd 1779-ben ismételtelen leltárt készítettek az egyházi ingatlanokról. Az 1916. május 7-i vizitáció jegyzőkönyvének tanúsága szerint a telken volt ház, csűr, istálló, magtár, sütőház, sertésól.⁷⁸ A jegyzőkönyvileg felleltározott aprócska birtokok jóvédelme, a hivataluk fontosságához arányosított módon a mindekori lelképásztor, a kántortanító és a harangozó közt oszlott meg.

Az Alsó mezőben a mindenkori pap számára „három darabocska”, az oskolamester számára „két darab” szántót tartottak fenn. A Középső határban „négy darab föld egy térésben” illette a papot, bár a hitesek, a falu esküdtjei úgy tudták, hogy e mezőben öt darab földje lenne az egyháznak a pap jövedelmére: „három darab vagyon egy barázdán, ahol ismét kettő egy barázdán”. A rektor számára a Tölgyesben és a Cseremegett elnevezésű dűlőkben volt egy-egy darab szántó. A cseremegetti darab mellett egy újabb 3 vékás ‘féreű’ földet usuálhatott még a rektor. A Csaholy nevű dűlőben az Efraimné asszony és Nagy István vicinálta, szomszédolta szántó is a rektor használatában volt, amelynek a lábánál egy darab szénafüvet termő rét is a rektor jövedelméhez tartozott már az 1715-ben megejtett vizitációkor is. A Füle babja nevű határrészen is volt – az 1742-es vizitáció tanúsága szerint – egy darabka földje a rektornak.

Az Alsó mezőben az Ecclesia már említett „földjeinek az alsó lábánál” Nagy István gyermekeinek a temetéséért „legált egy földcskét”, mely ugyan zálogban volt nála 3 forintért, de ha a tulajdonosa kívátná is, a megfíttetett zálogváltás a gyerekeit eltemető papot és rektort illesse.⁷⁹

1756-ban jelzett még az inventárium egy darab földet az egyház tulajdonában a Vájtsa nevű határrészen, melynek szomszédai Nagy Mihály és Csorja Ilona Kis Mihályné voltak. Egy zálogos birtokot pedig a Versmart nevű részen, a Felső határban mondhatott magáénak az ecclesia. Ez utóbbi zálogos föld volt. Ez utóbbi kettőt azonban vagy a leltár felvételekor, vagy azt követően valaki tintával áthúzta. Valószínűleg elkallódott, vagy a zálog alól később kiváltott földek lehettek, mint ahogyan a Veresmart nevű részen lévő földet minősíti is az összeírás készítője.⁸⁰

1736-ban és 1749-ben összeírták az egyház erdeit is. 1736-tól az Ecclesia birtokában volt a Csereoldalon „egy felfogott csere avas erdő”, amit a Kis-família régi öreg erdeje szomszédolt, s egy másik erdőrész, egy „kisebb fájú erdő” a báró Szentkereszti önágyása avasa által szomszédolva. Mindkét erdőt az erdőpásztorok különös figyelmébe ajánlották a vizitátorok, mert az elmúlt időkben sok kárt szenvedtek, különösen a fák kérgének hántolása miatt.⁸¹

A felsorolt földek, kevéske rét és két darab erdő jövedelme aligha fedezte volna a pap és az oskolamester megéheztetését. Nem is tisztázta mindig pontosan az inventárium, hogy melyik föld jövedelme illeti az ecclesiát,

melyik a papot és a kántortanítót. Rendszeres művelésük gyakorta elvonta volna a szolgálattól mind a lelkészt, mind az iskolamestert. Ezek gondozását, megművelését, hozadékuknak a paphoz, kántorhoz, iskolamesterhez való beszállítását, az ecclesia földjein termett javak értékesítését a gyulafehérvári református püspökség 1709-ben kiadott, feltűnően szigorú büntetésekkel fenyegető regulája a gyülekezet gondjaira bízta.⁸²

A pap, a kántor és harangozó legfőbb jövedelme a lakosoktól évről évre begyűjtendő kepe volt. Az egyházi jegyzőkönyvekben aprólékos gonddal kidolgozott képzési szabályrendszert követhetünk nyomon. A fizetség alkotóelemei, a szolgáltatás időpontja, a bérfelszedés módja igen pontosan volt szabályozva. A faluközösség társadalmi rétegződésének hű tükörképe például az, ahogyan a családokat keresőképeség szerint osztályozták. 1702-ben, majd később 1717-ben így rendelkeztek a kepe besolgáltatásáról: *„kik a képezés kirendelt napján nem adják be a képét, a következő szombaton bezálogolandók 1 forintig, az ellenszegülés és a presbiterek sértegetése esetében 12 forintig.”*⁸³

Az 1709-ben központilag kiadott rendelet szerint *„a képezés idejé[ül] az egyházi hivataloskodók a megyebíróval egy napot határozzanak meg; a megyebírónak kötelessége gondoskodni, hogy a képeben a késő besolgáltatás miatt kár ne történjék. Merjen szintén hathatósan intézkedni az iránt is, hogy szegény, füves és kicsiny kévékkel ne fizessenek az egyházi szolgáltnak, ama szabály értelmében, miszerint a kepe az adó summája szerint fizetendő.”*⁸⁴

Az 1732. február 19-én megtartott presbitériumi ülés a következőképpen rendelkezett a képezésről. A maga erején szántó-vető, tehát a négyökrös gazda kepe-beli tartozása *„három kalangya búza, öt kalangya zab; két része a pásztoré, egy része a rectoré (...) Egy-egy szekér fa, amit magának erdő. Ahol két házas ember együtt lakik, másfél részt ad mindenkől. Aki nem szánt-ve, denár 32-t ad. Az özvegyasszonyok, akik orsójokkal, guzsalyokkal keresik kenyereket, három sing vásznat adnak. Aki maga földiben vethet, ha más ember marháján szánt is, s maga marháján boronálja el, meg tartozik adni a képét, mint a többi. Ha kinek marhája nincsen, és vagy pénzzel, vagy kalákába[n], vagy uzsorába[n] szántott-vetett, és 20 kalangya búzáján és 20 kalangya tavasz-gabonáján fellyül lészen, meg tartozik a bért adni integre. Ha pedig alább lészen, csak oszporával tarto-*

zik az ilyen ember. Amely ifjú legény gazdaságot visel, maga marháján szánt-vet, meg tartozik adni a kepét integre. Amely özvegyasszony magára szánttat, vettet, ha csak egy esztendővel járó fia vagyon is, egész bérrel tartozik. Aki pedig orsójával, guzsalyával él, három sing vásznat ad. Aki csak egyféle kepet ad, fél oszporát adjon a más kepeért.”⁸⁵

Több mint egy évszázad múltán, az 1862. július 25-én Páván kelt egyházi körlevél így állapította meg a kepezés szabályait: „Minden földműves családfő, kinek 12 kalangya gabonája termett, köteles egész kepet fizetni – ami 3 kalangyából áll, 21 törvényes kévét számlálva egy kalangyába. Ha 6 kalangyánál kevesebb gabonája termett, akkor nem tartozik kepet fizetni, de már 6 kalangyából fél kepet köteles fizetni, 12 kalangyából és ezen felüli termésből pedig egész kepet, mind az őszi, mind a tavasz termésből, mi a lelkész, iskola-tanító közt a fennálló szabály és gyakorlat szerint oszlik meg az 1787-i fő kormányfői rendelet szerint. (...) Minden családfő, akinek vonó marhája van, úgy a családfőnek minden kiházasodott fia, öccse vagy veje, még ha a családfővel osztatlan gazdaságot folytat is, egy-egy szekér tűzifát [adni], a marhátlanok az eklézsiába gyűlt fát felvágni kötelesek. (...) A családfő elhunytával a gyámság alá eső utódok, míg kiskorúak és gazdaságot nem folytatnak, az elhunyt családfő kepe-tartozását kötelesek a megfelelő pénzértékben megfizetni.

Kik szolgálatjuk után cselédkézbe kapnak szalmagabonát, vagy valamely földnek termését, abból kepet fizetni nem kötelesek. (...) Ha a szülő és gyermekei az osztatlan birtokot közösen használják, az első kepet a házasságra lépett gyermekek egyenként is, míg szüleikkel laknak is, külön nem gazdáskodnak, oszporát fizetnek, ami 45 krajcár, vagy a jelen pénzérték szerint 31 turák lészen az 1787. főkormányszéki szabályzat szerint. (...) A vegyesházasságban élők a kepet két egyenlő részre osztva [az] illető felekezetek papjainak bészolgáltatni kötelesek. (...) Az özvegyen maradt házasfeleket éppen úgy kötelezi a kepefizetés, mint özvegy-sége előtt. (...) A patakon lévő malmok jövedelme után fél kepe fizetendő.

A megesett személyek saját birtok szerint kepeznek, vagy ha birtoktalanok, oszporát fizetnek. – Az árendás földekről is az arendatorok kepet fizetni köteleztetnek az 1825-én kiadott konzistoriumi rendelet szerint, úgy az 1709-beli fő rendelet szreint.” A lakosságnak kötelessége kepet fizetni „általános termékellenség, vagy nagyon gyenge termés, vagy jégelverés

idején is, mikor a kepeére való gabona teljesen hiányzik; ha a téli évszak idején kiveszett őszi vetés, [valamint] a tavasz gabonával bevetett földek termése nincs egészen elpusztulva, akkor egy-egy kalangya után két véka őszygabona, vagy ennek értelmében megfelelő tavaszgabona is, árpa vagy törökbúza fizethető, miként az eddigi gyakorlatban.”⁸⁶

Súlyos terhek voltak ezek, különösen a 19. század első két évtizedében, amikor Erdélyt aszály sújtotta, s a lakosság általános éhínséggel küzdött, és sokan otthonaikat elhagyni kényszerültek. Súlyosabbak, mint a katolikus egyházban István király kora óta rendszeresített tized. Ott a jövedelem tizedét, itt kis jövedelmű emberek – a 12 kalangyát aratók – a jövedelmük negyedét kényszerültek papi, kántori, tanítói bérezésre fordítani.

A kepezéssel kapcsolatosan sok visszaélés, rendellenesség és rendszertelenség fordult elő. Ennek meggátolása érdekében az 1843. július 5-én Barátoson kiadott, majd 1844-ben megismételt kepezési rendszabályok elrendelték, hogy csak azt mentsék föl a kepefizetés alól, aki törvényesen bizonyítani tudja fizetéseképtelenségét. Továbbá kimondja a rendelkezés, hogy pusztán esküre csak akkor mentsenek föl valakit a kepefizetés alól, ha „*jóhírű tanuval*” tudja bizonyítani állítását.

Az erőszakos, a jobbágyságra, parasztságra nem tekintő egyházvezetés túlhajtott adóztatása, már-már kapzsisága miatt gyakran akadtak olyan egyháztagok, akik „*csalárd kepe*” adtak, ilyenképpen: „*a kepe a borozdából, vízállott helyekről vagy lékás gabonából aratja, a kévék közepét burjánnal, szeméttel tölti ki, ha tiszta a gabona, apró kévéket köt, hogy kettőből is alig válik egy tisztességes kéve, vagy hogy a kepe ki ne teljék, oly nagy kévéket köt, hogy egyből szinte három is lenne, vagy a jó kepe előbb a csűrbe viszi, s ott addig hánnya-veti, míg kihull a szemnek jobb része – az ilyen kepeket osztán nem a kepezés napján, hanem később viszik a belső személyekre, mikor nincs más, ki megítélje. Ha a belső személyek a legnyilvánosabb csalárdkodásért szót tesznek, azokat megtámadják, fenyegetik, mocskolják s minden lehető gorombaságot elkövetnek; mások végre a mezőről lopva apródonként a más csűrbe hordják, ott elcséplik vagy eldugják, magok csűrbe csak keveset raknak, hogy ha megkeresik, kepeére sok gabonát nállok ne találjanak.*” Az említett rendelet kilátásba helyezi az ilyen „*csalárd személyek*” megfenyítését. Ugyanakkor felszólította a kurátorokat arra, hogy az őszi kepevel együtt az

osziporát is szedjék be. „Fél kepet és fél osziporát nem az özvegyek, hanem azok fizetnek, ahol a házasok közül egyik fél más valláson van”⁸⁷ – tudósít továbbá e rendelet, amelyik arról is árulkodik, hogy a református egyház főhatóságai a nyomorult özvegyekre, árvákra sem voltak tekintettel. Ez nem Isten rendelése, a kapzsi papság mohósága volt.

A „csalárd” kepefizetők miatt 1864-ben, majd 1865-ben a fenti rendelkezéseket megerősítve a református orbai esperes, Görög György még az eddigieknél is szigorúbb kepezési rendeletet tett közzé. Idézem: „1.) A kepezésre nézve határozassék bizonyos nap. 2.) A presbitérium írja össze a kepezőket, és hogy kik mennyi kepet fizetnek. Határozza meg kepezés előtt. 3.) ... a feliben művelők, árendások, sőt a szolgálégyenyek is, kiknek bérökön kívül termésök van, ... tartoznak kepet fizetni. 4.) Aki kepezés napján nem viszik be a kepet, ... büntetendők. 5.) Aki hír nélkül behordaná gabonáját s termése mennyiségét eltagadná – azonkívül, hogy az ilyen két vékás földről fél, a 4 vékásról egész kepet fizet – a presbitérium által keményen büntetendő. Ezen arányban fizetnek azok is, kik ősz határba eső földben árpát, törökbúzákat vagy egyebet termesztene. 6.) Aki más csűrbe hord titkon, s kepet nem fizet, és azt [a] bérakó és helyetadó eltitkolná, mindkettő keményen büntetendő, és a bérakón a kepe felveendő. 7.) Az idei termést tekintve, minthogy szél s eső már zsenge fű korában össze-vissza kaszálta a határok nagy részét, s emiatt a búza- és rozs-nemzés hiányos, természetes, hogy az ily összekaszált, léhás, füves és dőltes gabonából kepet venni vagy elvenni nem lehet, nem szabad. Hanem ahol becsületes kepeének való gabona nincsen, fizetessék szemül a kepe, két vékát számítva, és nem többet minden kalangyára.

Az egyházi hivatalnok szalmával nem élhet, szalmáért nem szolgálhat. Nem is kívánhatja azt egy jó érzésű, becsületes hallgató sem. Azért tehát: 8.) A kepeének mindig és mindenütt a legjobb gabonából kell fizettetnie. Éspedig azon gabonanemből, mely jobban termelt. Ha rozsnak van jó termése, rozsból, ha búzának, búzából, mert a kepezés különösen egyikhez sincs kötve, és a felsőbb rendeletek is csak őszgabonát rendelnek kepebe fizettetni általánosan, nem pedig búzát vagy rozst különösen. 9.) Akinek csak egyik fele, vagy csak ősz, vagy csak tavasz termése van, az ilyen a hiányzó kepe helyett egész osziporát fizet. (...) 10.) Megesett személyek saját birtok szerint kepeznek, vagy ha birtoktalanok,

osziporát fizetnek. *Úgy a hajadonok is, ha elérték a törvényes kort s külön házat-tűzet tartanak. 11.) Az őszkepevel az oszipora is befizetendő.*” Befejezésként közli e rendelet, hogy a kepeszedési napok után nyolc napon belül mindenki fizesse meg elmaradt tartozásait, különben büntetéssel sújtják.⁸⁸ A nemcsak szigorúnak, hanem antihumánusnak, kapzsinak is minősíthető körlevél nemigen tetszett a föld népének, s emiatt állandó perben-haragban volt – nem az Istennel – egyházi előjáróival, papjaival, tanítóival, akiket csak egyszerűen nadrágos embereknek nevezett, s ellenük gyakran ellenszevet táplált.

Több, mint két évtizeddel később, 1883-ban és 1884-ben ismét felvetődött a kepezés kérdése, amint azt a jegyzőkönyvek tanúsítják. Talán a társadalom lassú szekularizációja, talán az egyre hangosabb sajtónyilvánosság enyhítette az egyházi főhatóságok mohóságát. Némileg csökkent a kepe mértéke, de még mindig súlyos teher volt a papolci háztartásokon.

A presbitérium 1893. július 30-i jegyzőkönyve közli a századfordulón Papolcon szolgáló lelkész, Veres Károly lelkészi díjlevelét. Ebből idézünk:

„1. Tisztességes lakás, gazdasági épületekkel az egyházközség által fenntartva.

2. Minden egész kepező gazda (ilyen jelenleg van 85) egyenként fizet 2 kalangya ősz- és 2 kalangya tavaszgabonát, minden fél-kepező gazda (ilyen jelenleg van 51) egyenként fizet egy kalangya ősz- és egy kalangya tavaszgabonát, mi együtt teszen 221 kalangya ősz- és ugyanannyi tavaszgabonát, melynek értéke (az ősz kalangyája 1 forint 55 krajcárban számítva, a tavaszkepe kalangyája 1 forintban számítva): 563 forintot.

3. A nem kepezők, azaz kiknek 6 kalangyán alól terem ősz és tavasz gabonája, akár saját, akár feles földjükön, kepeváltságot tartoznak fizetni – a persbiterium által esetről esetre történő ítélet alapján – (ilyen van 10), kik egyenként 2 forint váltságot fizetnek, ez összesen 20 forint.

4. Kiknek birtokuk nincs, felében sem művelnek földet, de van ígás marhájuk és házas telkük, kövér oszipora címen fizetnek 1 forintot (ilyen van jelenleg 36), ez összesen 36 forint. Kiknek házas telkük van, de ígás marhájuk nincs, fizetnek dupla osziporát, személyenként 40 krajcárt (ilyen van jelenleg 16), ennek jövedelme 6 forint 40 krajcár. Zsellérrek, napszámosok fizetnek oszipora címen 20-20 krajcárt (ilyen jelenleg van 100), ebből összesen begyűl 20 forint. Özvegyek fizetnek fél osziporát, egyen-

ként 10 koronát (ilyen van 20), kiktől begyűl 2 forint. Ezen felsorolt oszpora nemekből összes jövedelem 64 forint 40 krajcár.

5. Minden igavonó marhával bíró egyháztág, úgy a kepezők, mint az oszporát fizetők egyenként fizetnek egy tere bükkfát, minek a lelkészt illető 2/3 része, jelenleg 100 tere értéke 1 forintjával: 100 forint. Az igavonó marhával nem bíró egyháztágok kötelesek e fát felvágni, vagy a munka váltságdíjában egyenként 20 krajcárt fizetni, s ily címen begyűl 12 forint.

6. A Földes Bálint-féle 200 forintos alapítvány jövedelme jelenleg 16 forint.

7. Kanonika porció 5 hold 1213 □²-öl, melyből egy szekérre való szénna termőhely[ének] tiszta jövedelme 7 forint 9 krajcár, továbbá a terjedelmes temetőkert 2/3 részének fűtermése, melynek értéke 10 forint. Ez ingatlanok adóját az egyház hordozza.

8. Stóla: a) keresztelésért 40 krajcár, b) esketésért 1 forint, c) temetésért 1 forint, d) koporsóba tételért 40 krajcár, e) egy darab anyakönyvi kivonat kiadása 30 krajcár. E stólaris jövedelem jelenleg 40 forint.

Megjegyeztetik, hogy a kepező családfők (gazda és gazdasszony) ingyen temetendőek. Az elől 8 pont alatt felsorolt fizetésekért köteles a lelkész a rendes papi teendőket, úgymint templomi szolgálatot, keresztelést, esketést, temetést, konfirmációt pontosan végezni, a terhes betegeknek úrvacsorát ingyen kiszolgáltatni, a községi iskolába járó református felekezetű tanulóknak vallást tanítani. ”⁸⁹

Az énekvezér:

Az énekvezér hosszú időn át az „oskolamester” szerepkörét is betöltötte. Akárcsak a lelkészt, őt is a hívek választották. A megválasztás feltétele az énekvezér esetében is az volt, hogy tudás és erkölcsös élet tekintetében kifogástalan mintakép legyen.

Az énekvezért is az öt megválasztó gyülekezet javadalmazta, a lelkész javadalmazásához hasonlóan. A két egyházi fő előljáró javadalmazása közt a különbség csupán mennyiségi volt. A pesbitérium 1779. április 15-i jegyzőkönyve a következőképpen számol be a énekvezéri (iskolamesteri) lakásról: „az oskolamesteri jószág, melynek szomszédja napkeletről Olasz József; napnyugatról a templom kerítése. Ezen épületek: a lakóház, kamarával és klasszissal (osztályterem – megj B.E.) együtt,

zsendelyfedél alatt; csűr: istálló egy fedél alatt, disznóól; a kapu, előtte egy sütőház zsendelyfedél alatt.”⁹⁰

Több, mint egy évszázad múlva, az 1889. szeptember 16-i jegyzőkönyv által megörökített énekvezéri díjlevél részletes leírást ad a kántor javadalmazásáról. Idézem:

„1. Tisztességes lakás, gazdasági épületekkel, az egyházközség által fenntartva.

2. Minden egész kepező (ez idő szerént 37) fizet 1 kalangya ősz (26 kévés), 1 kalangya tavasz (zab) gabonát; félkepező (ez idő szerént 26) fizet 1 kalangya ősz- és 1 kalangya tavaszgabonát, együtt 50 kalangya ősz és 50 kalangya tavasz. Az ősz [gabona] kalangyájának értéke 1 forint 60 krajcár, együtt 80 forint. A tavasz [gabona] kalangyájának értéke 1 forint, együtt 50 forint.

3. A nem kepezők oszporát fizetnek: a) egész oszporát (10 krajcárt fizet 80) b) fél oszporát (5 krajcárt fizet 24) – együtt 9 forint 20 krajcár.

4. Negyven tere bikkfa az egyháztagek által fizetve; 1 tere fa ára 80 krajcár. Együtt az egyháztagek által fizetve 32 forint.

5. Canonica portio: szántó 1 kh. 464 □²öl. Kaszáló 1416 □²öl, és a temetőkert 1/3 részének haszonélvezete. Értéke az összesnek 20 forint.

6. Stóla temetésért 50 krajcár; koporsóba tételért 20 krajcár; megjegyzendő, hogy a kepező családők (gazda és gazdasszony) ingyen temetendők.”⁹¹

Az 1893 júliusában némi módosítással megismétlik az énekvezéri javadalmazásról szóló leírást. A kepezők számának növekedésével párhuzamosan nő az énekvezér fizetése is. A négy évvel korábbi 37 egész- és 26 félkepező száma 85-re, illetőleg 51-re emelkedett; így a 130 ft. helyett már 281 osztrák értékű forintot kap fizetésként az énekvezér. További változtatás még, hogy a „nem kepezők, azaz kiknek 6 kalangyán alól terem ősz és tavasz gabonájuk, akár saját, akár feles földjükön, kepeváltságot tartoznak fizetni, a presbitérium által esetről esetre történő ítélet alapján. Ilyen jelenleg 10 van, kik egyenkint 1-1 forintot fizetnek, mindösszesen 10 forintot tesz.

Kiknek birtokuk nincs, felében sem művelnek földet, de van igás marhájuk és házas telküik, kövér oszpora címen fizetnek 50 krajcárt, (ilyen jelenleg van 36), ez összesen 18 forint. Kiknek házas telküik van, de igás marhájuk nincs, dupla oszpora címen 20 krajcárt fizetnek (ilyen jelenleg

16 van), minek jövedelme 3 forint 20 krajcár. Zsellérrek, napszámosok fizetnek oszpora címen 10-10 krajcárt, (ilyen jelenleg 100 van), ebből begyűl 10 forint. Özvegyek fél oszporát, egyenként 5-5 krajcárt fizetnek (ilyen 20 van), kiktől begyűlt 1 forint. E pont alatt felsorolt oszporanemekből összesen jövedelem 32 forint 20 krajcár.

5. Minden igavonó marhával rendelkező egyháztag – úgy a kepezők, mint az oszporások - egyenként fizetnek egy tere bükkfát, minek az énekvezért illető 1/3 része jelenleg 50 tere; értéke 1 forintjával 50 forint. Az igavonó marhával nem bíró egyháztagok kötelesek a kepefát felvágni, vagy e munka váltságdíjában egyenként 20-20 krajcárt fizetni. Ily címen begyűl 6 forint.

6. Két hold 716 □²-öl canonica portio, melynek cataszteri tiszta jövedelme az egyház által fizetett adóval együtt 4 forint 18 krajcár (...).

A 2., 3. és 4. pont alatti kepe és az oszpora jövedelemnek az énekvezér mindaddig, míg községi tanító lesz, csak 1-ét kapja, a más 1 rész az egyházközségnek marad vissza kepeváltási alapra. ”⁹²

A jövedelem számbavétele mellett 1889-ben pontosan meghatározták az énekvezér munkakörét, feladatát is. Idézem: „Az előbb felsorolt 6 pont alatti fizetésekért köteles az énekvezér a rendes énekvezéri teendőket mindaddig, míg Papolc községben községi tanító lesz, pontosan végezni.” Egyébként már két évvel korábban, 1887-ben feladatul kapta, hogy „hetenként két este, szerdán és szombaton, november 1-től május 31-ig tanítani, illetve vezetni” köteles az ifjúsági dalkart. Köteles volt „az ünnepi és hétköznapi istentiszteleteken és temetéseknél az énekvezéri teendőket lelkiismeretesen végezni. A községi iskolában a vallásos éneket tanítani.”⁹³

A presbitérium:

Ez a választott testület nagyon fontos szerepet töltött be az egyház vezetésében. Feladata volt a kepezés zavartalan lezajlásának biztosítása. Örködött a hívek erkölcsi élete fölött. Jó karban tartotta az egyház ingó és ingatlan javait. Tevékenykedett az egyházi építkezéseknél. Javadalmazás nélkül felelősségteljesen és odaadással végezte munkáját.

A presbitereket három évenként választották. Többnyire újraválaszthatók voltak a régiek is. Az 1891. nov. 29-i tanácskozásuk jegyzőkönyve szerint a presbiterek száma 14 volt. Ekkor azonban elhatározta a közgyű-

lés, hogy 18-ra emeli föl e létszámot. Három évvel később (1894. február 25-én), a következő presbiterválasztáson a „*megkezdés küszöbén álló templomépítéssel járó többrendbeli munka szaporodására való tekintettel*” ismét emelték a presbiterek számát, ezúttal 18-ról 20-ra. „*E két presbiteri állásra Sándor Áron tanítót és Bede Ferenc községi bírót választották meg három évre.*”⁹⁴ 1908. április 12-én még mindig 20 a rendes presbiterek létszáma, de ez kiegészült 4 póttaggal.⁹⁵

A megyebíró:

Megyebírók választásáról elsőként a Főkonzisztórium (Főegyháztanács) által 1700-ban kibocsátott Rendszabályokból értesülhetünk. Mivel az egyházközségekben nagyon gyakorivá vált a rendetlenség, engedetlenség, a Konzisztórium az egyházi elöljárókat megyebírók választására utasította. Ez a rendelkezés kijelölte a megyebírók feladatkörét is. Eszerint a megyebírók feladata, hogy az egyházi építkezéseknél vagy egyik, vagy másik jelen legyen. Felhatalmazást kaptak arra a megyebírók, hogy ha valaki nem engedelmeskedik parancsaiknak, azt 3 forint pénzbírsággal büntethették. Ugyanakkor ő is számadással tartozott a felsőbb hatalmaknak. Kötelessége volt a kepézésre felügyelni, arra bizonyos napokat kijelölni, amelyeket harangszó is jelzett. A nem fizetőket köteles volt megzálogolni, valamint 1-3 illetve 12 forinttal büntetni. A zálogot a saját házában őrizte három napig. A közmunkát elmulasztókat büntette. Az egyházközség ingó és ingatlan javaira (épületek, erdő, birtok, pénz) köteles volt felügyelni.

A megyebíróknak „*mint ecclesia szolgáinak*” illendő „*becsületek megadassék*” – nyomatékosított a Rendszabály.

Az 1790. január 12-i vizitációs jelentés említést tett a papolci egyházközség akkori megyebírójáról, Jánó Sándorról, akit felszólítottak ezúton az elromlott egyházi épületek kijavíttatására. Az 1794. március 14-i jegyzőkönyv tanúsága szerint az 1783-ban Papolcon működő megyebíró, Váradi Ferenc szorgalmasan és dicséretet érdemlő módon vett részt az akkor folyamatban lévő toronyépítési munkálatok ügyintézésében. Az 1843. július 5-én kelt, kepézésről szóló bejegyzés szerint a megyebírók, consistorok és egyházfik faladata volt a begyűjtött gabona asztagba rakása úgy, hogy „*ha valami baja lesz, ők fizetik meg*”. 1850-ben Bajkó Jó-

zsef megyebíró „*a vár melletti kötöltés megújíttatása*” ügyében tevékenykedett.

A megyebírók javadalmazására nézve csak késői jegyzőkönyvben, az 1908. április 17-i bejegyzés alkamával találtam először hivatkozást. Eszerint a megyebíró fizetése 80 korona. Az 1917. február 25-i bejegyzés szerint ezt időközben 120 koronára emelték. A forrásokból nem derül ki, hogy a korábbi időkben javadalmazták-e a megyebírókat.

Az egyházfi:

Vele kapcsolatban nagyon szűkszavúak a jegyzőkönyvek. Annyi azonban megtudható, hogy az egyházfi is fontos szerepkört töltött be az egyházközség ügyeinek intézésében. Feladatkörébe tartozott – akárcsak a megyebírónak és presbitereknek – a képzés zökkenőmentes lazajlásának megszervezése, a hívek életének figyelemmel kísérése, és más egyházi munkák.

Az 1863-ban Papolcon két egyházfi tevékenykedett, azonban egy harmadik egyházfi megválasztása is szükségessé vált, „*minthogy falunk igen megnyúlt a kendereskeretek beépítése által, azért a megye tagjai is elszórva laknak, s a megyei administratio amiatt bajosabb, mint volt, tehát szükséges volna még egy egyházfit állítani.*”⁹⁶ 1896 decemberében a Kommandón és Gyulafalván lakó egyháztagok egyházi tartozásának behajtására egy egyházfi választását határozza el az egyháztanács.

A harangozó:

A harangozói szerepkört a leánytanító töltötte be. 1864-ben például a brassyói Nagy Gyula leánytanító volt a harangozó, akinek feladatai közé tartozott a toronyóra pontos működtetése is. A harangozó további feladatai: a lelkész által szóval vagy csengetéssel adott jelzésre harangoz. Szent Mihály naptól Szent György napig szürkületkor takarodásra, és hajnalonként öt órakor harangoz. Tűz esetén vészjelzést ad. A vár és templom ajtóit mindig bezárva tartja. „*Ha majd a temető rendeződik, s rendes kerttel, kapuval elláttatik, akkor megállítandó fizetésért a temetőt is gondozni*” lesz köteles, vetítik előre majdani kötelezettségét 1875-ben.⁹⁷ Az 1883-ban imigyen alakultak a harangozó kötelezettségei: „*Ünnep-, vásár- és köznapokon a rendes istentiszteletre a lelkésztől vagy megbízottjától szóval vagy csengettyűvel adott jelre harangozni köteles. (...) Ezenkívül Szent*

György naptól Szent Mihályig, a nyári idő alatt minden reggel, midőn isteni tisztelet nem tartatik, disznócsorda hajtás után mindjárt a kisharanggal, és minden este takarodóra a nagyharanggal. Szent Mihálytól Szent Györgyig, a téli idő alatt, minden reggel 4 és 5 óra közt, valamint egész éven át délre a nagyharanggal harangozni tartozik. (...) A vár- és a templomajtókat bezárva, a templomot rendes időben seperni, tisztán tartani, a padokat leporozni, s a templomban lévő tárgyakról – mint könyvek, orgona, takarók, padok stb. – felelős lenni tartozik.” Amikor harangozni ment, a biztonság végett kötelese volt a várajtókat maga után bezárni. Istentiszteletek alkalmával is csak akkor nyithatta ki a kapukat, miután a harangozást befejezte, hogy addig senki se mehessen be a templomba. *„Az orgonafűvőt mindennemű istentisztelet alkalmával nyomni kötelese.”*⁹⁸

A harangozás módját, rendjét és időtartamát is szabályok határozzák meg. A különböző alkalmakkor más-másféleképpen kötelese a harangozó harangozni: *„Vasárnap és ünnepeken délelőtt az első harangozás 1 óráig tartson, azután 1 órai szünet után a második harangozás, s végre ismét 1 órai szünet után az összehúzás. A köznapi és nagyheti harangozások is 1 óra hosszúig tartsanak. Az ünnep és vasárnap délutániak lehetnek rövidebbek”*⁹⁹ 1883. április 29-én a lelkész a következő indítványt tette: *„ennekutánna a hétfőn reggeli és nagyheti templomozásra szóló harangozások – mivel a kis harang nem hallszik a falu felső részében eléggé – a nagyharanggal történjenek és egy negyedórát tartsanak; a szombat esti templomozásra szóló harangozások pedig a szokott három harangozással, rövid szünetekkel történjenek.”*¹⁰⁰

Az 1908 március utolsó napján a következőképpen határozott a presbitérium: *„halálesetek alkalmával az új harangozó működése óta megváltozott ún. »szakgatást« a közgyűlés állítsa vissza a régebbi, hosszas időközön át megszokott módon való gyakorlatába.”* A közgyűlés az indítványt elfogadta, és a következőket állapította meg: a konfirmált férfiak felett a nagy haranggal három *„szakasztás és összehúzás”*, a konfirmált nők felett a nagy haranggal két *„szakasztás és összehúzás”*; a nem konfirmált férfinemen lévők felett a középső haranggal három *„szakasztás és összehúzás”*, a nem konfirmált nőnemen levők felett a középső haranggal két *„szakasztás és összehúzás”* által történjék a *„szakgatás”* néven ismert harangozás.¹⁰¹

Később, 1917 decemberében a harangozás módjára vonatkozóan azt indítványozta az egyháztanács, hogy „*miután az egyháznak csak egy harangja van* (ugyanis a másik kettőt a háború alatt hadi célokra elvitték – megj. B.E.), *s az ünnepi istentiszteleteket megelőző hármas harangozás egyformasága miatt sok tájékozatlanság történik, mondja ki a gyűlés, hogy ezután ilyen alkalmakkor is csak egyszeri harangozással adassék jel.*” Az indítvány megtárgyalása után a gyűlés úgy határozott, hogy „a hármas harangozás továbbra is tartassék fenn, de tájékozásul kevés megszakítással az első harangozás után egy, a második után két, és a harmadik harangozás után három kondítás történjék – mire harangozó utasítandó.”¹⁰²

Mindezekért a szolgálatokért a harangozó lakással és gazdasági épületekkel felszerelt telket kapott a falutól, akárcsak a lelkész és az énekvezér. A forrásokban nincs utalás egyéb javadalmazására nézve, azonban több, mint valószínű, javadalmazta munkáját az egyház.

A református templom története

Papolc mai templomának alaprajzilag egy 8,80 m átlagszélességű (a kereszthajóban 14 m, a keleti zárórészben 5,80 m) és a középtengelyen mérve 26 m hosszúságú főhajóból és két rövidebb mellékhajóból áll, melynek tengelyállása kelet-nyugati irányú, s melynek keleti zárórésze a főhajónál alacsonyabb kosárvízzel (fél ellipszis) záródik.

A főhomlokzaton, azaz a déli oldal közepén levő bejáratnál egy kis portikusz csatlakozik a főépülethez. A nyugati bejárat a torony alatt helyezkedik el. A falakat kívülről, a főhajó keleti végén négy pillér támogatja. A világítást a déli és északi oldalon elhelyezett tíz ablakon, valamint a keleti oldalon elhelyezett két ablakon át nyeri a belső tér. A déli, északi és keleti oldal falának legfelső részén levő három kis kerek ablak a tető megvilágítását szolgálja.

A falak magassága a padlószinttől számítva megközelítően 12 méter. A keleti zárórész falmagassága 8 méter. A csúcsboltozat középtengelyben mért magassága 18 méter a padlószinttől. A portikusz falmagassága megközelítően 3 méter. A portikusznak a mellékhajókéhoz hasonló ormfala van.

A támpillérek enyhén trapéz formájúak. Méretük alapmetszetben és magasságban azonos. Tagolásuk egyszerű, dísztelen, a felső részük beugrással keskenyedő. Sima betonlappal vannak befedve.

Az ajtó- és ablaknyílások gótikus műformát mutatnak – akárcsak maga a templom. A nyugati bejárat fölé gótikus hálóboltozat borul, amely a torony első szintjének alját képezi. A déli bejáratot képező portikusz szintén gótikus hálóboltozatos. Mind a nyugati, mind a déli bejáratú ajtó csúcsíves nyilatú, amelyben tölgyfatok tartja a kétfelé nyitható önműködő ajtószárnyakat. Az ablakok is felül gótikus csúcsívvvel záródnak, nyilatukban egyszerű, vakolatba fogott cserefa rámaik tartják az abkaktáblákat. Az északi, déli és keleti oldalon elhelyezett kis kerek ablakok (rozetták) üvegezés nélküliek.

A templom külsejének díszítését a háromszögűre kiképzett oromfalak, a tetőzet északi és déli oldalán elhelyezett két-két kis bádogtornyocska, valamint a falakon elhelyezett tizennégy darab kovácsolt vas virágszerű dísz képezte eredetileg. Ma már a bádog-tornyoskák nem léteznek, ugyanis 1910-ben lebontották, mert beszivárgott mellettük az eső. A templom egyéb díszítése változatlan.

A tető elhegyesedő, magas, háromszögű, amelyből a déli és északi oldalon kiszögellik a mellékhajók tetőzete. A keleti záró oldal tetőzete félkúpszerűen záródik. A portikusz tetőzete is elhegyesedő háromszög. A tető héjazata apró, hegyes – Háromszéken szokásos -, úgynevezett fecskefarkú cserép. Ilyennel van fődve a portikusz is.

A templombelsőben a falak teljesen simák és dísztelenek. Az alsó részen egy méter magasságban kiugró keskeny sáv fut körbe a falak mentén. A keleti oldal kivételével, a másik három oldalon 44 m hosszúságú fából készült karzat fut végig, melyet háromszög alakú, díszes, indás kiképzésű, kovácsoltvas féltámpillérek tartanak. A nyugati szélesebb karzatrészben található az orgona, amelynek mindkét oldalánál a szószék irányába néző rövid ülőpad van elhelyezve. A mellékhajók szélesebb karzatszakaszában két-két padsor; a szószék felé eső karzatrészben pedig – mind a déli, mind az északi oldalon – egy-egy padsor van elhelyezve.

A fából készült szószék az északi falon – a templom keleti végéhez közel – van elhelyezve. A szószékfeljáró korlátjának valamint a szószék mellvédjének külső oldala, illetőleg a papi szék és a padok előoldala dí-

szített. – A padok a főhajóban két oszlopban és négy tömbben helyezkednek el, és oldalirányba néznek.

A keleti fal középpontjában, a papi szék fölött, egy 1772-ből származó, termésköböl faragott síremlék van beépítve.

A fából épített, vakolt mennyezet gótikus, hálóboltozatos kiképzésű, melyet négy, a déli és északi falba beépített oszlop tart.

Az építési anyag kő, téglá és fa. A kőanyag pataki és bányai kő, a malter erős szemcsés homokkal készült mészhabarc. Jelenleg a falak állapota és minősége mindenütt jó. A kisebb repedéseket, valamint az északi oldalon beázás miatt több helyen is beomlott mennyezetet 1995-ben kijavították. 1996-ban a templom külsejét is renoválták.

A templom nyugati végénél áll a mintegy 30 m magas torony, amely 1774-1785 között épült. Egy évszázad múlva ehhez a toronyhoz építették hozzá a mai templomot.

Papolc hajdani református templomai:

Mielőtt hozzákezdenénk mai templomunk történetének taglalásához, ki kell térnünk néhány fontos, az egyházi jegyzőkönyvben a régi papolci templomokra vonatkozóan fennmaradt adatra.

Református egyházunk feltehetően 1604-ben alakult, de erről nincs bővebb dokumentációs anyag. Ezt az információt a *Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára* című, 1896-ban megjelent kiadány 249. oldalán találjuk. Feltehetően hiteles forrásból származik. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* című munkájában arról tesz említést, hogy már 1611-ben Papolcnak református temploma volt, és haranglábja.¹⁰³ Ezt megelőzően feltételezhető, hogy katolikus temploma volt a falunak, s a reformáció elterjedésekor ezt vette birtokba a faluközösség.

Bede Sándor volt tanító a *Papolc története* című munkájában azt írja, hogy a papolci református egyházra „*vonatkozó legrégibb adatokat... a Barabás Samu úrnál talált régi levelekből és okmányokból*” szedte ki. „*Ezek szerint a legrégibb pap 1646. május 17-én Péter pap...*” Orbán Balázs megemlékezik a 18. század első felében meglévő református templomról, és egy ehhez fűződő példabeszédről, amelyet a hányaveti emberekre alkalmaztak egész Háromszékben még a 19. században is. Íme a példabeszéd: „*Ne vesd magad, mint a papolci pap, mert csúful jársz*”.

Orbán Balázs szerint ezt így értelmezték: „*volt Papolcon régen egy nagyszájú pap, ki nagy actioval, erős tagmozdulatokkal szónokolt, s kinek szójárása volt: »hogya megvetem magamat, ezt és ezt is bebizonyítom«. Szegény lévén az ecclésia, kis ideiglenes deszkatemploma volt csak, s ebben egy küpü (kivájt fatörzs) helyettesíté a szószéket. Néhány csintalan, a lelkészre haragvó fickó beásta a szószék alját, s midőn következő vasárnap papjuk újból hévvel demonstrált, s magát megvetve be akart valamit bizonyítani, szószékestől kifordult hívei közé*”.¹⁰⁴ Valós, vagy hamis a legenda, az ma már bebizonyíthatatlan. Lehet, hogy csak a szokásos székelőföldi falucsúfolók kitalációja, s a valósághoz semmi köze sincs. Lehetséges azonban az is, hogy valós történet a magja Orbán Balázs állításának. A papolci egyháztörténet is bizonyítja, hogy a perochusok is emberek voltak, jó és rossz tulajdonsággal megáldva. Lehetett papjaink közül valamelyik kérkedő, bizonykodó, akit a falu is szájára vett, és bosszúságot akart okozni a nagytiszteletű úrnak. Így is történhetett.

A templom mellett akkoriban egy harangláb állott, tölgyfából ácsolva. A templomot várfal vette körül. A templomkertben temető volt, a gazdagok temetkezési helye. Erről a gyülekezeti jegyzőkönyv 1762-ben tett említést.¹⁰⁵

Ez a régi deszkatemplom 1756-ban még fogadta a híveket, hajlékot adott Istennek, s a mai templom helyén állt. Szintén kelet-nyugati tájolású volt, egy déli és egy nyugati bejáratral.

A templombeli ülésrend szigorú belső szabály szerint alakult, de az emberi hiúság e téren okozott legtöbb galibát. Ezért időről, időre foglalkozni kellett vele a presbitériumnak, s mindannyiszor komoly büntetéseket helyeztek kilátásba az ülésrend ellen vétőkkel szemben, mert az is előfordult, hogy ilyen semmiség kapcsán a vérmesebb hívők megzavarták az istentiszteletet, s gyakran életre szóló harag támadt emberek között a szokványos ülésrend felborítása miatt. Aki megszegte a szabott ülésrendet, azt többnyire pénzbírságra ítélték. A presbitérium jegyzőkönyvei elrendelték, hogy „*a templombéli székekben, amint eddig ültek, úgy hagyatnak ilyen conditiók alatt: Aki hová szokott maga jussára egyszer ülni, ide s tova ne szökdössék, hanem oda üljön mindenkor. Valaki egyszer egy helyre, másszor más helyre ül, elsőbben egy sustáig, másodszor kettőig büntetessék. Akinek egy ülése van valahol, másod-harmad magá-*

val oda ne üljön sub eadem poena. Ahol pedig ketten, hárman bírnak egy ülést, ha egy olyan abba béül, más pretendens akkor reá ne menjen. Akiknek elégséges székeik vagynak, a szabad székekbe nem ülhetnek, sub specificata poena, hanem maguk székeiket observálják. A szabad székek az olyanoké legyenek, akiknek székeik nincsenek, de nem úgy, hogy akárkinek akárhova szabad legyen a szabad székekbe ülni, hanem amely conversatiót külsőképpen magok közt tartanak, az Isten házában is azt observálják. Az elsőbb reputatiójú emberek elsőbb székekbe, az alábbvaló reputatiójú emberek hátrább való classisokba üljenek. A második classisba kivált sokan tódulnak az asszonyi renden, dél felől, egy ülésre is ketten-hárman ülvén, és olyan is ülvén oda, akinek jussa nincs ott. Az többé ne légyen, hanem a feljebb írt punctumok mindenütt observáltassanak a feljebb való poenák szerént”.¹⁰⁶ Úgy látszik, Isten előtt igen, de a hajlékában még nem voltak egyenlők az emberek. Ott még dominált a külső világban megszerzett „reputációjuk”.

A fentebb megemlített kis református deszkatemplom helyébe valamikor a 18. század második felében építettek újat a papolciak.

Egy templom építése egyébként egy falusi közösség emlékezetében generációkon keresztül megmarad. Az idősebb papolciak szüleiktől, nagyszüleiktől hallották, hogy az ő régi templomuk a *Csomakőrösön* ma is fennálló, az 1770-es években épült templomhoz volt hasonló. A jegyzőkönyvek elszórt utalásai szerint Papolcon az 1760-as években épült a templom. Feltevésünket az 1764-es jegyzőkönyvre alapozzuk, mely említi a templom tornácának a zsendelyezését. Az 1768-as jegyzőkönyvek jelentést tesznek arról, hogy a templom 8000 darab zsendellyel megzsendelyeztetett. Lehetséges, hogy ez a munkálat a templomépítés befejező mozzanata volt.

Később, 1771-ben a jegyzőkönyv ismét szóba hozza a templom tornácát, amelyet 600 darab új zsendellyel újrafödtek. Ugyanitt olvasható, hogy ez a templom üvegablakokkal volt ellátva, ami akkorjában nagyon költségesnek számíthatott.

A templom mellett még mindig a régi faharangláb állott, s körülötte a régi kövár húzódott. Az 1774. május 24-i jegyzőkönyvi bejegyzés szerint az egyháztanács egy új torony építését határozta el. E határozat után nem sokkal két brassói kőműves megépítette a torony fundamentumát.

Az 1775. március 14-én megejtett egyházi vizitáció méltányolta a papolciak szépen haladó toronyépítési munkálatait. 1794 máriusából olvasható az az utólagos bejegyzés,¹⁰⁷ mely szerint ekkor – mármint 1775-ben –, miután a készülő torony falazatát mintegy három öl magasra felrakták, a Római Katolikus Magisztrátus papolciak toronyépítése elleni panaszára Bécsből Mária Terézia királynő által betiltatott a torony további építése. A világi hatalom ismét Isten dolgába avatkozott. Nem először a történelemben, Papolc történetében sem. Mintegy tíz évig kellett várni. II. József felvilágosodot abszolutizmusának következetes érvényesüléséig, az uralkodó türelmi rendeletének az államigazgatásban és a hétköznapiakban is teret hódító társadalmi elfogadottságáig, hogy folytathassák Papolcon a mesterek és a lakosok a torony építését. 1783-ban kezdhették újra a papolciak a munkálatokat. Ehhez kapcsolódik az a történet, hogy amikor a német római császár, II. József Háromszéken is megfordult erdélyi látogatása során, az akkori papolci megyebíró, Váradi Ferenc könyörgő levelet intézett hozzá, melyben kérte, hogy engedélyezze a toronyépítési munkálatok befejezését. Miután a császár engedélyezte azt, 1784-ben folytatták, és 1785 októberére el is készült a ma is fennálló impozáns torony. Az egyház saját költségén, a hívek áldozatos munkája által, valamint a jószívű adakozók segítségével épült ez a torony, a brasói Paur András és köröspataki Fejér András kőművesek irányításával. A két mester munkadíja 150 magyar forint volt.

A torony működő toronyórát is kapott. Nem sokkal ezután, 1790 és 1794 között renoválták a templomot is. Erről az alábbiakat őrizte meg a gyülekezeti jegyzőkönyv: 1794 márciusában „...a templomot újrászarvaztatta és a zsendelyfedelelet lehányatván, cserép alá vé-

Kegyszerláda

tette az ecclesiá a templom tornácával egyben. Egész fundamentomából

új kőkerítést építtetett, melyre állandó fundusa nem volt, hanem minden máshova való kifolyamodás nélkül tulajdon magok industriája, és önként

Úrvacsorai
kehely

*való adakozása által vitte véghez az egész építést, melyre költött az ecclesia forint 620, dénár 74".*¹⁰⁸

Ugyanakkor a templomban lévő Cathedra fölé egy korona készíttetéséről határoztak, melynek az anyagi fedezéséhez szükséges pénzösszeg gyűjtése megkezdődött. A torony építésére és a templom renoválására azonban már oly mértékig kiköltekezett a falu, hogy a nyomorúságos pénzhány miatt erre csak jóval később, 1810-ben került sor. Ekkor készült el az új korona.

Közben azért gyarapodott a templom. 1802-ben egy új, nyolcsípű orgonát szereztek bele a presbiterek, s a földrengés miatt közben megromlódott szószék helyébe is egy újat készíttettek.

1805-ben papolci providus – jobbágy – Szabó István ifjú „*a templombéli karba, s onnan a toronyba feljáró ajtót maga egyedül készítette*".¹⁰⁹ Ugyanabban az évben „*a feljáró fagrádics elromolván, az ecclesia kőből rakatott mást helyébe*".

1806-ban, a templom megcserepezése óta gömb nélkül lévő templomtetőre Bajkó Ferenc és társai egy csillagos, vitorlás pléhgömböt helyeztek fel. Ugyanakkor Imre József a templom tornácát látta el egy csillagos pléhgömbbel.¹¹⁰

1810. január 23-án, a presbiterek gyűlésén a következőket rögzítették az egyházigazgatás jegyzőkönyvébe a papolci templomról: „*A falu derekában vagyunk egy darab hely, holott áll és fekszik kőből rakatott, cseréppel fedett*

Keresztelőtál kancsóval

templom, kővárral körülkerítve, mely templom napnyugot felől való végén ugyan kőből rakatva, cseréppel fedett torony. A templomban vagyon nyolc mutációs orgona. A toronyban két harangok. A nagyobbik mintegy három mázsás, melyen ez írás: Oh, rex gloriae Jesu Christe veni cum pace. Az papoltziak L.Neidel, Mikes Benedek, Kis Mihály 1615. A kisebbik harang mintegy két mázsás. Ezen az írás: Paulus Matczko Verbum Domini manet in aeternum 1611".¹¹¹

Úrvacsorai kanna

Úrvacsorai pohár tányérral

Keresztelő kancsó

Úrvacsorai kehely

Ugyanez a jegyzőkönyv sorolja fel az egyház leltárában akkor meglévő templomi kegszereket (klenódiumokat) és kézimunkákat:

1. egy ezüst aranyos négy boglárú pohár
2. egy fedeles ón kanna, 5 fertályos, 1776-béli
3. egy nyolcszegű ón palack, 1776-béli
4. egy négyszegű szófos ón palack, 1686-béli
5. egy teljes szélű ón tányér, 1776-béli
6. egy kisdud aranyos ón tángyér, 1776-béli
7. egy keresztelő ón kanna fedelell, 1776-béli
8. egy len abrosz, két helyen fehér varrással

Irattartó doboz

Úrvacsorai kehely tányérral

Úrvacsorai kehely

9. egy keszkenő székfiummal, sárga és zöld selyemmel nyolc virágra varrva
10. egy karmazsin, selyemmel s arannyal kivarrott patyolat keszkenő
11. egy sárga súlytásos retze fátjol keszkenő
12. egy gyolcs patyolat abrosz, mely körül rojtos, beljebb sárga és veres

selyemmel virágokra kivarrrva, 1800-béli

13. *egy selyem keszkenő, szélin fejér súlytás, kétfelől két szín: egyik világosabb, másik setétebb*

14. *egy violaszín, virágos nyomtatású flanel; prédikáló széken tartatik*

15. *egy gyapjúból készült asztalterítő 1798-ból*

16. *egy festékes, a pap ülőszékén*

17. *más festékes, a pap ülőszéke könyöklőjén*

18. *egy persia török szőnyeg a prédikáló széken*

19. *egy kender abrosz, virágokra kivarrrva*

20. *egy hat fertályos hosszúságú láda, amelyben ezen fennebbi sok jók tartatnak jó zárral, és efelett egy perselyláda*

21. *egy félfertályosné ón pohár, arannyal üttetve, 1776-béli”¹¹²*

Úgy tűnik a megszépült, orgonával gazdagodott templom, az órával is ékeskedő új torony nem vonzotta annyira a híveket, mint a régi deszka-templom és a haranglábról Isten hajlékába hívogató harangok. Valami rendkívüli történhetett a presbitériummal is, meg Papolccal is, mert a gyülekezet dolgait, ügyeit regisztráló presbiteri ülések jegyzőkönyvében majdnem két évtizedes hiátus támadt. 1810 januárja után 1838-ból származik a első bejegyzés. Nem sokkal később, 1839-ben újra az ülésrend körüli bonyodalmak foglalkoztatták a presbitereket. Majd szigorú presbiteri feddés került bejegyzésre: komoly pénzbüntetés terhe alatt kötelezték a lakosokat a templomba járásra és úrvacsorával való élésre. Kézdivásárhelyi Kovács Kristóf, majd valószínűleg a fia, kézdivásárhelyi Kovács József volt ekkor a lelkész, Dulló Zsigmond és Barabás Sámuel a tanító.

A templombeli ülésrend szigorú szabályozása továbbra is érvényben maradt. 1839-ben az ülőhelyek szűkössége miatt kellett rendelkezni: „*Tekintetbe vétetvén a templombéli ülőhelyeknek szűk volta, jónak látta Consistoriumunk határozni: a) Hogy ezután a tisztesség és illendőség, és az abból következő jó rend állásáért az asszonyok a leányoktól merőben külön székekben üljenek, mégpedig úgy, hogy az asszonyok az elsőbb személyeket és familiájokat illető székekbe üljenek, valamint eddig. A leányok pedig az hátulsó székekbe, éppen olyan szép renddel, amint úrvacsora osztáskor. Erre a végre jónak látja, hogy a katona leányok (határőrkatona apa lányai-B.E.) az alsó ajtón bájőve jobbra, a provincia részen*

levők pedig balra üljenek. Erre a végre kineveződik jobb felől három, és bal felől négy szék, hogy abban az asszonyok semmiképpen helyet ne foglaljanak a leányok könnyebb eltérhetésekért. Az asszonyok ülésében az illendő egymást megbecsülése és az idős kor megtekintése ajánlatik. A leányok ülésére nézve pedig helyes léssen az, hogy az idősebbek a hátulsóbb, az ifjabbak az elsőbb székekbe üljenek. Egyfelől azért, hogy netalán a gyermekek a nagyobbak által el lévén fedeztetve, valamely csintalanságra alkalmatosság adódjék, másfelől pedig azért, hogy a nagyobbaknak szeme előtt lévén, azon illetlen magok viseletére ügyelhessenek és megfedhessék, hogy abból az egész leányi seregbe gyalázat ne háromoljék. (...) Az édesanya és -anya mellett ne több, hanem csak 2-3 esztendősig való fiú-s leánygyermek üljön. Hogyha a hely szűk volta miatt a körülmény úgy hozza magával, ölben is elférjen, és másnak is hely engedődjék. b) Az tekintetes possessor uraknak, kik itten laknak, úgy a papi és iskola mesteri mai meglévő rendes ülésükön semmi változás nem tétetik. c) A megesett személyek többé helyet a leányok közt nem foglalhatván, üljenek az asszonyok közé, és ott, hogy botránkozást ne hozzanak, kontyra illendő főkötőt téve foglalhatnak csak helyet. d) A tornácokban való ülésekben elsőségük legyen az előregedett és a székekbe bajosan beülhető, úgy a szüléshez már közeli anyáknak, fejérmépeknek. e) Ha valakivel idegen kívánczók a templomba járnak, ha leány, a leánnyal, ha asszony avval ülhet egy székben, mint idegen. (...) f) Az ifjú legényekre vonatkozó karba ülés újból a régi határozás szerint megújítódik, hogy az nagy karban az eddigi ülést tartsák meg, és a házasok közé mint legény, ne ülhesen. A házasok szabadon ülhetnek a karban a hátulsó székekben, meg nem szorítva az ifjú legényeket, amely csak azért engedődik meg, hogy az apró ifjúság a helytelen magaviselettől elzáródjék. Valaki azért akár a székekben való ülés, akár a megesett személyekről, vagy a tornácot, vagy a kart illető ülésekről szóló ezen rendszabályokat engedetlenségével megsérténé ... először az megyebíró által megintessék, másodszor emlékeztessék köteletségére erővel is, harmadszor mint engedetlen vakmerő büntetessék 3 magyar forintig... ”¹¹³

1841-ben a templom újjólag esedékes renoválásával, javításával foglalkoztak a presbiterek, de ehhez egyelőre hiányoztak az anyagi feltételek, s nem találták módját a szükséges pénzforrás előteremtésének.

1846-ra a templomtorony annyira megrongálódott, hogy annak költséges és nagyméretű renoválása vált szükségessé. E renoválási munkálatok során lebontották a torony felső részét, és újraépítve, cserép helyett bádoggal födték be, a falazatát pedig vaskötéssel látták el.

1850-ben a templomot körülvevő várfal renoválása vált elodázhatatlanul szükségessé. 1871-ben ismét szükségessé vált a templom várfalának renoválása. A presbiterek erről a következőképpen nyilatkoztak: „...*a templomkerítést erősítő megromladozott járda kijavítására... határozottott: a megyebíró a járdát a lehető jó móddal újíttassa ki, s az alsó és felső várajtók sarkainál lévő szegleteknél készíttessen cserefából akár forgót, akár más olyan korlátot, minn csak az ember, marha pedig semmi szín alatt ne járhasson keresztül. Egyszersmind javaslatba hozta iskolatanító Barabás Sámuel azt, hogy a várkerítésben megszáporodott, s a kerítésre rontólag ható felhalmozódott föld hordattassék el oly mélységig, ameddig a templom-alpadlattal víz-irányban álland, ami bizonyára mind a vár, mind pedig a templom falaira nézve hasznos lenne...*”¹¹⁴ E sorok tanulsága szerint valószínű, hogy a papolciak is komolyan vették Mária Teréziának azon rendeletét, melyben megtiltotta a templom körüli temetkezést, s minden települést kötelezett a templomtól távolabbi, a lakott területtől elkülönülő sírkert kijelölésére. Ezzel függhet össze, hogy Barabás Sámuel javaslata ellen senki nem tiltakozott, ősei nyughelyének háborgatása miatt. Tehát ekkorra az emlékezete is feledésbe merült a templom körüli sírhelyeknek.

1863. április 27-én egy „Magtár” alapítását indítványozta az egyházi gyűlés, melynek jövedelmét a templom renoválására, esetleg egy új templom építésére fordítanák. 1864. január 17-én már meg is alapították a „Magtár”-at.

1875-ben nagyobb méretű renoválási munkálatot hajtottak végre a templomon, majd az azt körülvevő várkerítésen. Erről a döntés 1875. augusztus 25-én született meg, s a következőképpen hangzott: „*Elhatározták a templomfedélzetet, úgy a közepén lévő tornác, valamint az alsó karba feljáró lépcsőzet feletti fedeleknél mind a cserepezését, mind a szarvazatok és lécezés kijavítását... A középpajtó tornáca belső falának kisedését, s helyette szivárvány rakást, úgy a tornác elejére teendő ajtónak béalkotását, valamint a torony alatti bejáratra teendő ajtó feljebb vágását s az ajtó*

behelyeztetését... Mind a két várajtó négyszög alakját lebontani, s azok helyett a fal vastagsága alá szivárvánnyal új ajtóküszöblábakat befalazni, s újra felrakni, s a várajtók bejárataihoz kellő lépcsőket is berakni.”¹¹⁵

Szószejektakaró

Úrasztali terítő

Úrasztali terítő (1913)

Úrasztali terítő

A lakosság vallásos buzgósága az 1800-as évek második és harmadik évtizedéhez viszonyítva alighanem jelentős mértékben megnövekedett a 19. század utolsó harmadára, a kálvinista buzgalmú Tisza Kálmán miniszterelnök kormányzásának idejére, mert 1881-ben úgy döntöttek a presbiterek, hogy a településnek „*az idő vasfoga által megviselt s különben is a hívek számához képest kicsinnyé vált templomát újjáépíti.*”¹¹⁶

A döntés ugyan megszületett, de a kivitelezés nem volt könnyű. Az elhatározást követően majdnem egy évtizeddel később, 1890 januárjában ugyanis a presbiterek még mindig arról értekeztek, hogy a templom már csaknem használhatatlan állapotban van, összeomlással fenyeget. A megromlás miatt immár halaszthatatlan az újjáépítése.

Papolt mai templomának megépítése

Amint arra már utaltunk, egy új templom építése 1881-ben elhatározott, de már annak előtte évekkel latolgatták ennek a lehetőségét a presbiterok. 1878. november 10-én az alábbi bejegyzést rögzítették a jegyzőkönyvbe: „*Tárgyaltatott a templomépítés ügye mire vonatkozólag egyházmegyei képviselőnk, Imre Mózes a közelebből tartott egyházmegyei gyűlésen kapott utasítás folytán, melynek értelmében a szükséges okmányok kiállítása és azoknak egy folyamodáshoz csatolása mellett az egyházkerületi közgyűléshez lehet folyamodni, és azon egyházi közpénztárból, amelyből az egyházak részére évenként kiadatni szokott, egyházközségük részére is templomépítésre évi segélyt remélhetnének. (...) Ami pedig az egyházközségnek és egyeseinek az építéshez járulását illeti, meghatároztatik: az egyesekre kivetendő rovatal útján 2000 forint; a Magtárból 1000 forint; minden fa, deszka és lécs, kő és fűvénny az építkezés rendelkezésére áll. Minthogy az anyagok összehordozásával a marhát tartó gazdák túl lesznek terhelve, tehát a gyalogszeresek összesen 600 napszámot, vagy minden egyes napszámnak 40 krajcár megváltását leróni köteleztetnek. A költségvetésben kiderülendő s a fenni módon fedezetlen mennyiség segélyképpen kéresek az egyházi főtanácstól.*”¹¹⁷

Három évvel később, 1881. december 31-én az egyház vezetőségének már komoly tervei vannak az építendő templom milyenségére, az építkezés költségeire, módjára nézve. A jegyzőkönyv erre így emlékezik: „*Az új templomnak – tekintve a lelkek számát, és tekintve azon szerencsétlenségeket, melyek a nem eléggé tágas közhelyekből valamely váratlan veszély alkalmával való hirtelen menekülésnél elő szoktak fordulni – bizottságunk véleménye szerint 13 öl hosszú, 6 öl széles és 5 öl magas belvilágúnak kell lennie.*

Az építési költségek forrását képezi a régi templom anyagának felhasználása mellett: 1. a Magtárból remélhető mintegy 2000 forint; 2. az államsegélyből jöhető 5-600 forint; 3. a rovatal útján beszédendő 4-5000 forint; 4. a község tagjai által adandó anyagok: fuvar és kézi napszámok.

Az építésnél szükséges fuvar és más napszámok, s a község által kiállítandó anyagokon kívül, bizottságunk az egyes tagok anyagi tehetségéhez mérten vélte legcélszerűbben kivetni, s ez alapon öt osztályt állított

fel, úgymint: 40, 30, 20, 10 és 5 forintos osztályokat..."¹¹⁸ Eszerint osztályozták a község teljes református lakosságát. A kivetett rovatal befizetésére két év határidőt jelöltek ki (1882-83), s ez alatt a két év alatt két-két részletben lehetett törleszteni a megszabott pénzösszeget. Azonban a lakosság nehéz anyagi körülményei miatt eltolódott ez a határidő 1883-1884-re, majd 1886-1890-re, s így a templomépítési munkálatok sem kezdődhettek el, noha már halaszthatatlannak bizonyultak.

Az 1884. november 12-i jegyzőkönyv tanúsága szerint még mindig nincs elegendő anyagi alap a templomépítésre: „*A mostani több elemi csapások által, a tervbe vett templomépítés el kell, hogy odáztassék...*” – szögezték le a presbiterek.¹¹⁹

A pénz ezt követően is nehezen gyűlt. A falu határának arányosítása, a közerdők felmérése, a lakosság kiszorítása a hajdani közföldről végzetesen elszegényítette Papolc lakosságát. A templom újjáépítéséhez szükséges pénzt képtelenek voltak előteremteni a lakosok. Az még hat évvel később sem állt rendelkezésre, noha a templom átépítése nem tűrt halasztást. 1890. január 12-én a presbitérium ülésén többen is hozzászóltak a kérdéshez. E téren Imre Mózes indítványát megfontolásra javasolták: „*Indítványozza Imre Mózes atyánkfia: Tekintettel arra, hogy templomunk csaknem használhatatlan állapotban van, továbbá tekintettel arra, hogy a templomépítési alapunk csak részben fedezheti az építés költségeit, s az eddigi alapon sok időt venne igénybe azon alap teljes kiegészítése, s a hatóság pedig valószínűleg be fogja záratni templomunkat – miszerint meglévő templomépítési alapunk kiegészítésére vétessék kölcsön fel az építési alapból. Egyházközségi közgyűlésünk már régen szükségét érez amiatt, hogy templomunk többé veszély nélkül magasztos céljaira nem használható. Politikai hatóságunk is több ízben felszólított intézkedni, hogy mielőtt jogánál fogva betiltanák az isteni tisztelet megtartását összeomlással fenyegető templomunkban, azelőtt tegyünk lépéseket más alkalmas helyiség keresésére. De mivel községünkben isteni tisztelet tartására alkalmas helyiség nincs, kényszerítve érzi magát egyházközségünk mindent megtenni rozzant temploma újjáépítéséért*”.¹²⁰

Az építési alapból 5000 forintos kölcsön felvételét határozta el az egyházközségi közgyűlés, kötelezve magát, hogy 32 éven át az említett összeg után másfél százalékot törlesztés, egy százalékot kamat címen fizet majd

vissza. 1892. szeptember 25-én már arról tudósít a presbiteri jegyzőkönyv, hogy Szász Domokos püspök megbízásából az építendő templom tervrajzát, és az építés költségtervezetét Szalay Ferenc nagyszebeni műépítész elkészítette.¹²¹

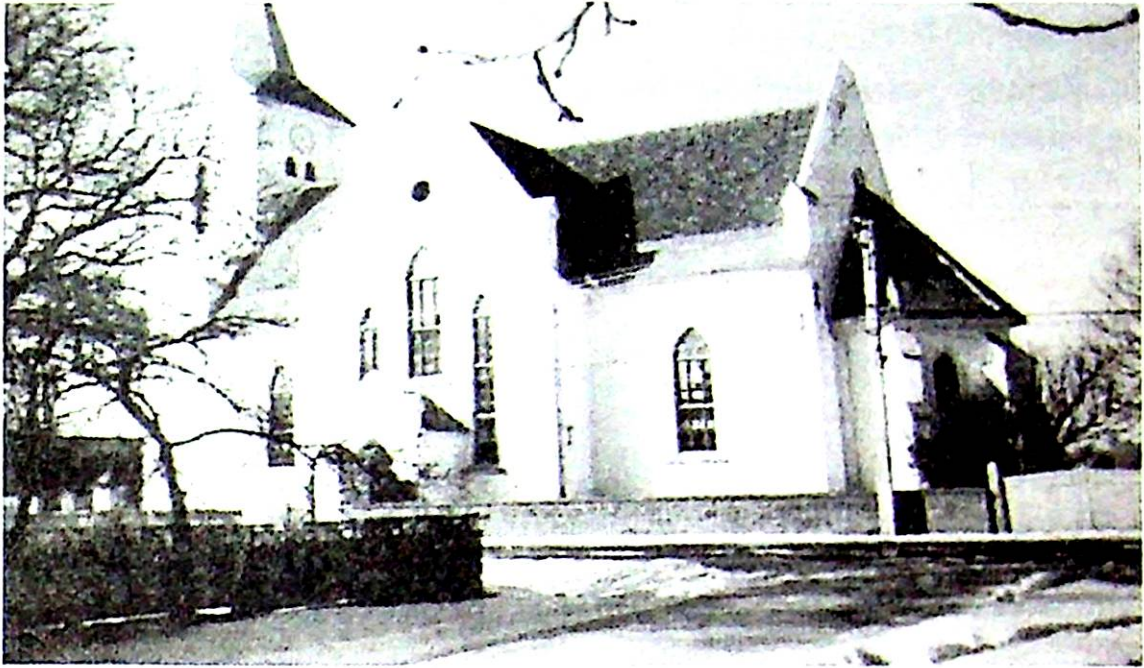
A református templom tervrajza 1893-ból

Időközben megkezdődött a szükséges építőanyag beszerzése. A faanyagot a polgári község adományozta a Közmege nevű erdőterületről. 1893. január 29-én az egyháztanács úgy döntött, hogy a templom építéséhez még folyó év tavaszán hozzákezd. Határozat született arról is, hogy a kő és faanyagot közmunka erőn az egyháztagek fogják befuvarozni. Pár nappal később, 1893. február 5-én „*azon közóhaj nyert kifejezést, hogy a templomépítéssel egyidejűleg a toronyátalakítási munkálat is vétetnék fogantatba, és hogy a templom fűtőkészülékkel is láttassék el*”.¹²² A toronyátalakítás és fűtőberendezés megvalósítása végett is Szalay műépítésszel vették fel a kapcsolatot.

1894 márciusában az egyházközség megkapta az építési engedélyt. Ezután rövid időn belül hozzá is kezdtek a régi templom lebontásához.

A templomépítés munkálatait irányító mérnököt keresve, pályázati hirdetést tettek közzé a *Vállalkozók lapja* budapesti, a *Brassó* című brassói, valamint a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet* című lapokban. E pá-

lyázati felhívásra Gyárfás Győző megyei főmérnök jelentkezett, akinek felügyelete alatt zajlottak az építési munkálatok. Ugyanakkor Weis Zsigmond mérnök is felajánlotta díjmentesen a szolgálatát ez ügyben. A régi templom elbontásának munkálatait, s majd az új templom építését a hívek napszámban végezték. Szigorú büntetés terhe alatt mindenki köteles volt részt venni a munkálatokban. A presbitérium ez ügyben 1894. március 7-én a következő döntést hozta: „... az igavonó marhával rendelkezők

A református templom 2000-ben

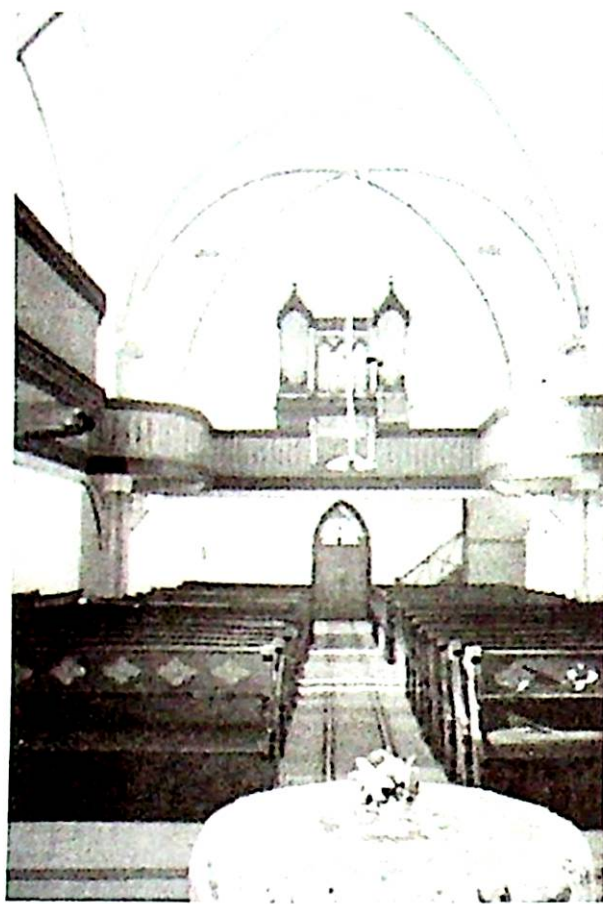
az épületfákat, deszkát, kőanyagot és a templom elbontásával keletkező törmeléket kötelesek fuvarozni. Az igavonó marhával nem rendelkezők kötelesek ugyanannyi napszámot ledolgozni kézi napszámban, mint az előbbiek. Az olyan egyháztagok, akik e kötelezettséget vonakodnak megtenni, egy-egy igás napszám után 3 forint, egy-egy kézi napszám után 1 forint büntetéspénzzel sújtandók az egyházközség javára.”¹²³

A templommal egyidőben lebontották a várkerítést is. A régi templom lebontása után megkezdték, szintén közmunka erőn, az új templomhoz szükséges építőanyagok összehordását. A faanyagot a már említett Közmege nevű erdőterületről termelték ki. Feldolgozását a kommandói gyártelepen a Horn-féle cég vállalta. Az építéshez szükséges kőanyag egy része (40 köbméter) a régi templomból került ki. Nagyobb hányada,

mintegy 100 köbméter a papolci kőbányából. A homokot lécfalvi, cofalvi és teleki területről, a Feketeügy partjáról szállították, bérmentesen. Téglavetés céljára Imre Samuel ajánlotta fel egyik kaszálóját. Az ott vetett téglá nem volt felhasználható templomépítés céljaira.

Az építéshez szükséges anyag beszerzésével egyidőben folyt a toronyátalakítási munkálat, szintén Gyárfás Győző megyei főmérnök irányításával, Székely Károly építész tervezete alapján. Ez alkalommal három helyen vaskötéssel látták el a tornyot. A toronytetőt bádoggal földték be.

Miután együtt volt az építőanyag, 1894 júliusában hozzáfogtak az új templom alapjának megásásához. Augusztusban már el is kezdődhetett a

A református templom belseje

falrakás. 1894. augusztus 19-én ünnepi istentisztelet, majd az ezt követő népmulatság keretében megtörtént az alapköletétel, amely alkalommal a templom délnyugati szegletkövében, a fundamentum alján egy arra előre elkészített kőben, egy kis pléhdobozban a következő emléktárgyak helyeztetek el: egy irat, mely tartalmazza a templomépítési Magtártőke alapításának és fejlődésének történetét, továbbá azon egyesek vagy erkölcsi testületek megnevezését, kik adományaikkal a templomépítési alap növeléséhez hozzájárultak, valamint az akkori egyházi és közigazgatási hivatalnokok megemlézését, amely iratot az említett hivatal-

nokok és presbitériumi tagok saját kezűleg aláírtak. Végül említi az irat a templom tervezőjét, építési vállalkozóját, alvállalkozóit. Az irat mellé elhelyeztek az akkor forgalomban levő réz és ezüst pénzekből egy-egy da-

rabot: 1 darab egyforintos bankjegy, továbbá a forgalomból már régebben kivont pénzek közül néhány darab 1849 évi Kossuth bankót.¹²⁴

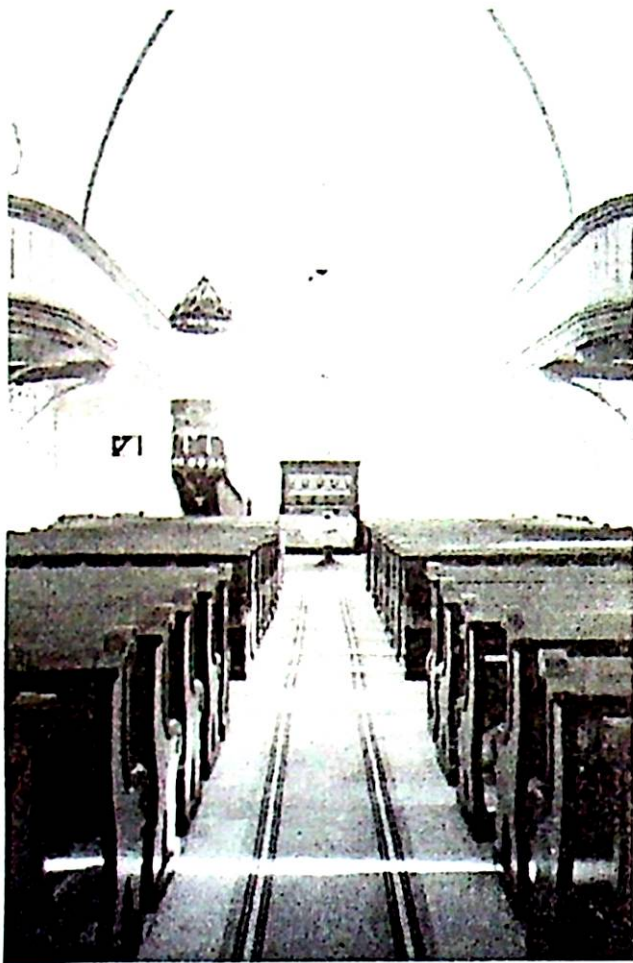
A fenebb említett irat szerint a Magtárt vagy templomépítési tőkét az egyház hívei önkéntes adakozás útján 1864-ben alapították, s azóta ők kamatoztatták, gyarapították. Ezenkívül a következő adakozók nevét sorolja fel a szóban forgó irat: Papolc község képviselőtestületét, mintegy 5000 forint adományával, az Országos Domesztika alapot, Horn Dávid fakereskedőt, mintegy 500 forint adományával, zágoni Földes Bálintot és Sámuel 100-100 forint adományukkal.

1895 júliusáig Bajkó Barabás vállalkozó irányításával megszakítás nélkül folytak az építkezési munkálatok. Már közel álltak a befejezéshez, amikor az említett vállalkozó visszalépett. Helyét Kreigher Péter sepsiszentgyörgyi vállalkozó foglalta el, akinek irányítása alatt tovább folytatódtak az építkezési munkálatok.

Időközben elkészült a torony is, amelyre villámhárítót szereltettek. 1895. július 14-én helyezték fel a torony gömbjét. Ebbe az alábbi tárgyakat helyezték el: *„A régi gömbben talált négy darab irat, melyek tanúsága szerint a jelenleg csak javítás és átalakítás alatt álló torony épült az 1785. évben, újíttatott 1824 és 1846 években. Ez iratok magokban foglalják az azon években volt egyházi és közigazgatási tisztviselők, a presbiterek és az egyház tagjainak teljes névsorát. Ugyancsak a régi gömbben talált 13 db réz és 1 db ezüst pénzt, melyek részint Mária Terézia, részint Ferenc király idejéből valók. Egy füzet – a jelen évben készült irat – melyben az egyház régebbi történetéről és keletkezéséről van egy néhány adat felemlítve. Továbbá az elbontott régi templom és javítás alatt álló torony részletes leírása, építésének rövid története. Az egyház régebbi és jelenlegi papjainak és énekvezéreinek névsora. Úgyisint a jelenlegi egyházi és világi tisztviselők, valamint a presbitérium teljes névsora, a községi lakosság lélekszáma, továbbá a lakosság családneveinek felemlítése, végül a községben fennálló közintézetek megnevezése. Egy másik irat – szintén a jelen évben készült – amelyben a község területi, társadalmi, és a nép foglalkozási viszonyai vannak alapos részletességgel leírva. Egy harmadik – ugyancsak a jelen évben kelt irat – melynek tartalma azonos az alapkőben elhelyezett irat tartalmával. A jelen évben forgalomban lévő réz, bronz, nikkel és ezüst pénzekből egy-egy darab. 1 db egyforintos bank-*

jegy, továbbá a múlt évben (1894-ben) forgalomból kivont négykrajcáros, húszkrajcáros, egynegyed forintos pénzekből egy-egy db. Néhány db, a forgalomból már régebb kivont de azért a jelenben is értékkel bíró ezüsthuzas és tallér, az 1848-as Kossuth bankókból egy-egy db 15 krajcáros, 30 krajcáros, 1-2-5-10 és 100 forintos bankjegyek. Úgy az alapköben, mint a torony gömbjében elhelyezett pénzek a hívek önkéntes adakozásából gyűltek össze, és az adakozók nevei az elhelyezett iratokon fel vannak említve. ¹²⁵

1895 nyarán annyira előrehaladtak a templomépítési munkálatok, hogy az egyháztanács már a templom külső falának meszelését tárgyalta.

Templombelső

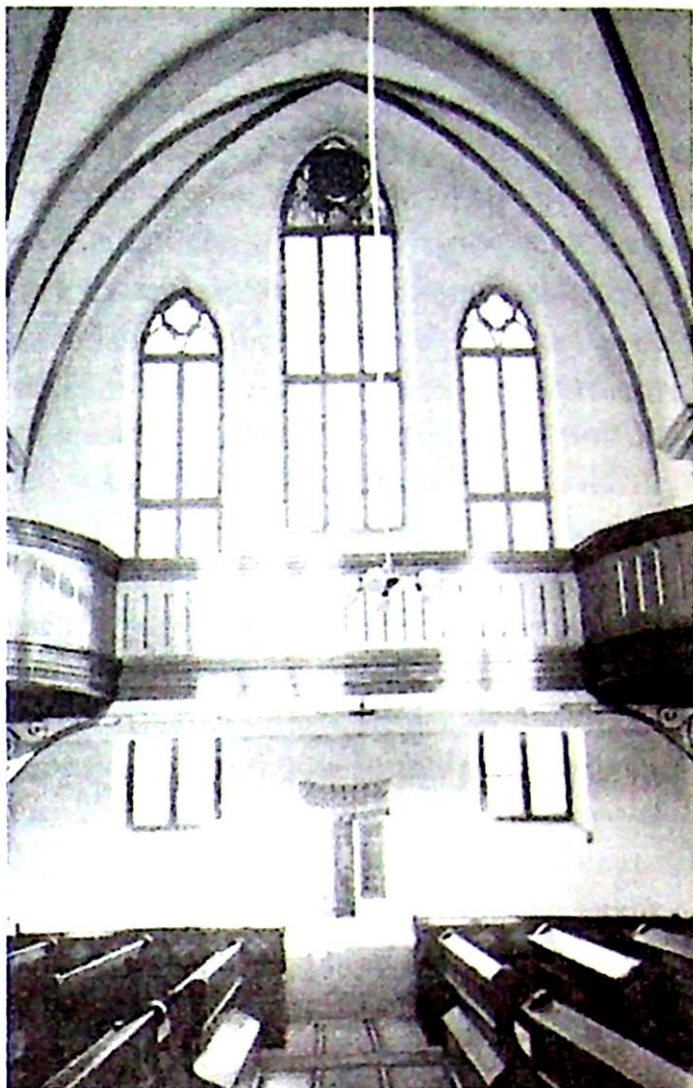
1895. június 5-én a következőket jegyezték fel: „Javaslatba hozatik, hogy a templom külső oldala ne fehérre, hanem valamely más színre festessék, mivel az épület magas falai az eső és napfény behatása folytán hamar megbarmulnának, ha fehérre lennének meszelve, s az újrameszelés, avagy a gyakori meszelés igen költséges lenne. Minthogy a színes meszelés tovább fog tartani, a gyűlés elhatározza, hogy ha a változtatás 20-25 forint költség-többelnél többet nem igényel, abban az esetben kész a fehér szín helyett szalma (drapp) színre meszeltetni. ¹²⁶

A színezés költsége

azonban elriasztotta a presbitériumot a tervezett drapp szín választásától. 1895. július 11-i ülésükön úgy döntöttek, hogy „az anyagi viszonyokra való tekintettel kimondatik, hogy a templom külseje, amint tervezve van, fehérre meszeltessék. ¹²⁷

Terv szerint 1895 októberére a templomépítési és -berendezési munkálatoknak be kellett volna fejeződnie. Azonban csak 1896 decemberére fejeződtek be teljesen a munkálatok.

1896. május 10-én, Magyarország ezer éves fennállásának emlékeztetőre hálaadó istentisztelet, majd ezt követően egyház-községi díszközgyűlés tartott Veres Károly lelkész elnöklete alatt, melyen több, mint kétszázan vettek részt a hívek. A lelkész akkor elhangzott ünnepi beszédében többek között ezt mondta: „*Új templomunk, mely ezen jeles évben teljesen készen lesz, mely az igazi valláson és erkölcsön kívül a hazafiságnak is szent oltára leend. Magyarország fennállásának emlékére neveztessék »Milleneumi templomnak«*”.¹²⁸

Az északi hajó

Említést kell tennünk a templomépítés befejező mozzanatáról, a három évvel később lezajlott templomszentelési ünnepségről is. Anyagi okok miatt a templom elkészülte után csak három évvel később, 1899. augusztus 27-én tarthatták meg ezen nagyszabású ünnepséget, melyen jelen volt az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke, dr. Bartók György, Kenessey Béla, a teológiai akadémia igazgatója, Nagy Károly, teológiai tanár, Péter Károly, az Orbai Egyházmegye esperese, Csia György, az

egyházmegye főgondnoka, Sándor József, az orbai választókerület országgyűlési képviselője, Szentiványi Miklós, Háromszék megye alispánhelyettese és főjegyzője, és más jeles személyiségek. Az akkor készült közös fényképük ma is a lelkészi irodában látható.

Az ünnepségről szóló részletes leírás az 1899. augusztus 28-i jegyzőkönyvben olvasható: „1899. augusztus 26-án dr. Bartók György püspök atyánkfia, kíséretével, déli 12 órakor érkezett meg a barátosi vasúti állomáshoz, hol az Orbai Egyházmegye lelkészi kara és gondnokai jelenlétében Csia György főgondnok atyánkfia az egyházmegye nevében üdvözlő beszéddel fogadta. Fogadtatás után az e célra Papolc község ifjúságából szervezett székely egyenruhás lovasbandérium vezetése, s mintegy 30 kocsi kíséretében történt a felvonulás Papolcra. Papolc község piacterén felállított díszkapunál az egyházközösség és a polgári község nevében tiszteletes Veres Károly lelkész atyánkfia mondott üdvözlő beszédet. A nagy számmal érkezett vendégek elszállásolása után, 4-5 óra között a testületek tisztelgése következett az alábbi sorrendben: 1. az Orbai járási tanítói kör és énekvezéri kar; 2. a helyi egyházközség presbiteriuma s Papolc község előljárósága; 3. a tanuló ifjúság; végül este 8-9 óra közt a helyi dalkör tisztelgett néhány dal eléneklése közben. A fogadók, üdvözlők és tisztelgők vezetői által mondott beszédekre a püspök úr mindannyiszor lelkes, megható és buzdító szavakkal válaszolt. Másnap, aug. 27-én a szokásos harangszó jelzés után, délelőtt kezdődött a felszentelési ünnepély, mely a következő sorrenddel folyt le: 1. begyűlő ének – a XVI. dicséret; énekelte a gyülekezet 2. invokáció – a XC. zsoltár; énekelte a gyülekezet 3. Szent hitünk hajlékában – előadta a helybeli dalkör 4. imát mondott Földes György zabolai lelkész, espereshelyettes 5. Szent ima száll – karének; éneklé a dalkör 6. alkalmi egyházi beszédet tartott Nagy Károly teológiai tanár 7. Oh kereslek – karének; előadja a dalkör 8. folszentelő beszédet és imát mondott dr. Bartók György püspök 9. A CCXVIII dicséret 3. és 4. versét énekelte a gyülekezet 10. keresztelt Bodor János zágoni ref. lelkész 11. úrvacsorai beszédet tartott Kenessey Béla, a Teológia igazgatója 12. Az úri szent vacsorát kiosztották: dr. Bartók György püspök, Kenessey Béla és Péter Károly orbai esperes 13. úrvacsorai éneket énekelte a gyülekezet 14. berekesztő imát mondott Veres Károly helybeli lelkész 15. Himnusz – énekelte a gyülekezet. Ünnepély után 90 terítékű ban-

kett, s azt követőleg az egyházközség javára a helybeli tanulóifjúság által rendezett táncmulatság zárta be e napot."¹²⁹

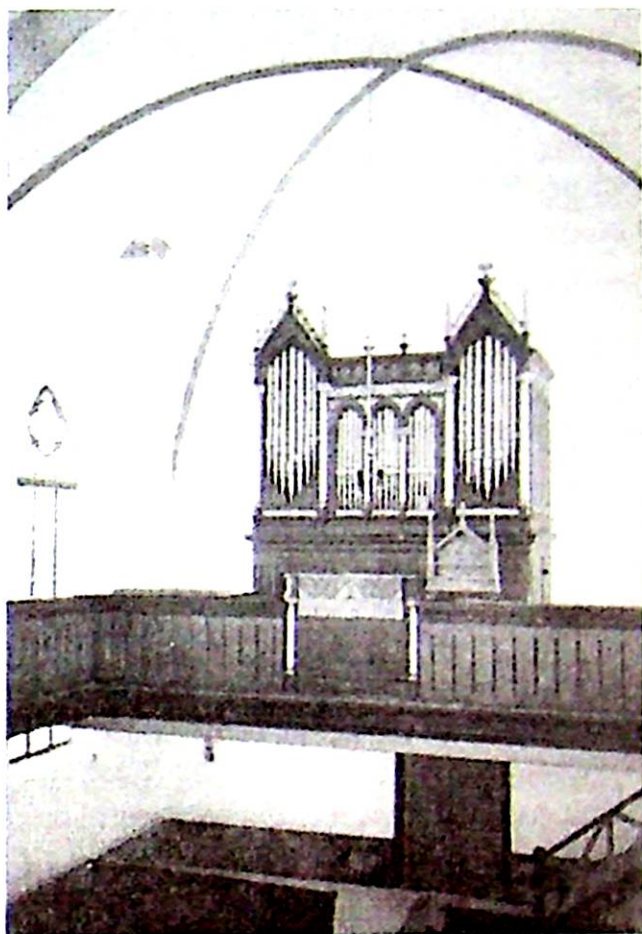
Másnap, augusztus 28-án reggel fél nyolckor a püspök elnöklete alatt az egyházközség vezetői és a vendégek gyűlést tartottak, melyen méltatták az előző nap eseményeit.

A templom belső berendezése

A templom építésével párhuzamosan az egyháztanács intézkedéseket tett a templom belső berendezést illetően is. Különféle mesterekkel tárgyalt, szerződéseket kötött, pályázati hirdetéseket tett közzé. Előfordult, hogy három – négy mesterrel is tárgyalásokat folytatott, mígnem sikerült megtalálnia az elvárásoknak és igényeknek megfelelőt.

Az orgona

A régi templom elavult orgonája használhatatlan lévén, új orgonáról kellett gondoskodni. A presbitérium 1894. március 7-én a falu nagytiszteletű lelkészét kérte meg, hogy „*néhány orgonaépítővel egy új orgona megszerzése iránt a régi orgona eladása ügyében lépjék érintkezésbe.*”¹³⁰ E felhívás után a lelkész elkészítette egy új orgona költségvetését, melyből kiderült, hogy mintegy 1000 forintba kerülne. Az egyháztanács e pénzösszeg megszerzésének módjáról tanakodott, s 1894. november 4-én a következő döntés született: „*Határoztatott,*

Az orgona

hogy az orgonába szükségelendő mintegy 1000 forint beszerzése kíséreltessék meg önkéntes adakozásra való felhívás útján, s ha így nem sikerülne, egy későbbi gyűlésen megállapítandó kulcs szerint kivetett rovatál útján szereztessék be."¹³¹ Időközben létrehozták az orgona-alapot, melyet az adakozók, valamint az úgynevezett „fillérestélyek”, táncmulatások jövedelme gyarapított.

1895 tavaszán az orgona-ügyben Molnár Gábor énekvezér négy orgonakészítővel lépett kapcsolatba. Többek között Szalay Gyula székesfehérvári orgonakészítővel, aki rövid időn belül személyesen is megjelent egyházközségünkben, hogy az építendő orgonára vonatkozólag személyes tapasztalatai alapján az egyháztanácsnak tegyen javaslatot. A helyszíni szemle után javasolta, hogy a templom méretei szerint 10 változatú orgona lenne szükséges, ugyanis ennél kisebb gyenge hangú lenne. Szalay Gyula orgonakészítő felhívta az egyháztanácsot, hogy tekintse meg tájékozódásképpen az általa nemrég Kézdiszentléleken készített orgonát. E felhívásnak eleget téve, az egyháztanács megbízta Szalay Gyula orgonakészítőt egy nyolc változatú és négy mellékváltozatú orgona elkészítésével, 1500 osztrák értékű forintért. 1895. november 9-re elkészült az új orgona és felállítatott a mai helyére. Átvételekor, többek között Jaschik Gyula brassói zenetanár, Nagy Imre zágoni és Makkai Dániel kézdivásárhelyi református organisták voltak jelen.

Szalay Gyula orgonaépítőnek kifogástalan munkájáért bizonyos összegű jutalomdíjat helyeztek kilátásba akkorra, amikor az orgonát egy év múlva újra áthangolja.

Az orgonát az átvételnél a szakértőbizottság így jellemezte: „*kifogástalan, erőteljes mű.*”¹³² Jelenleg szomorúan kell tudomásul vennünk, hogy 101 év múltán ez a csodaszép hangú „*kifogástalan és erőteljes mű*”, több évtizedes gyönyörködtető működése után, néhány éve elnémult!

Említésre méltó, hogy orgonánkat az első világháború idején megcsonkították, a hívek bánatára. 1918 márciusában jött a rendelet az orgonasípok hadi célokra való igénybevétele tárgyában. Nem sokkal később a hadvezetőség megbízottja leszerelte az orgona első díszítő ónsípjait, 29 darabot, mintegy 53,1 kg összsúllyal. – Csak jóval később, 1928 novemberére sikerült az egyházközségnek kijavíttatnia a megcsonkított orgonát, Einschek Károly brassói orgonakészítő által. Azonban anyagi okok

miatt ezúttal már nem ön, hanem cinksíppokkal, ezüst bronzsal bevonva látták el az orgonát.

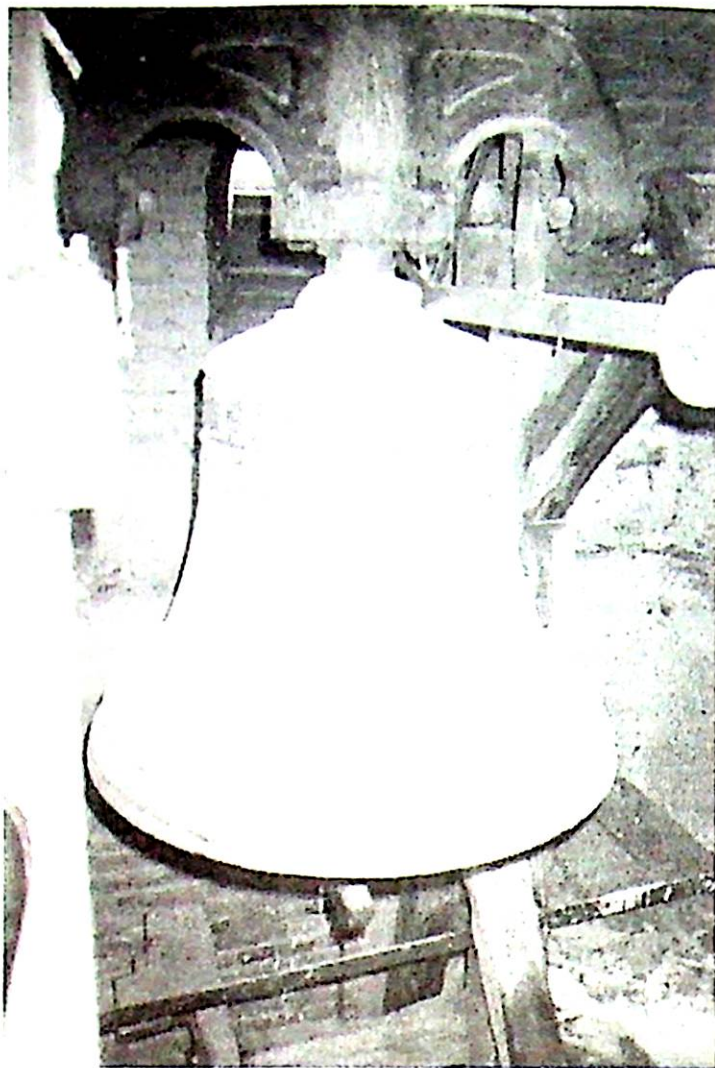
A harangok:

A papolci egyházközségnek már több évszázada, 1611-ben és 1615-ben voltak harangjai. E harangok, több templomot kiszolgálva, az első világháborúig hallatták kellemes hangjukat falunkban.

A múlt század végén az említett két harang felújítására tettek intézkedéseket. 1877. február 25-én létrehozták a harangalapot, melyet rovat, táncmulatságok, adományok gyarapítottak, akárcsak az orgona-alapot. A harangok felújítását Barabás Sámuel indítványozta 1877. február 25-én: „*Szóba hozatik iskolamester Barabás Samuel által, hogy igen drága ősi ereklyéink, haragjaink kétszáz évnél sokkal régebbiek, jó lenne tán szükség esetére újraöntésükről valami módon előre gondoskodni. Határozat: Mától fogva alakítassék Harang-alap címmel egy pénztőke, és pedig úgy, hogy minden házasságra lépendő új pár fizessen e célra 1 osztrák értékű forintot, mégpedig házassági hirdetésért a lelkész úrhoz menéskor, vagy legtovább esketést megelőzőleg...*”¹³³ Csak e pénzösszeg lefizetése után kerülhet sor az esketésre. A harang-alap azoban nehezen gyarapodott, ugyanis az egyház anyagi szorultságában legtöbbször elköltötte az összegyűlt pénzt.

Jóval később, 1901. december 8-án az egyházközségi gyűlésen ismét szóba hozták a harang-ügyet. A kisebb harang helyett egy új harang beszerzését indítványozták, ugyanis a meglévő elromlott, hangja meggyengült, hogy nem hallható a falu egész területén. Négy évvel később az egyházközségi gyűlésen ismét szóba jön a kisebb harang ügye: „... *a kicserélendő kisebb haragnak mint régiségnek, műtörténeti becse is van. A lelkész kérdést intézett az Erdélyi Múzeum Egyesülethez, hogy minő áldozattal járulna ahhoz, hogy a kérdéses harang az utókor számára fenntartassék s ne öntessék be, miként az az egyházközség szegénysége miatt tervezve van. Erre a nevezett Múzeum Egylet azt válaszolta, hogy ha nem lenne túl magas azon összeg, mely az egyháznak e célra levő pénzét az új harang áráig felpótolná, az Egylet hajlandó volna a kicserélendő régi harang bírásáért a hiányzó összeget az egyházközségnek megadni.*”¹³⁴

Időközben, ha lassan is, de gyűlt a pénz egy új harangra. Konkrét intézkedéseket tettek ez ügyben. Az egyháztanács egy harangnéző bizottságot küldött ki a környező falvak harangjainak megtekintésére, hogy kiindulási alapként tapasztalatot szerezzenek. Így emélekezett erre 1907. március 10-én az egyháztanács jegyzőkönyve: „... a harangnéző bizottság küldetésében eljár, mennyiben Gelence községben a római katolikus egyház új harangjait megnézte, hangjukat meghallgatta, és a beszerzést illetőleg információt szerzett. Meggyőződött, hogy olyan ércből és olyan hangú harang minő a gelencei nagy harang, a mi igényeinket is kielégítené; azért »Seltenhoffer Frigyes fia» soproni harangöntő céggel, ki a gelencei harangot is öntötte, levelezést is folytatott, sőt költségvetést is szerzett be tőle, mely szerint a már említett cég kész vállalkozni, és egy 400 kilós harangot 1800 koronáért, 500 kilóst pedig 2250 koronáért hajlandó szállítani.”¹³⁵ A presbitérium kimondta, hogy a harangbeszerzést nem odázza el, hanem még a tavasz folyamán beszerzi, mégpedig a fenn említett cégnél, és a bemutatott költségvetés alapján, olyanformán, hogy „mielőtt szerződést kötne egyházunk a Seltenhoffer céggel, kérdeztessék meg, vajon embert ad-e, ki a toronyba

A nagyharang

ságot küldött ki a környező falvak harangjainak megtekintésére, hogy kiindulási alapként tapasztalatot szerezzenek. Így emélekezett erre 1907. március 10-én az egyháztanács jegyzőkönyve: „... a harangnéző bizottság küldetésében eljár, mennyiben Gelence községben a római katolikus egyház új harangjait megnézte, hangjukat meghallgatta, és a beszerzést illetőleg információt szerzett. Meggyőződött, hogy olyan ércből és olyan hangú harang minő a gelencei nagy harang, a mi igényeinket is kielégítené; azért »Seltenhoffer Frigyes fia» soproni harangöntő céggel, ki a gelencei harangot is öntötte, levelezést is folytatott, sőt költségvetést is szerzett be tőle, mely szerint a már említett cég kész vállalkozni, és egy 400 kilós harangot 1800 koronáért, 500 kilóst pedig 2250 koronáért hajlandó szállítani.”¹³⁵ A presbitérium kimondta, hogy a harangbeszerzést nem odázza el, hanem még a tavasz folyamán beszerzi, mégpedig a fenn említett cégnél, és a bemutatott költségvetés alapján, olyanformán, hogy „mielőtt szerződést kötne egyházunk a Seltenhoffer céggel, kérdeztessék meg, vajon embert ad-e, ki a toronyba

roni harangöntő céggel, ki a gelencei harangot is öntötte, levelezést is folytatott, sőt költségvetést is szerzett be tőle, mely szerint a már említett cég kész vállalkozni, és egy 400 kilós harangot 1800 koronáért, 500 kilóst pedig 2250 koronáért hajlandó szállítani.”¹³⁵ A presbitérium kimondta, hogy a harangbeszerzést nem odázza el, hanem még a tavasz folyamán beszerzi, mégpedig a fenn említett cégnél, és a bemutatott költségvetés alapján, olyanformán, hogy „mielőtt szerződést kötne egyházunk a Seltenhoffer céggel, kérdeztessék meg, vajon embert ad-e, ki a toronyba

felhelyezi az új harangot, s ennek költségeit hordozza-e? Továbbá a hátralékban maradó összeget kamatmentesen hajlandó-e az egyházközség-nél hagyni, míg az egyház a hátralékos összeget kifizetheti? Az előbbi tárggyal kapcsolatban bejelenti elnök atyáncfia (nagytszeteletű Veres Károly, megj. B.E.), hogy ezidő szerint harangbeszerzésre az egyházközségnek 1228 korona 88 fillér pénze van, ami még a 400 kilós harang költségét sem fedezi, annál kevésbé az 500 kilóst. /.../ Javasoltatik, hogy tekintettel, arra, hogy a mostani harangjaink nem hallhatók még a községben sem, s tekintettel arra is, hogy a messze jövőnek szerzünk új harangot, s hogy a kor és szükség kívánatainak is megfelelő legyen, szereztessék meg az 500 kilós. A gyűlés az előterjesztésben foglalt indokok alapján egyhangúlag kimondta, hogy ez év tavaszán az 500 kilós harangot rendeli meg, ha a cég az első pontbani kívánságoknak eleget tesz, és mert ezidő szerint a fedezeti összegből 1000 korona hiányzik, elhatározza, hogy a község területén élő fűrészgyárosok, mint br. Groedel, Mettner, Diósi Ignác fia és Bajkó Barabás kéressenek fel, hogy egyházunkat ezen szép cél érdekében szíves adományaikkal segíteni szíveskedjenek. Azon összeget pedig, mely sem adomány útján sem másképpen össze nem hozható, az egyháztagokra kivetendő rovatal útján szerzik be”.¹³⁶ E jegyzőkönyv, határozatait kiegészíti az 1907. március 29-i jegyzőkönyv, mely szerint az új harangnak a gelenceivel teljesen azonosnak kell lennie. A készítőnek 15 évi jótállást kell vállalnia érte. A cégnek szakértőt kell kiküldenie, aki beszereli a toronyba. A vasúti szállítást Barátosig a vállalkozó cégnek kell intéznie. Továbbá indítványozták, hogy ne csak a gőzfűrészgyár-tulajdonosok, hanem maga a község, a Dalegylet, a Tűzoltó Egylet is kéressen fel adományozásra.

A kisharang

Az 1907. április 14-i jegyzőkönyv írja, hogy a Seltenhoffer harangöntő cég kiküldöttje, Teveli Antal szerint a torony erősségéhez valamint a falu nagyságához viszonyítva az új harangnak As hangúnak kell lennie. 1907. június 20-ra elkészült a harang, megérkezett az egyházközségbe. Ez év július első napjaiban szerelte be a cég által kiküldött szerelő az 510 kilogrammos harangot mai helyére. 1916 nyaráig mindhárom harangot használták. Ekkor azonban a hadvezetőség által hadi célokra a két kisebb harangot, amelyekről műzeális értékükre hivatkozva Orbán Balázs is említést tett, elvitték: *„egyházközségünk két kisebb harangját előzetes határozatok s felsőbb egyházi hatósági intézkedés szerint a hadvezetőség a honvédelem céljára rekviálta. A harangok leszerelése s elvitele 1916. augusztus 11-én történt a katonai kiküldöttek által... A jegyzőkönyv szerint a két harang összsúlya 305 kg volt.”* Közli továbbá a jegyzőkönyv a leszerelt harangok részletes leírását: *„A kisebb harang magassága a szádtól a füléig 52 cm, száda átmérője 59 cm, a füle alatti átmérője 29 cm, súlya 100 kg. A harangon ez a körirat volt: »Verbum Domini manet in Aeternum, Anno Domini 1611 – Paulus Mocko«. A nagyobb harang magassága 59 cm, száda átmérője 72 cm, füle alatti átmérője 37 cm. Két sor körirat volt rajta. A felső sorban ez állott: »Oh Rex Glorae Jesu Christe veni cum pace 1615«. Az alsó sor írása ez volt: »Az papolcziai zínáltották P. Neidel, Mikes Kelemen, Kis Mihály«. E harang súlya 205 kg volt. Amint a feliratról látható, mindkét harang három századon át szolgált a kegyeletet célul. Kellemes csengésű hangjuk erős kapcsolattal fűződött a hívek vallásos érzelmeihez. A megválás bánatos érzést keltett a hívek szívében.”*¹³⁷

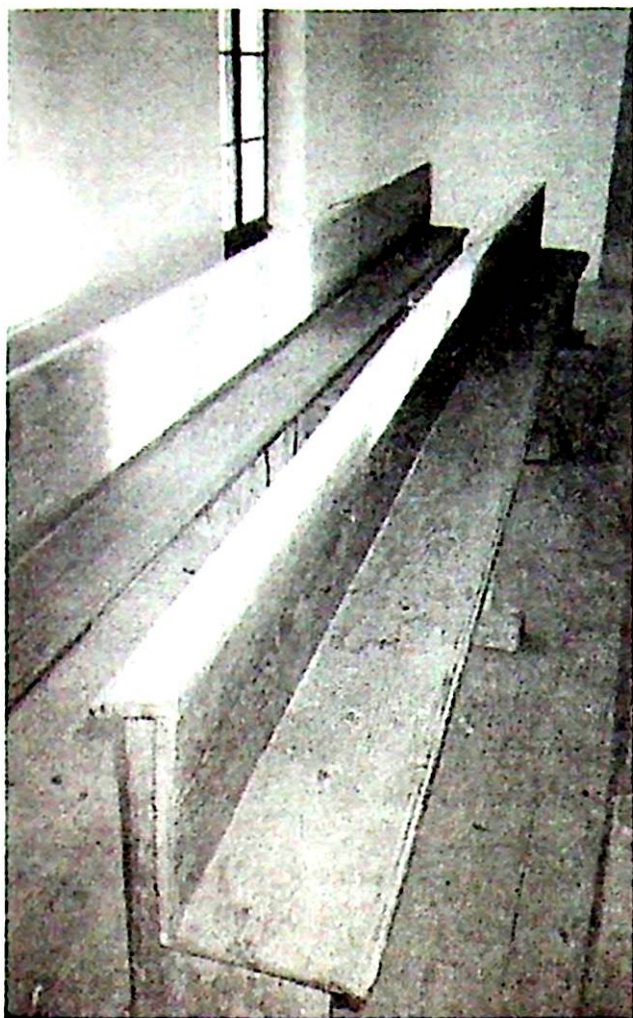
E szomorú események után 1924-ig csak egy harangja maradt az egyházközségnek, az 1907-ben öntetett nagyharang. Időközben pénzt gyűjtöttek egy új harang készítésére, azonban ez messzemenően kevésnek bizonyult a költségek fedezésére. Végül is a papolci Erdőbirtokosság úgy döntött, hogy vásárol Nagyszebenben egy új harangot a hiány pótlására, ami 1924 márciusában meg is történt. Ez év március 30-án átadták ünnepélyes keretek között a H-hangú, 320 kilós harangot az egyházközségnek. A harang körirata a következő: *„Erős várunk nekünk az Isten”*; alul: *„A papolci Erdőközbirtokosság ajándéka – Nagyszeben, 1924”*. Ezzel egyidőben egy ugyanilyen harangot ajándékozott az Erdőbirtokosság az ortodox egyház számára is, melyet a régi templomban helyeztek el. Ké-

sőbb, az új templom megépítésekor áthelyezték annak tornyába. Az érdekesség kedvéért idézem az 1924. március 28-i jegyzőkönyvnek a harangátadási ünnepség programjára vonatkozó sorait: „Reggel nyolc órakor (vasárnap, március 30-án – B.E.) indulás a piactérről a harang után a barátosi állomásra; a hazaérkezést harangszó jelzi, s dobszó útján hívassék fel a közönség, hogy a harang elhozásánál feldíszített szekerekkel, s a fogadásnál – mit harangszó fog jelezni – a Piactéren minél nagyobb számban vegyen részt. Kedvező idő esetén ott a Piactéren a Birtokosság egyik elöljárója beszéd kíséretében adja át a harangok egyikét a református, másikat az ortodox (görögkeleti) egyháznak; az egyházak lelkészei üdvözlő és köszönő beszéd kíséretében veszik át a harangokat, mire a református egyház részéről rövid isteni tisztelet tartassék...” Az ünnepség keretében fellépett az iskola és az ifjak énekkara. „Kedvezőtlen idő esetén az isteni tisztelet a templomban tartassék meg” – indítványoztatott.¹³⁸ A harangszentelési ünnepség 1925. január 4-én tartatott meg Bajkó György esperes, a környező falvak lelkészei és mások jelenlétében. Tíz évig kifogástalanul használható volt az új harang, amikor is 1934-ben eltört a tengelye, melyet Bagoly Samel brassói kovács javított meg.

A templomi padok:

A templomi padok tervrajzát már 1892-ben, a templomépítési tervrajzzal és költségvetéssel egyidejűleg Szalay Ferenc nagyszebeni műépítész elkészítette, ám e tervezet túl költséges volt a templomot építeni, tornyot renoválni akaró egyházközségnek. Ezért 1893-ban, majd 1894. március 7-én úgy döntöttek, hogy a díszes ülőpadok helyett, „egyszerű de csinos” ülőpadokat készíttetnek. Határoztak a padok színéről is: „olyan színre festessenek, amilyenre az ajtók és ablakok festetnek”.¹³⁹ 1895 januárjában az egyháztanács egy bizottságot küldött ki, hogy a vidék néhány templomának ülőpadjait megtekintve, az így szerzett tapasztalatok alapján a megyei főmérnök úrral (Gyárfás Győző) a „legalkalmasabbnak ítélt padok mintájára készíttessen tervezetet és költségvetést...”.¹⁴⁰ A küldöttség március 14-én jelentette, hogy „úgy külcsein, mint célszerűség és masszív kiállítás tekintetében a kézdivásárhelyi református templom padjaihoz hasonlóak lennének nálunk is a legalkalmasabbak”.¹⁴¹ Gyárfás főmérnök egy általa készített padtervezet bemutatását ígérte meg az egyháztanács-

nak. Ugyanezen év nyarán (1895) Székely Károly építész mutatott be egy általa készített padtervezetet, amelyet a presbitérium elfogadott. Né-

Régi templompadok

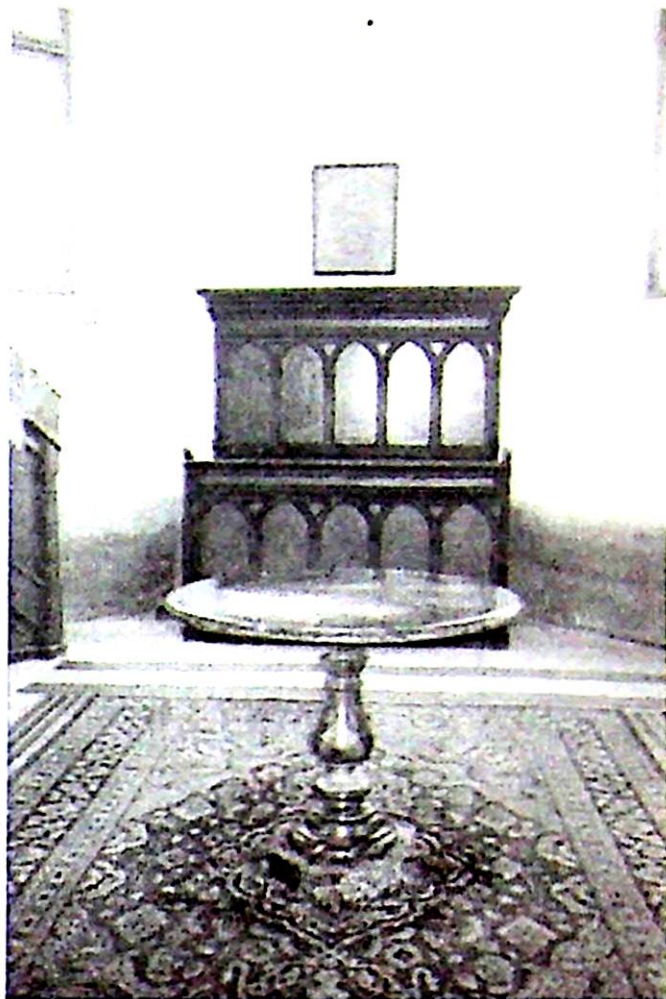
hány hónappal később azonban a brassói asztalosmester, Barabás Károly ajánlatát fogadják el a padok elkészítésére vonatkozóan. Még ugyanezen hónapban azonban a helybéli Bede Elek asztalosmestert bízták meg e munkával. Két hónappal később Németi Árpád kovásznai asztalosmester tett ajánlatot a padok elkészítésére, aki végülis egy év alatt készítette el az 56 darab templomi padot. Festésüknél azonban nem járt el eléggé körültekintően, ragadásak lettek, jegyezték be az 1897. június 20-i jegyzőkönyvbe.¹⁴² Később több próbálkozás történt e hiba helyrehozására, sikertelenül. Templomunk karzatjában a ma is meglévő

padok a régi templom belső berendezési tárgyai voltak. A templomi ülésrendet az új templomban is szigorúan szabályozták. Csak a kiszabott helyekre ülhettek a hívek. Külön a lányok, külön az asszonyok, külön a férfiak. Az akkori ülésrend valószínűleg a mai ülésrendhez volt hasonló, annyi különbséggel, hogy ma csak a régről átjött szokások uralkodnak, s nincsenek írott szabályok.

Az úrasztala:

1896 decemberében Thamó András presbiter lányai Thamó nővérek név alatt 50 korona készpénz adománnyal megalapították az új templomba

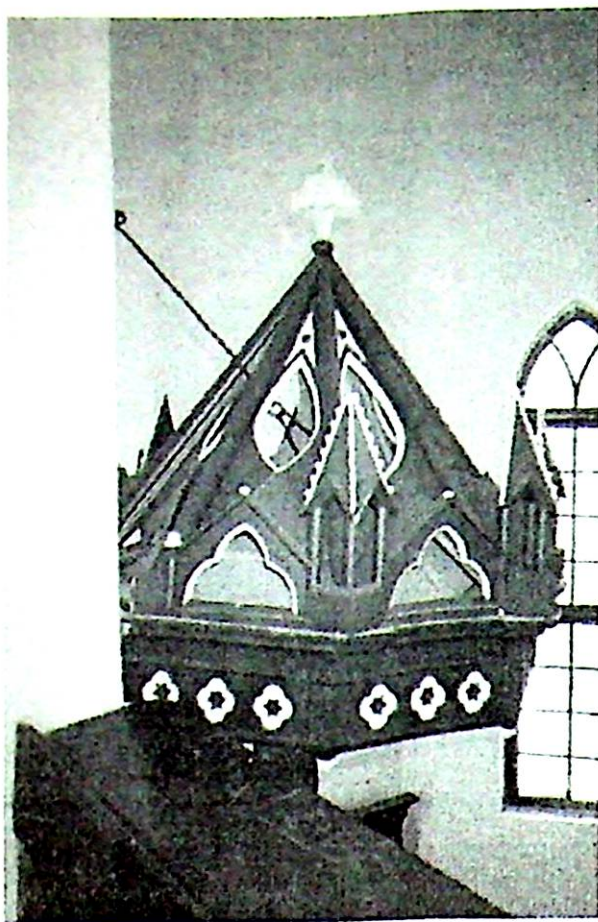
beszerzendő márvány asztal alapját. E kiindulási pont után a Thamó nővérek egyik Albisba elszármazott rokona özvegy Bakcsi Lajosné született Thamó Sára 1897 márciusában levelet intéz az egyházközséghez. E levélben arról értesíti a presbitériumot, hogy az új templomba beszerzendő márvány úrasztala költségeire a Thamó nővérek által tett 50 koronás alapítványt hajlandó kiegészíteni annyira, hogy az asztal rövid időn belül elkészülhessen. Azon óhaját is jelezte, hogy az adományozandó úrasztal úrvacsoraosztás alkalmán kívül semmiféle terítővel ne teríttessék le. 1897 júniusára elkészült, és a mai helyére felállítatott a márvány úrasztala.¹⁴³ Ezen úrasztala alá egy emelvény készítésére özvegy Vajna Józsefné született Bede Zsuzsánna, leánya, Vajna Klára nevében 20 forintot adományozott. Az emelvény 1899 nyarára készült el.

Márvány úrasztala

A templomi szószék és korona, a papi szék, karzat, kályha:

1896. április 7-én a templomi szószék elkészítése érdekében Czimbalmos Ferenc kézdivásárhelyi asztalosmesterrel tárgyalt Veres Károly lelkész.¹⁴⁴ E tárgyalás után Czimbalmos, helyszíni szemlét tartva, úgy nyilatkozott, hogy egy olyan szószék, amilyent ő a maksi templomban egy évvel korábban készített, a mi templomunkban is megfelelő lesz. Egyben elvállalta a régi korona kijavítását és újrafestését is. Végül Némethi Árpád kovásznai asztalosmesterrel kötöttek szerződést a szószék elkészítésére, aki 1896

A szószék feletti korona

decemberére el is készítette azt.

Hogy pontosan mikor és ki készítette a papi széket, arra nincs biztos adat. Valószínűleg ugyanaz a mester készítette és ugyanakkor, amikor a szószéket. 1897-ben már készen állt, ugyanis az ez évi, július 25-i jegyzőkönyv említést tett róla.

A karzatot Nedoma Ferdinánd ácsmester készítette, s 1896. július 15-én már a karzat festéséről állapodtak meg a presbiterek: „*A karzat és tartói festessenek fehérezüst színre, úgy azonban, hogy a párkányok és bevágások valamely összevágó szín által ki legyenek tüntetve.*”¹⁴⁵ Nem sokkal később, októberben Némethi Árpád asztalosmester is ajánlkozott a karzat

lefestésére. Ő hajlandó volt tölgyfa színre flóderezni és lakkozni a karzatot, ezüst színre pedig a vas karzattartókat. Az egyháztanács őt bízta meg e munka elvégzésével.

A templomban 1896-ban egy, a templom fűtésére szolgáló cserépkályhát helyeztek el, melyet a Lócsei testvérek és családjaik adományoztak. Több mint egy fél évszázad múlva, az 1959. október 25-én rögzített presbiteri jegyzőkönyv említést tett újra e cserépkályháról. Eszerint a már „*rogyant állapotban lévő*” kályhát a lelkész kérésére lebontották, és a papilakban állították fel újra.¹⁴⁶

Szőnyegek, kézimunkák:

A templomunkban ma is meglévő perzsaszőnyeget, ami az úrasztala alatt van, 1935-ben özvegy Kiss Gyuláné, Dr. Kelemen Zoltánné és ifjú Bajkó Lajosné adományozták. A futószőnyeget 1957-ben az akkori nőszö-

vetség vásárolta az ifjúsági dalárda által tartott szeretetvendégségek jóvedelméből. Ezt 1995-ben, a jelenlegi nőszövetség jóvoltából újakkal cserélték ki.

A templom elkészülte után a hívek közül többen ajándékoztak kézimunkákat annak díszítésére. Nem szándéksom itt felsorolni valamennyit, csupán a templomban ma is látható kalotaszegi és szedett varrottast, valamint kelim varrottasokat említem meg. A kalotaszegi a papi szék előoldalán látható, a másik a világháborús emléktáblák fölött. Az előbbi 1943. október 31-én Bethlendi István bánffihunyadi lakos adományozta elhunyt felesége, Thamó Klára emlékére, az utóbbit Tóth Béláné 1978-ban, Tóth Elek emlékére. A kelim varrottasokat – 3 darabot – 1966-ban Eördögh Józsefné, és egy darabot Földes Sára adományozta templomunknak.

Emléktáblák:

Templomunkban négy emléktábla látható. A legrégebb egy 1727-ből származó sírkő, termésköből faragva. Felírata ez: „*Ano 1727. Die 16 July – Ez házban nyugovó T. Vas Dániel uram és élete pára T. Imre Sophia asszonnak örök emlékezetekre csináltatta ...*”¹⁴⁷ A sírkő közepén egy nemesi családi címer látható. Állítólag e sírkövet a templomkertben találták, ahol hajdan az előkelők részére temető volt. Hogy mikor találták és mikor falazták be a templom falába, arra nincs írásos dokumentum.

Emléktábla a templomban

Feltehetőleg a templomépítéssel egyidőben történt a befalazása.

A világháborús emléktáblák egyike az első világháborúban elesettek névsorát tartalmazza, és 1955-ben készült. A másikon a második világháborúban elesettek névsora olvasható, és 1977-ben készült. Legújabb az 1995 évben a Magyar Tudományos Akadémia által elhelyezett Barabás Samu emléktábla.

A templom kerítése:

A templom elkészülte után az egyháztanácsot annak körülkerítése kezdte foglalkoztatni. Az 1896. október 25-i jegyzőkönyv tesz említést legelőször a templomkerítés ügyéről, amely szerint Pezzano Károly sepsiszentgyörgyi kőműves, aki a bejáratú lépcsőknek való faragott köveket is készíttette, vállalkozott a templomi kerítés elkészítésére.¹⁴⁸ Anyagi okokból azonban még egyelőre nem foghattak hozzá. Időközben adományokból és bálí jövedelmekből szaporodott a kerítés-alap tőkéje, amelyet a helyi Hitelszövetkezetnél helyeztek el kamatozás céljából. 1897 márciusában már megtették az első konkrét lépéseket a kerítés építése ügyében. Tervrajzot készíttettek a kovásznai Ugron János gőzfűrészgáránál levő kerítés mintájára. E kerítés alsó része kőből, felső része lécből készült. A kerítésoszlopok tetejére gömböket helyeztek el. Megtették az előkészületeket az alapanyag beszerzésére. Az építendő kerítés milyenségéről a presbíterek 1897. augusztus 8-án így vélekedtek: *„A templom körüli kerítés fundamentuma mindenütt fél méter mélységű legyen, s a föld színén felül a hely állásának megfelelő magasságú. Az előrészek hézagolt falazással, a hátsó részek egyszerű kőrakással, és a tetejük cementburkolattal látandók el, és a kerítésoszlopok a kőfalba beillesztendők.”*¹⁴⁹ 1897 augusztusától decemberéig elkészült a templomkerítés a fent említett tervszerint, Trossler Miklós és Német József kőművesek irányításával. Ugyanakkor készültek a ma is meglévő kapulábak is. A kerítés ács munkáját Molnár Antal helybeli ácsmester végezte.

A következő év tavaszán díszfákkal ültették be a templomkertet. Ugyanakkor ültették a templom előtt ma is meglévő két gesztenyefát, a milleniumi év emlékére, valamint két fenyőfát, melyeket 1943-ban vágtak ki. Később, 1957-ben két diófacsemetét ültettek, melyeket Bede Sándor akkori tanító adományozott. 1896-ban a falu más köztereire is ültettek gesztenyefákat milleniumi emlékfaikként.

Jóval később, 1943 tavaszán a megrongálódott templomkerítés javítására tettek indítványt. A javítás mikéntjéről így ír az 1943. május 16-i jegyzőkönyv: *„A presbitérium kimondja, hogy a kerítés megjavítását oly módon viszi végbe, hogy azon a székes stílus formái érvényesüljenek. A jelenlegi kőrakást legalább 30 cm-rel megemelve kőoszlopokat rakat.”*¹⁵⁰ Ugyanezen év augusztusában Veres Barabás zágoni kőműves elvállalta a

kerítés javításának és átalakításának munkálatait, ám katonai okok miatt elhalasztódtak a munkálatok. Csak öt évvel később, 1948 áprilisában fogott hozzá az említett kőműves és segédje, Orsi András a munkálatokhoz, és még ugyanezen év júniusára el is készült a kerítés a ma is látható formájában. E kerítés a súlyos gazdasági válság idején épült, a hívek áldozatos adakozásából.

A templom története napjainkig:

Az 1890-es évtizedben megépült templomon renoválási munkálatot először 1910-ben hajtottak végre, amikor is Oraveczi építési vállalkozó irányításával lebádogozták az ablakpárkányokat. Újakkal cserélték ki a rozsdá által tönkremart csatornázat egy részét. A templomfödélen lévő bádogtornyocskákat leszedték, mert beszivárgott mellettük az eső. A szószék koronáját megtakarították és újra festették.

1912-ben újrameszelték a templom belsejét. Az 1933/34-es években ismét nagyszabású renoválási munkálatokat hajtottak végre a templomon. Később, 1942/43-ban az 1941-es földrengés alkalmával megrongálódott templomot és tornyot renoválták, Ugron Jenő kőművesmester irányításával. (Ekkor vágták ki a templomkertben lévő két fenyőfát). 1954-ben a templom tetőzetén végeztek javítási munkálatokat, 1958-ban pedig meszelést és egyéb munkálatokat hajtottak végre. 1965-ben látták el villanyvilágítással a templomot. 1978-ban ismét nagyobb renoválási munkálatokat hajtottak végre. Legújabbán 1994/1995/96-os években hajtottak végre nagyobb renoválási munkálatokat és meszelést a hívek adományaiból.

Az istentiszteleti rend:

Az 1908. április 17-i jegyzőkönyv szerint az azt megelőző évi lelkészi jelentésből az derül ki, hogy a hívek vasárnap és ünnepnapokon rendszeren látogatták a templomot, ám hétköznapokon egyáltalán nem jártak oda. Vasárnap délután is csak igen csekély számban. Ugyanez mondható el az 1908-as évről is.

Az 1915. május 9-i jegyzőkönyv az istentisztelet időpontjáról tájékoztat: „*A presbitérium határozza, hogy a vasárnapi isteni tiszteletek dél előtt és délután is a rendes szokásos időben, a hétköznapi isteni tisztele-*

tek pedig május 1-je és szeptember 1-je közti időben reggel 5 órakkor, az év többi részében reggel 7-8 óra közt tartassanak.”¹⁵¹

Óév éjszakáján a templomban tartott istentisztelet már régi hagyományokra tekint vissza. Erre utal az 1918. december 29-i jegyzőkönyvi bejegyzés.

Az 1924. június 22-i bejegyzés szerint a vasárnap délelőtti istentisztelet fél tizenegyől fél tizenkettőig tartott. Hétköznapokon ekkor már csak hétfőn reggel és szombaton délután tartatott istentisztelet.

A falu közigazgatása

Papolc communitása – a meg-megisméltődő abszolutizmusok községi igazgatást is hatalmuk alá hajtani szándékozó rövidebb-hosszabb periódusait kivéve – mindig önkormányzati joggal bírt. Volt szabadon választott vezetősége, vagyona feletti önrendelkezése, olyan rendtartása, amelynek előírásai szellemében a falu területén és a határában történt, bűnösöket, anomáliák és kihágások felett 12 forint, vagy 60 pálca-, korbács-, ostor- vagy botbüntetés erejéig saját törvényszékén ítéltkezett. Szabadon választotta meg vezetőit, tizedeseit, hiteseit és bíróját, s ezek a communitás nevében jártak el, s maguk is felelősséggel tartoztak a communitás egyetemének. A falu területén elkövetett bűnökért – kivéve a vérvádas bünteteket –, a falutörvény megsértéséért első fokon – egy, majd három, végül 12 forint erejéig – minden közlakos, a székelység, az armális nemesség a falu választott bírói testülete előtt vonattak felelősségre, s ez ellen nem volt apelláta.

Ezen a communitás és a possessorátus, a falu földesurai által közakarrattal és közmegegyezéssel törvényesített állapoton csak 1762-64 után változtatott az a kényszerű helyzet, hogy Mária Terézia parancsára erőszakos harsburgiánus alattvalói megszervezték a határőrkatonaaságot, amelynek révén Papolcon 27 viszonylag módos háznépét kivettek a communitás igazgatása alól, és katonai parancsnokság alá helyeztek.¹⁵² Ez a 27 háznép nemcsak kiszakadt a communitásból, hanem – elég gyakran – legtöbbször tisztjeik bújtogatására szembe is fordultak a communitással, leginkább a papolci egytelkes nemesekkel és a határőrkatonaának fel nem

esküdött székelyekkel, rombolva azt a harmóniát, amit hosszú évszázadokon át formált közmegegyezéssel a falu minden rendű és rangú lakója. Ezzel a lépéssel tulajdonképpen három igazgatási forma darabolta szét Papolc korábbi egységes irányítását. Ekkortól létezett a community, aminek egységét megbontotta a határőrkatonaság, s éppen ennek következtében erősödött fel a földesurak önhatalmú irányítása is saját jobbjai fölött. Ezek a jellemzők a 18. század végén Papolcon is felerősödtek. A katonatiszti rendelkezések, parancsok, a community addigi teljes érvényű önkormányzatát megtörték, viszályt és visszaéléseket szülve a faluban. Az immár kettős irányítás mellett működött a református és ortodox görögkeleti egyház helyi intézményrendszere, melyeknek külön-külön is nagyobb hatása volt a lakosságra, mint a közigazgatás világi fórumainak.

A politikai faluközösség önkormányzatának legfőbb szerve a falugyűlés volt. Igazgatási, végrehajtói és igazságtévő fóruma pedig a hitesek gyűlése, a falu ítélőszéke. A vezetőket, a falusbíró, a hűtöst a falu választotta, s a nótáriust is a falu hívta meg. Többnyire székely szokás szerint kerültek egy-egy szer élére a tízedesek.

A falusbíró intézménye és és személye – választáshoz kötve – már a 16. században „*meggyökeresedett, szilárd szerepkörében mint a falu képviselője tűnik fel*” – írta Imreh István *A törvényhozó székely falu* című munkájában.¹⁵³ A bíró mellett albírók (erdőbíró, határbíró) is vigyáztak a közrendre. Például az 1759. évi falutörvény szerint Papolcon az erdőbíró megbüntette az erdőlopókat. A falu bevételeiről számadással tartozott a bíró. A büntetéspénzt is ő kezelte úgy, hogy a falu hasznára fordította. A bíró tudta nélkül nem kaszálhatott senki a közös kaszálókon. A csordába nem járó, szabadon legelő marhákról a falusbíró a falusi pásztoroknak megfizetteti a bért. A halászok, vadászok, madarászok árújukat csak a falusbíró beleegyezésével adhatják el. A határbírók feladata felügyeltetni a határpásztorokkal a határra.

A bíró tennivalóinak széles köre jelzi azt, hogy elsősorban neki kellett vállalnia a vagyonközösségi falu ezernyi gondját. Rá hárult a teljes termelési közösségnek, az egybehangolt munkavégzésnek, a legeltető, szántó-vető, erdő- és határpásztorló mechanizmusnak az irányítása. Emellett igazgatni, közmunkáztatni, rendet és fegyelmet fenntartani, ítélni, a

falu pénzügyeit kezelni is köteles volt. Ő közvetítette a falu felé a hatalmasságok végzéseit, szabályzatait, rendelkezéseit (például az adót és a katonát követelő parancsot stb.) is. Ezért összpontosult a bíró szerepkörében a jó mellett annyi rossz is, ezért vált kedvetlenül vállalttá a bírói funkció. A Hasburg-uralom idején méginkább megromlott a bíró helyzete. Ugyanis ha a hatalom hű kiszolgálójává vált, akkor falustársainak bosszújával kellett számolnia.

A bíró kisegítői a falu kormányzásában a hitesek („*hiütösök*”), esküdtek testülete, valamint a polgárok és a nótárius (jegyző) voltak. Szerepkörük pontosan meghatározott. A falutörvényekből tudjuk, hogy hatáskörükbe tartozott a törvénytétel, a közjavak feletti örökös és a közösségi gond hordozása is. A nótárus feladatai közé tartozott a falujegyzőkönyv vezetése, a falutörvények írásban való rögzítése is.

1733-ban tíz tagú az esküdtek testülete. Ebből hét személy a bíró tanácsosa, egy a bíró esküdtje, kettő pedig a falu esküdtje. 1822. évi falutörvényt aláírók névsora átfogó képet nyújt a vezető réteg társadalmi hovatartozásáról: *zágoni báró Szentkereszti Sámuel, Divéky András kapitány, Bibó Sámuel, Torma urak papolci dominális bírója, Pál János, báró Henter Ádám tisztartója, nemes Kis Miklós esküdt ülnök, papolci nemes Kis Farkas; nemes Kis Gáspár birtokos pap, Hajdú András hites falusbíró, Váradi Ferenc, nemes Nagy Pál, nemes Kis Mihály, János Sándor hites szabad személy, nemes Kis János, nemes Csorja Zsigmond senior hites ember, Nagy Boldizsár jobbágyember, Földes Imre jobbágyember.* A falu vezetősége többnyire a nemesekből került ki, ugyanakkor a nép képviselői (jobbágyok) is jelen vannak a demokratikus vezetésben.

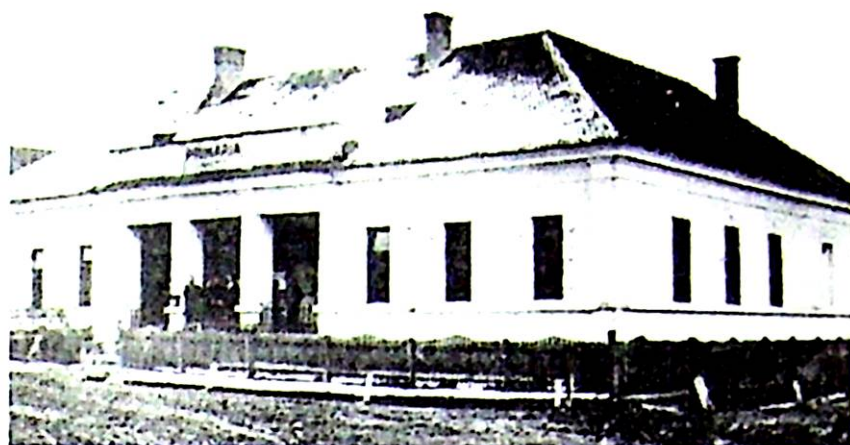
A kezdeti időkre visszamano tízes katonai szervezet az idők folyamán társadalomigazgatási funkcióvá alakult. Minden tízest egy-egy tizedes igazgatott. A tizedes önrendelkezési joggal bírt a maga tízese fölött. A tízesnek különféle teendői voltak. Az 1759-es falutörvény második pontuma szerint egy tizedes jelöltet ki az erdőpászorok irányítására, örhe-lyeik beosztására. 1883-ban a tízes vezetője a közmunkákat szervezte és irányította. „*A temető körül – állapítja meg a presbitérium – a kertek még mostanig sem vannak tizedes által jó karban hozva...*”¹⁵⁴

A falu világi dolgainak irányítására falusbíró és esküdteket választó community a legtekintélyesebb embereket állította e posztokra. Termé-

szetesen olyan emebereket, akik önző érdekeiken túl a közösség ügyét is szívükön viselték. A rendiség korában e tisztségeket – bár roppantul felelősségteljes volt – nem honorálta a közösség. Legfeljebb az egy évre vá-

lasztott falusbíró kapott annyi kedvezményt, hogy amennyiben job-
bágy volt, mentesült az az évi földesúri robottól, a szabad székely pedig az évi állami adójától.

Szabad közösség lévén Papolc, mind a falu-, mind az egyházigazga-

A községháza (1939)

tásban fontos szerepe volt az ügyek írásban történő intézésének. E célból némileg a jogban is jártas, megfelelő szinten latinul is tudó nótáriust,

Községház és kultúrotthon (2000-ben)

jegyzőt kellett alkalmaznia. A jegyző többnyire lakhatást és szolgálatát honoráló szántót, rétet kapott a falutól, s a magánszemélyeknek végzett írásbeli munkáját a magánszemély honorálta, többnyire a hagyományok kialakította módon.

A falu előjárói először az 1848/49-es szabadságharc leverését követő neoabszolutizmus idején kaptak rendszeres díjazást munkájukért. Igaz, ekkor nem a communitás választotta meg őket. A communitástól jegyzőhívó és a jegyzőt állásából kimozdító jogát is elvitatta az abszolutizmus. Mindekit, még az esküdteket is a felsőbb hatóságok nevezték ki. A kinevezettek bürokratikus feladata oly mértékig megnőtt, hogy azt az állam nem várhatta el tőlük ingyen. Így munkájukért rendszeres javadalmazást, bért kaptak. Papolcon először 1850-ben. Az 1850. március 17-én rögzített községi jegyzőkönyv tesz említést először a falu történetében a bíró és a jegyző fizetéséről. Mindketten 30-30 váltó forintot kaptak évi fizetésként, míg a segéd-bíró részére 25 váltó forintot ítélt meg az orbai járás felsőbb vezetése. A későbbiek során ez növekedett, s az alkotmányos viszonyok 1867-es visszaállítása után sem csökkent. A polgári intézményhálózat kialakítása, a polgári ügyintézés, a korszerű közigazgatás, a társadalom minden rétegére kiterjedő jogi egyenlőség ezernyi gondja nem volt tovább becsületből, közösség iránti elkötelezettségből megkövetelhető. Akikben ilyen hajlam munkált, a civil szféra területén működhettek. Egyleteket, alapítványokat, társulatokat hozhattak létre és működtethettek. A közigazgatás bonyolult és felelősségteljes munkáját azonban honorálni volt szükséges, mert az egész embert kívánt az év minden napján.

Az iskola és az iskolai ügyek

Egyes szerzők feltételezik, hogy Paplocon már a 16. század végén működött volna iskola. A hiányzó vagy nagyon szórt források miatt ezt azonban még Berecz Gyula sem meri határozottan állítani.¹⁵⁵ Az iskoláról tudósító források ugyanis csak a 17-18. századtól válnak beszédesebbé. A reformáció elterjedése, majd intézményeinek kiépülése, főleg kollégiumainak megalakulása után rendszeressé vált ugyanis az a szokás, hogy a végzős teológus hallgatókat záróvizsgájuk letétele, külföldi egyetemre küldésük, pappá szentelésük előtt egy-egy esztendőre „*scholamesternek*”, iskolamesternek, rektornak, leánytanítónak a legkülönbözőbb egyházi gyülekezetekbe küldték ki, részben anyagi okok, részben erkölcsi próbatétel és az egyházi kántorizálás gyakorlása okán. Szerepet játszott ebben

az is, hogy a külföldi egyetemre vágyakozó teológus némi pénzt gyűjtőn utazásához, másrészt az a megfontolás is vezethette a teológiai professzorokat, hogy az így próbatételre bocsátott teológusjelöltekről kiderül, mennyire képesek a gyülekezettel megkedveltetni magukat, alkalmasak lesznek-e a lelkipásztori teendők ellátására. Ugyanakkor a gyakorló lelkészek is segítettek, képzett énekvezért, kántort adva segítségül a gyülekezeti szolgálatuk színvonalasabb ellátásához. A többnyire egy évig tartó rektorkodás, iskolamesteri, énekvezéri tevékenység következménye volt, hogy a rektorok, iskolamesterek sem a gyülekezettel, sem a szülőkkel, sem a gyerekekkel nem tudtak szoros kapcsolatot kiépíteni. Sok községben megelégedtek a szülők azzal, hogy a tanító a serdülő nebulókat felkészítette a konfirmációra. A katekizálást gyakorolta velük. A székely falvak többségében azonban, mint a magyarországi mezővárosok jelentős hányadában a lakosság nagyobbik hányada, vagy legalábbis a települések rendi elitje igényelte gyerekei számára az alfabetizációs műveltséget, az írás-olvasás tudományának elsajátítását. Nagyobb karriert remélve ezáltal számár akár saját közösségén belül, akár a székely katonai rang megszerzésében, akár széki, megyei, akár uradalmi szolgálatban. Ezért Papolcon is fontosnak tartották, hogy iskolamester rendszeresen legyen a faluban. Igyekeztek lehetőleg leánytanítókat is szegődtetni, mikor a lakosság gazdasági ereje ezt megengedte. Nagy előnyére szolgált Papolc-nak az, hogy a 17. század első felében két olyan, a lelkessel is törődő protestáns fejedelme volt Erdélynek, mint Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. A kollégiumok, akadémiák felvirágoztak, a közszellem fontosnak tartotta működésüket, a hatalom pedig anyagilag is támogatta, fejlesztette őket. Évről évre rendelkezésre állt tehát kellő számú iskolamester, tanító, rektor, akikből jutott Papolcra is.

Az első ismert tanítója Papolcnak Bikkfalvi György volt, aki 1640-ben vezette az iskolát, tanította az ábc-t, katekizált a fiúkkal, lányokkal. Korábban is, és ezt követően is kellett legyen iskolamestere, rektora Papolcnak, bár a nevüket nem minden évből őrizték meg a források. 1680-ból azonban már egy leánytanító neve is ismert: Kovásznai István. Külön leánytanítót aztán majd csak az 1854-ből származó források említenek (Csutak János), de 1759-ből van adatunk arról, hogy a lányok a fiukkal együtt jártak iskolába.¹⁵⁶ A tanító neve ugyan nem ismert az adott évből, s

valószínűsíthető, hogy a lányok csak a korfirmációt előkészítő katekizáláson vettek részt. A 19. század első évtizedeiben azonban Papolcon megnövekedett az igény a leányok iskolába járatására is. Erről tanúskodik az 1846-os egyházlátogatásról készült jegyzőkönyv, amelyben arról olvashatunk, hogy megszűkölt az iskola, s a „*fiúgyermekkel a leánygyermek egy iskolában nem férnek el*”. Ha elférnének, „*akkor is egy iskolában tartani*” fiúkat és leányokat nem helyes. Erről a paplci community is meg van győződve, mert „*a leányiskola és [leány]tanító számára a [helységek] rég meg is építettek, de a nemes megye oly huzamos idő óta, többszöri hivatalos sürgetésre, egy leánygyermek-tanítóról mind e máig még nem gondoskodott*”, aminek következtében „*négy leánygyermek most is a fiúiskolában találtatott*”. Az orbai esperes mindezt „*a legszorosabb felellés terhe alatt*” kötelezte a paplci egyházmegye előjáróit, „*hogy ezen évi Szent György napig egy alkalmas jó leánytanítóról gondoskodjanak*”.¹⁵⁷ Ez a gondoskodás – bizonyára a közbejött történelmi okok miatt – csak 1859-ben történt meg, amikor leánytanítót fogadott a presbitérium, s annak a lelkére kötötte, hogy „*a keze alá feladott leánygyermekeket egyházunk törvényes iskolaszervezete szerint pontosan s lelkiismeretes szorgalommal tanítsa, önként értetődően, hogy minden tanulót megbecsüljön, és vélek atyailag, szeliden bánjék*.”¹⁵⁸

A mindenkori tanító kötelezségeit – lévén egyházi iskoláról, egyházi tanítóról szó – részben szabályozta az egyházi főhatóság, másrészt a gyülekezet presbitériuma, mindenkori szakmai és lelki felettese, a lelkész, és éberrel ügyelte minden mozdulatát, megnyilatkozását és életmódját a community egésze. Feladatai közé nemcsak a gyerekek tanítása tartozott, hanem az iskolaköteles gyermekek számbavétele,¹⁵⁹ a kántori, énekevezéri teendők ellátása, a halottak fölötti éneklés, olykor-olykor a nótáriusi teendők ellátása is. Időről időre az egyházi főhatóságok által kiadott körlevelek, máskor vizitációs jegyzőkönyvek, presbitériumi állásfoglalások próbálták szabályozni tevékenységét. Olykor konkrét megrovásokat, figyelmeztetéseket is rögzített a gyülekezeti jegyzőkönyv vagy vizitációs jelentés. 1790-ben egyházlátogatási jegyzőkönyvben marasztalták el Dancs Jánost, mert részeges, züllött életmódot folytatott, tanítási kötelezettségét elhanyagolta.¹⁶⁰ 1840-ben egyházkerületi körlevél figyelmeztetett, hogy „*főleg a tanítás ideje alatt kötelesek a tanítók jól akarni, és*

az iskolától semmi ürügy alatt nem távozni".¹⁶¹ 1842-ben a korcsmatartástól tiltották el a tanítókat: „*ha valamely helységben azon visszaélés létezne, miszerint a falus tanítók egyszersmind korcsomát is tartának, mely miatt az oskolába járó gyerekek célszerű tanítások elhanyagoltatik, egész figyelem fordíttassék arra, hogy az ily visszaélések rögtön megszüntessenek*". Amennyiben valaki mégsem tartaná be a rendelkezést, súlyos büntetést helyezett kilátásba az egyházi főhatóság.¹⁶² Azért a kihágások és a büntetések sem voltak mindennaposak. Többnyire akkor fordultak elő ilyenek, ha valamelyik tanítónak, iskolamesternek végleg kilátástalanná vált a helyzete, s nem remélhette, hogy a teológiai záróvizsgát leteheti és parókiát kap, s a gyermekek tanításának ezernyi gondját vénségéig nem akarta felvállalni. Valami ilyesmi történhetett 1863-ban körösi Szöcs Dániellel is, aki immár 1859-től ette Papolcon a leánytanítók keserű és sovány kenyerét. Gondolt egyet, s több hétig „*Oláh-honban járkált*”, elhanyagolva ezalatt nem is annyira tanítói, mint inkább harangozói tevékenységét. Tettéért alaposan „*megszidatott*”¹⁶³, minden különösebb következmény nélkül, mert 1864-ben még vidáman leánytanítószkodott Papolcon.

Sem az egyházi főhatóság, sem Papolc református gyülekezete és presbitériuma nem sokat tehetett ilyen esetekben. Ugyanis nem nagyon kapkodott senki a leánytanítói állásért. Papolc communítása és református gyülekezete már az 1840-es évek közepén megépítette a leánytanítók osztálytermét a harangozói lakkal együtt, de a legszigorúbb esperesi feddés ellenére sem sikerült leánytanítót hívniuk a faluba. Jellemző, ahogyan a presbitérium, az egyházmegye mentette magát: „*egy leánytanító fizetése oly kevés minél többet szokott a jó keresztyén termékekben a falu végén ülő koldusoknak adni...*”¹⁶⁴ Jellemző egyébként, hogy Papolcon is a harangozó háza mellé építettek egy zsúppal fedelezett „*classis termet*”, egy szobácskát a lányok iskolája nevezet alatt.

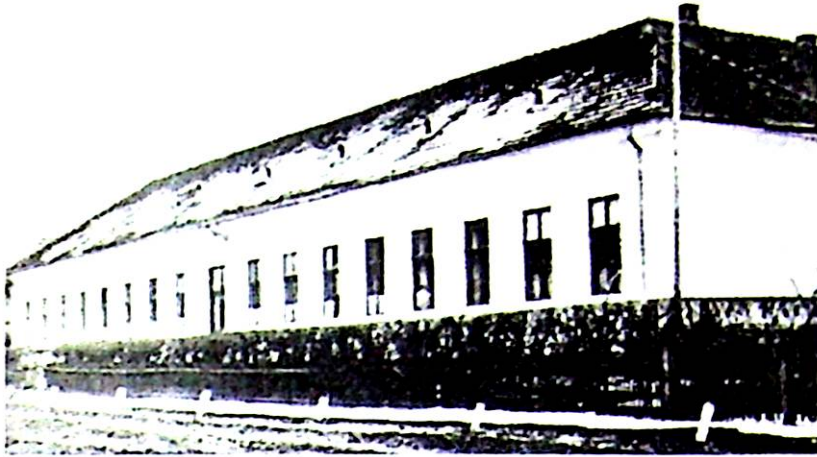
Az egyháztanács által 1859-ben szegődttetett leánytanító munkakörét a presbitérium a következőkben határozta meg: Pontosan és lelkiismeretesen tanítja a leánygyermeket. Az eddig gyakorolt rend szerint teljesíti a harangozásokat. Invitálás esetén végzi a halottak fölötti éneklést. Istentiszteletek alkalmával az orgona fűjtatóját nyomja. Pontosan járhatja és takarítja a toronyórát. Kisepri minden héten a templomot, a port letörli, s

a templomra, annak kerítésére, a templomi könyvekre ügyel. Az egyház és a község elöljárói iránt tisztelettel viseltetik. Ezért kapott harangozó díjat, leánygyerekenként 12 krajcárt, évenként 6 rénes forintnyi összeget.¹⁶⁵ Megélni kevés, a megaláztatás sok. Ne csodálkozzon az utókor, ha ilyen körülmények között körösi Szöcs Dániel kötelesség-mulasztást vétve, hetekig kóborolt *Oláhhonban*, remélvén, hogy egy bojár vagy kereskedő, esetleg egy falu felfogadja írnoknak, jegyzőnek, s valamivel emberibb megélhetést teremthet magának. Meg kellett győződnie azonban, hogy azon a tájon sem becsülték többre az alfabétizációs műveltséget, vagy még annyira sem, ezért hazatért, elviselvén a nyomorúságához társuló dorgálást is. Néhány évvel később annyival becsülték meg jobban a leánytanítót, hogy 1864-ben megítélt számára az egyháztanács és a community a község pénztárából évi 20 osztrák értékű forintot „*a toronyóra pontos járatásáért, ... és órakenőre 50 osztrák értékű krajcárt*”.¹⁶⁶

Valamivel jobban megbecsülték az iskolamestert, a rektort, a fiúk tanítóját. Az 1859-es díjlevél értelmében ő az „*incipulusokért a declinatioig*” – az abc-t már elsajátított, második évben eléje járó tanulóért fejenként – 24 dénárt kérhetett a szülőktől, a „*declinatio fogva a grammaticaig*” 48 dénárt, a grammatikát tanulók szüleitől 1-1 forintot. A tanulni vágyó legszegényebb gyerekek azonban 1787-től ingyen tanultak Papolcon. A rektor vagy iskolamester azonban a kántori feladatokat is ellátta. Ezért lakhatást kapott. Egy telket házzal, gazdasági épületekkel. Használhatott másfélhold szántót, valamivel kevesebb, mint egy holdnyi kaszálót. A pásztorbér megfizetése mellett legeltethetett meghatározatlan számú állatot. Kapott még a kántori szolgálataiért 77 kalongya búzát, 77 kalongya zabot, 30 szekér fát. A kepet nem szolgáltató halottak temetőbe kíséréseért halottanként 12 krajcárt. A tanulni kezdő nebulók után ő is csak 12 krajcárt kapott, de ezek száma mindig magasabb volt, mint a lányoké. Éves jövedelmének pénzbeli értékét a kortárs presbiterek 75 forint 55 kracárra becsülték.¹⁶⁷ Ebből azonban étellel kellett tartania a leánytanítót. A nemzet és a kultúra napszámosának lenni, sohasem volt a magyar nyelvterületen gazdagodással kecsegtető hivatás.

Nem voltak jobbak a tárgyi, technikai feltételek sem. Az iskola épülete a legszerényebbek közé tartozott Papolcon is. Zsúpfedelű egyszobás iskolaház az iskolamester telkén. Ha ez megrongálódott – mint 1759-ben

–, akkor jobb esetben a „parochialis háznál” tanultak a fiúk, vagy éppen szünetelt a tanítás.

A községi iskola (1939)

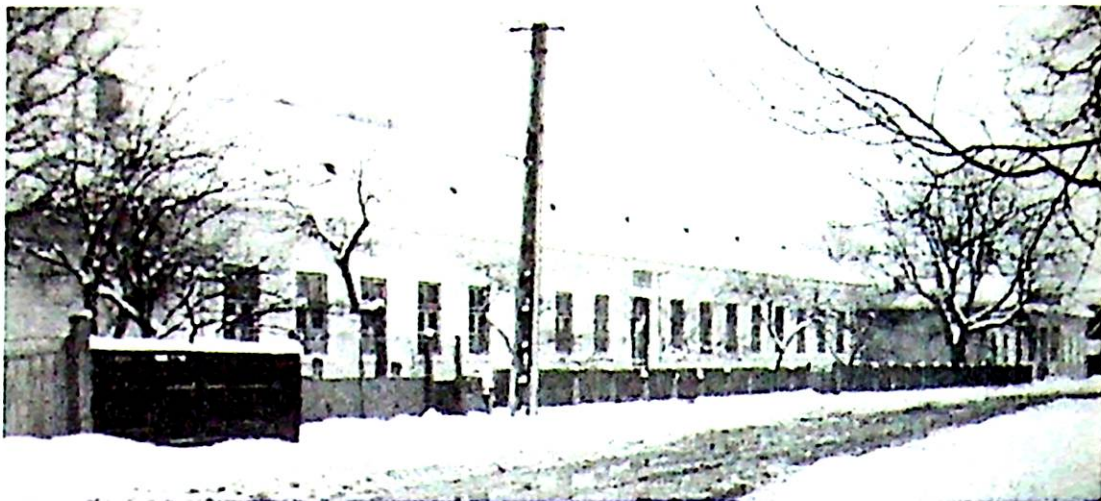
1810-ből fennmaradt egy forrás az iskola épületéről. Eszerint „*az oskolamesteri jószág... szomszédja napkeletről Olasz József; napnyugatról a templom kerítése. Ezen épületek: a lakóház, kamarával és klasszissal [osztályterem] együtt,*

zsendely fedél alatt.” A fiúk számára osztályteremül szolgáló szoba tehát az iskolamester lakásán volt található. Ez így volt még 1871-ben is. A leányok számára külön osztályterem épült, amely a „*harangozói megveházával*” egy fedél alatt volt.¹⁶⁸

Az iskolahelyiségek fűtéséről maguk a tanulók gondoskodtak. Minden reggel „*egy hasáb fával a hónuk alatt*” mentek iskolába. Nagy könnyebségére az oskolamesternek és a tanulóknak, a falusiaktól összegyűjtött pénzen sikerült egy ércályhát vásárolni a fiúiskola számára. Ezentúl – hogy ne a tanulók vigyék minden reggel a fát – minden szülőnek kötelessége volt egy-egy „*fél fertály öl fát*” adni a fűtés biztosítására.¹⁶⁹

Maga az osztályterem kicsi, nehezen szellőztethető, tanításra alig-alig volt alkalmas. Az ebből a szempontból igényességgel nem nagyon vádolható vizitátorok még 1871-ben is azt kénytelenek rögzíteni a látogatásról szóló jegyzőkönyvbe, hogy „*Papolc hitközségben az iskolahelyiségek szűkök és rosszak, a tanulók nincsenek kellőleg ellátva, faiskola és testgyakorlati tér nincs*”. Az 1840-es évek közepén épült leányiskola sem volt korszerűbb: „*célszerűtlen, egészségtelen*”, helyébe újat kell építeni – szögezték le a vizitátorok.¹⁷⁰ Tudta ezt Papolc egyházközsége és communityja is. 1858-ban már egy új fiúiskola építésére tettek javasla-

tot, 1860-ban pedig azt is leszögezték, hogy a zsúpfedél helyett zsindellyel kell fedelezni az iskolát. 1862 decemberére elkészült az új iskolaház, amely azonban már elkészültekor is elavult volt, amit az 1871-es bírálatok is bizonyítanak.

Az iskola 1997-ben

Az egyház jövedelme és a szülők adakozási kedve elégtelennek bizonyult a református egyházi iskola fenntartására. 1868-ban az országgyűlés által elfogadott Eötvös-féle népiskolai törvény pedig minden 6-12 éves korú gyerek iskoláztatását megkívánta, komoly szülői fenyték és büntetés terhe mellett, ha elhanyagolnák gyermekeik iskoláztatását. Papolc román ajkú, ortodox görögkeleti vallású családjai nem igen szívesen adták református iskolába a gyerekeiket. Egyházuk még a református egyháznál is kisebb és szegényebb volt. Iskola fenntartására képtelennek bizonyultak. 1873-ban tehát, a törvény kényszerét és lehetőségét követve, a református gyülekezet átadta az iskolát a község tulajdonába és fenntartásába. Ekkortól Papolcon az iskolát népiskolaként a polgári község működtette 1897-ig, amikor állami tulajdonbaadták.

1909-ig a volt énekvezéri lak adott otthont az iskola épületének, amely azonban az oktatás céljainak nem volt megfelelő. Szükséges volt tehát egy korszerű iskolaépület mielőbbi felépítése. 1908-1909-ben épült Szilágyi István építési vállalkozó irányításával a ma is fennálló, a századeleji építészeti körülményekhez képest nagyon modern iskolaépület. Az 1909/1910-es iskolai tanév már ebben az új iskolában vette kezdetét.

A hajdani falusi iskolák egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás. Így volt ez Papolcon is. A különféle mezőgazdasági munkák lefoglalták az egész családot, és benne az iskoláskorú gyermek erejét. A rendi korszak születési hovatartozást megmerevítő szemlélete széles társadalmi rétegek, a kiváltság nélküli tömbökbe születettek jövőjét amúgy is perspektívatlanságra ítélte. Nem látták hát értelmét a hagyományokban megrögződött társadalmi csoportok gyermekeik iskoláztatását. Azt olyan

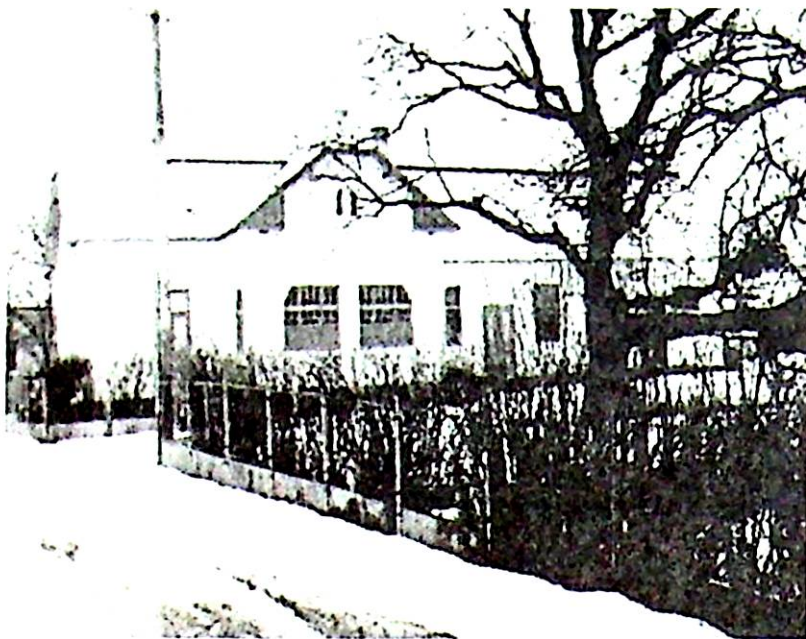
Kelemen Bibó Imre tanító tanítványai egy csoportjával

felesleges luxusként tartották, ami inkább a családi kötelezettségeket rombolja, semmint a gyerek jövőjét a közösségben biztosítaná. Éppen ezért lényegesen kevesebb gyermek járt iskolába, mint amennyi tanköteles volt. Az egyházi felettes hatóságok gyakran utasították ugyan a gyülekezeteket és a falvak előljáró-

ságát, hogy a szülőket büntetés terhe alatt is gyermekeik iskolába jártatására kötelezzék. 1870-ben a püspök „*a felserdültek írni és olvasni tanítását megrendeli*”, 1882-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy „*úgy a tankötelesek összeírásánál, mint a tanév[re] és iskolába járatásra nézve a legszigorúbban járjanak el*” az előjárók, de mindez alig volt több malasztból.¹⁷¹ A falusi társadalom akkor fogadta el és tartotta szükségesnek gyermekeik számára az iskoláztatást, amikor megtapasztalta, hogy ez utódaik számára helyzetük jobbítását, a szegénységből és nyomorúságból való kitörés lehetőségét kínálja. Amikor a polgári tár-

sadalom sorra kínálta azokat a viszonylag konszolidált megélhetést biztosító munkahelyket, életpályákat, amelyekhez már nélkülözhetetlen volt az iskolai műveltség egy bizonyos szintje.

A gyermekek munkában való igénybevétele miatt a tanulási idő rövid volt. A mezőgazdasági tevékenység befejeztétől, Szent Mihály napjától a tavaszi munkálatok kezdetéig, Szent György napjáig (szeptember 29-től április 24-ig) tartott. A leányiskola novemberben kezdődött.

Bede Sándor tanító háza

Az iskolát nem osztották osztályokra, a tanulók tantárgyak szerint csoportosultak. Rendszerint három csoport működött: a kezdők, a „*régbb tanulók*”, és a leánygyermekcsoportja. A falusi kisiskolában az oktatás elemi szinten folyt. Alapvető tananyag a kate-

kizmus (a vallás főbb tételeinek kérdés-felelet módszerével való kifejtése), amely azonban erkölcsi, társadalmi ismereteket is nyújtott. Ezenkívül az egyházi ének is a tananyag részét képezte (a zsoltárok éneklése), valamint az olvasás és írás. A német nyelvtanítás bevezetésének szándékáról az 1786. március 3-i egyházi jegyzőkönyv tudósít. A bejegyzés szerint „*a német iskola fundusára kapott az iskola 40 drachmát.*” Hogy végülis megvalósult-e e terv, arról a későbbiekben nem tudósítanak a források.

Az 1759. évi presbiteri jegyzőkönyv szerint a papolci gyerekek incipilusokat, declinatiót, grammatikát, katekizist tanultak. 1854-ben a Kecskeméti-féle Katekizmus, olvasás, írás, ének, geográfia, természetismeret, számtan szerepelt a fiúk tananyagában. A leányok tantárgyai: a Kecskeméti-féle Katekizmus, olvasás, írás, számtan, hon versei, erkölcsi

rendszerabályok, ima, ének. Bede Sándor feljegyzései adnak hírt arról, hogy 1851-ben ifjú Barabás Sámuel tanító vezette be az olvasástanításban Papolcon a hangoztató módszert, addig ugyanis az únevezett szótagoló módszer szerint tanítottak.

A tanítás befejezését tavasszal az „*examenadás*” (vizsga) követte. Ezek a vizsgák nem a mai értelemben vett számadások, hanem az előjáróságok (ref. lelkész, megyebíró, segédmegyebíró, hites, egyházi jegyző és az iskolai bizottság más tagjai) és a szülők előtti ünnepélyes szereplések voltak. Az osztályozás nem volt szokás, maga a szerzett tudás minősítette a tanulókat. Példának okáért a bizottság 1854. április 7-én megállapította, hogy a tanulók „*dicséretes jelét adták rövid ideig tehetett szorgalmoknak*”.¹⁷²

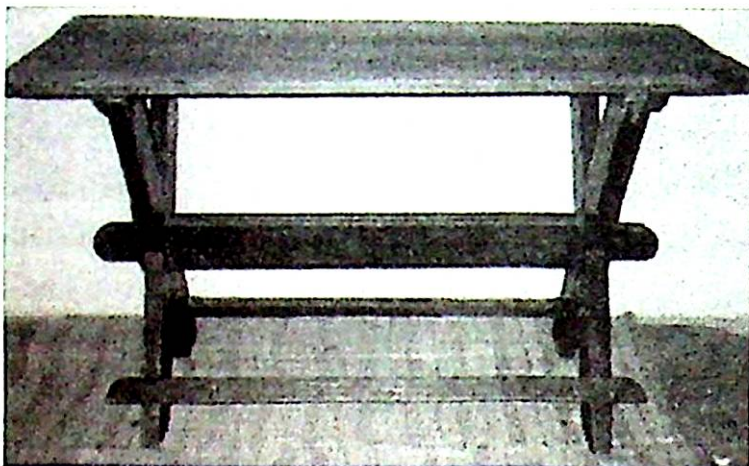
A tanulók legfontosabb eszköze volt a letörölhető palatábla és az iron, vagy kréta. A forrásokban csak elvétve találhatók utalások a tankönyvekre, tanítói kézikönyvekre. 1840 novemberében említetik egy „*első oktatásra szolgáló kézikönyv*”, melynek szerzője Ilyés Pál. E könyvnek feltétlen beszerzésére szólíttatott fel a tanító.

A falusi kisiskola szellemi színvonala a falu anyagi lehetőségeitől függően változott. A 19. század közepén, második felében már a közvetített ismeretanyag – mint láttuk – egyre szélesebb skálán mozgott. Bede Sándor jegyezte meg feljegyzéseiben, hogy az ő kántortanítóskodása idején, a századfordulón a papolci iskola – színvonalát tekintve – „*egyike volt a megye legjobb iskoláinak*.”

1783-ig a református felekezeti iskolát a faluközösség tartotta fenn, és a lelkész felügyelete alá tartozott. Ekkor azonban az iskola további sorsára vonatkozóan az Iskolaszék a következőképpen határozott: Anyagi okok miatt „*a megye [ti. a papolci egyházközség – B.E.] az iskolát fenntartani és azt a törvényszabta módon berendezni képtelen, ez okon elhatározta, [hogy] az iskola kezeléséről lemond, s a község ... az iskolát vegye által saját rendelkezése alá, és a nevelésügy körüli kellő intézkedéseket tegye meg*”.¹⁷³ Ezt követően hamarosan állami népiskolává vált a papolci elemi népiskola, ahol együtt tanultak magyar és román gyerekek.

Papolt népművészete és népelete

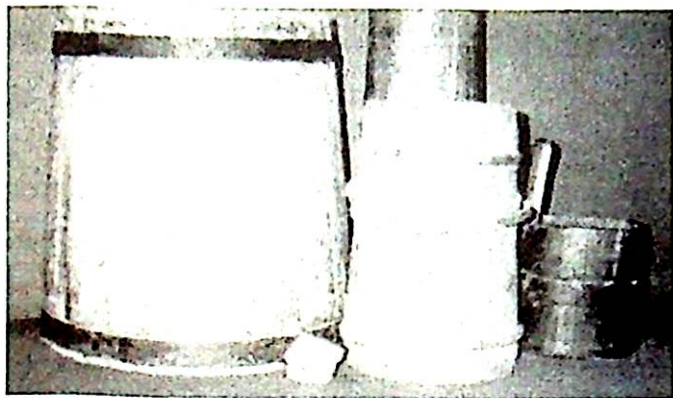
A hegyvidék ezernyi bája és tájféldrajzi kényszere évszázadokon át meghatározó erővel kényszerítette rá jellegzetességeit a székelyek, így Papolt népeletére, hétköznapijaira a szó szoros értelmében a bölcsőtől a koporsóig. Nemcsak a gazdálkodás mikéntjét, a családi életteret is a maga képére formálta. Ez külsőleg leginkább az építkezésben és a ruházkozásban mutatkozott meg. A papolti ember fából építkezett, s hosszú ávszázadokon át a maga készítette szöttesekből ruházkodott. 1910-ben a népszámlálók által Papolcon talált 672 házból mindössze öt épült kőből, téglából, egynek volt kőalapja, egy épült vályogból, egy sártapasztással, 665 ház pedig fából. Cserép vagy bádogtető 37 épületet fedett, zsúp huszonötöt, zsindey 606 lakást.¹⁷⁴

Kecskelábú asztal

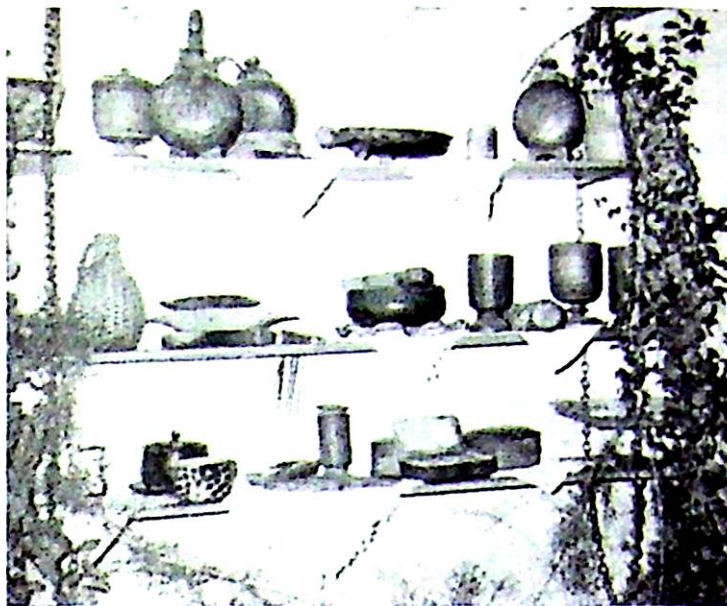
A székelyek szinte mindegyike értett többé-kevésbé az építés mesterségéhez, s ha épített, jó ízlése s ősei hagyományainak szavára hallgatva, széke-lyül épített. A régi székely ház jellegzetessége: úgy helyezkedik el az udvarban, hogy

nem rúg ki az utcára. A ház és az utca között kis virágoskert található. A ház maga faboronákból épül. A tetőzet széles eresze (pitvar) alatt faoszlopos tornác fut végig. A tornacról tágas konyhába nyílik az ajtó, annak egyik oldalán a lakószoba – itt található a búbos kemence –, a másikon az utca felőli „nagyházban” a kályha.

Faedények

A 18. századig a jobbágyság bútora kevés és kezdetleges volt. A lakás berendezését a célszerűség alakította ki. A történelmi idő mélyén

Faedények, szerszámok

ezt követően beköszöntő viszonylagos nyugalom lehetőséget teremtett arra, hogy a parasztság esztétikum-, vagy luxus-számba menő javakat is szerezzen magának. Ezek közé tartozott a bútorzat is. A legegyszerűbb bútorféleségeket házi barkácsolók és falusi bútorspecialisták készítették, de a komolyabb bútordarabok, a ládától az ágyig, már magasabb

szintű asztalostudományt igényeltek. Beszerzésük – ha nem maga készítette a székely – anyagi megterhelést jelentett. A díszesen festett vagy faragott bútor tehát nem volt minden falusi számára egyformán elérhető.

A 19. század kezdetére a parasztház alaprajzi elrendezésében megkapta végleges alakját. A szobák berendezése a század folyamán a praktikum és a szokást követő módon alakult. A konyhából a szobába lépve, a sarokban állt a búboskemence, illetőleg a kályha, melynek a szoba felé eső oldala padszerűen volt kiképezve, hogy ülésül szolgáljon. A hosszanti fal felé eső oldala volt a sut, mindenféle holmi tárolására. Télen a gyerekek kedvenc tartózkodási helye volt a sut. A kemencével átlósan szembe volt a szoba nappali része, a sarokpaddal, előtte az asz-

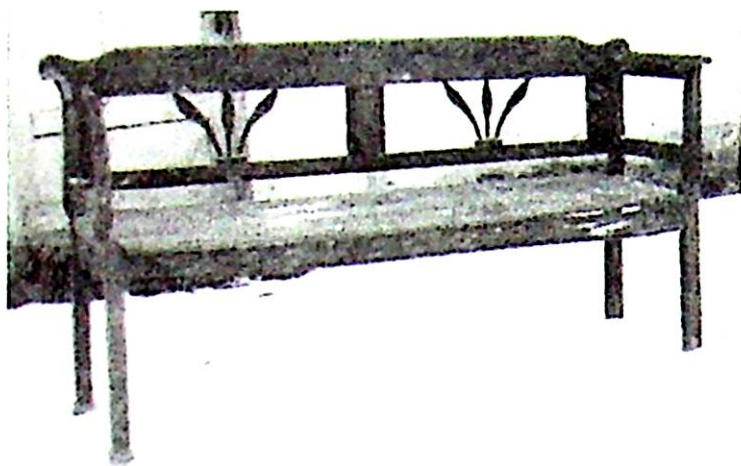

Vakablak edényekkel, ajtóval

tallal, egy vagy két székkal. Szemben, az ablak másik oldalán állt a magasra vetett ágy, előtte legalább két székkal, támlájukkal az ágyhoz állítva. A kemence és a vetett ágy közt állt egy láda, később egy szekrény. Az ágy és a sarokpad között még egy láda kapott helyet, de állhatott még az ajtó felé eső falnál is egy, sőt két láda is.

Amennyiben két szoba volt – és ez volt általánosabb –, úgy a másik szoba berendezése vagy megegyezett az úgynevezett tiszta szobáéval, vagy népesebb család esetében, több fekvőalkalmatosságot helyeztek el benne, feladva a hagyományos elrendezés szabályait.

A 18-19. századfordulóhoz közeledve a lakószobáknak e hagyomá-

Régi pad a bálteremből

nyos berendezési rendje fokozatosan felbomlott. A festett bútorok lassan kicserélődtek flóderezett vagy egyszerűre festett bútorokkal, majd később ezeket felváltotta a gyári bútor.

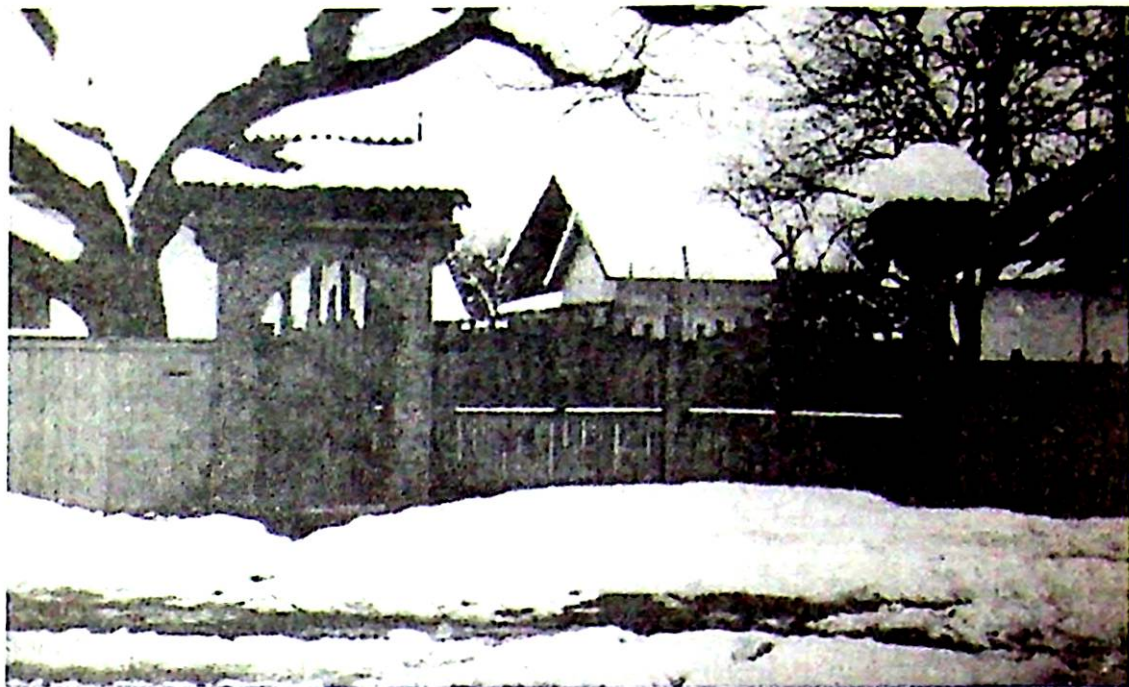
A régi székelty festett bútorok alapszíne zömmel a kék, de a

zöld, a barna, a vörös is gyakori. A díszítmények egyenes leszármazottai a templomok festett mennyezetkazettáinak. Virágelemeik kivétel nélkül középtengelyes szimmetriára épültek.

Már magának a faanyagnak, szerkesztésnek, az épületrészek arányainak is vannak szépségei. Milyen szép például a tapasztatlan boronaház bordákkal csíkozott oldala! De a díszítő faragásnak is szerepe van a házban. Faragott a tornácoszlop, az ajtó-, ablaktok, az ablakrács; a mestergerenda, az eresz (tornác) deszkázata stb.

Legszembetűnőbb s jellegzetessége miatt figyelemre legméltóbb a székelty nagykapu, a székeltykapu. A népművészeti értékű fafaragásnak a kapu a leggazdagabb területe. Monumentális alkata, a rávéssett díszítmények, ősi fölírásai olyan népről tanúskodnak, amely a régmúltban tanulta meg az építés mesterségét.

A székelykapu a székely falunak, utcának, életnek a címere, büszksége, a székely múlt, történeti hivatás fába vésett nagyszabású bizonysga, fába rótt oklevele.

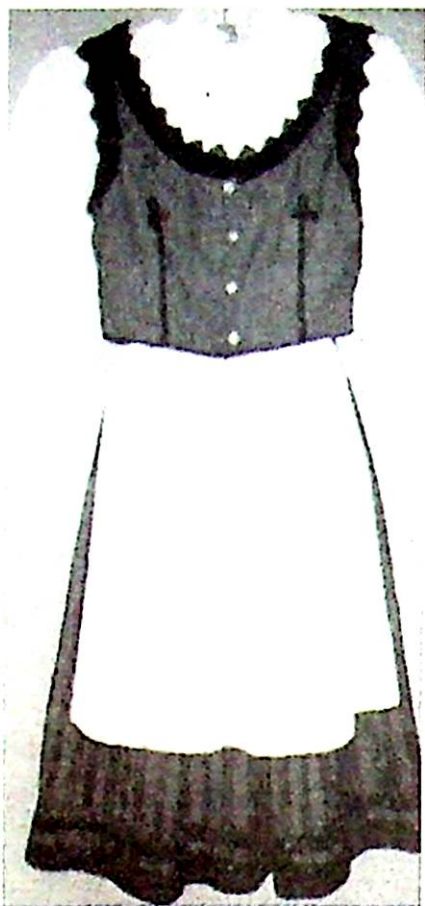
Székelykapu

A székely portának nem kevésbé nevezetes és nagyszabású építménye a csűr, mely nem egyszer monumentálisabb, hatalmasabb, mint a ház. Ez sem oktanuln ilyen. A csűr is – mint a kapu – a székely élet képének mellözhetetlen része. Szépsége szerkezetében van, de helyenként az odaillő faragás sem hiányzik róla. A csűr kapusarok faragott díszítése a legszebb fafaragások sorába tartozik.

Nincs most terünk elcsodálkozni ezeken a faragásokon, a bennük megtestesülő jelképek megfejtéséről elmélkedni, a lakásberendezési tárgyak funkcióját és esztétikumát kibontani. Fel is kell öltöztetnünk a falu lakóit. Az építkezési sajátosságok mellett ugyanis a másik székely jellemző a ruházzkodáson érhető látványosan is tetten.

A székely viselet sokféle állapot, helyzet kifejezője volt. Mindenekelőtt meghatározója volt az életkornak és a családi állapotnak. Ezt a szerepét különösen a nőknél árnyaltan töltötte be. Jelezte, hogy a nő leány, menyasszony, menyecske, gyermekes asszony; majd az öregedés egyes szakaszait, a gyászt, az özvegységet.

A férfiaknál a viselet jelzései már sokkal szerényebbek: legény, vőlegény, házas férfi állomásokra szűkül a megkülönböztetés, de az sem jut mindig annyira egyértelműen kifejezésre, mint a nőknél. Jelezte továbbá a viselet a rangot, a gazdasági helyzetet, a módot, sőt a falu társadalmán belüli különbséget is.

Székely nő ruhája
a 20. század elején

A viselet, az említetteken túl, a mindennapi élethez is erősen igazodott. Nemcsak abban, hogy volt ünneplő és volt hétköznapi ruha, hogy voltak az évszakoknak megfelelőek, hanem abban is, hogy voltak olyan ruhadarabok, amelyekből a falu lakói tudták, hogy viselője milyen munkára, a közelbe vagy távolabbra készül menni.

A női viselet minden vonatkozásban érzékenyebb kor-, mód-, rangmutatója volt a falu társadalmának. A legszembetűnőbb az életkor szerinti elkülönülés volt, amelyet a ruházat színárnyalataival juttatott kifejezésre. Az idősek fekete vagy más sötét színű ruházatot hordtak. A háziszőtt anyagból készült szoknya mellé ugyanabból az anyagból készült blúzt, fekete kötényt. A középkorúak kissé élénkebb színű viseletet hordtak, fehér blúzzal és a szoknya anyagából készült mellénnyel, és ugyancsak fekete kötényt. A fiatalok, gyermekek fehéret vagy más világos és élénk színű ruházatot viseltek, fehér köténnyel.

Hajviseletük is különbözött. A lányok két copfba fonták a hajukat és leeresztve viselték, míg az asszonyok kontyba tűzték. Érdekes egy 1839-beli jegyzőkönyvi leírás, mely szerint a „*megezett*” lányok (erkölcstelenek) kontyot és „*kontyra illő főkötőt*” kötelesek viselni. Ugyanis egyes viseletdarabok az életkor mellett bizonyos állapotot is jelöltek: a párta a leányságot, a főkötő és fejkendő a férjes asszonyt, illetve gyermekes asszonyt, a jegykendők, pántlikák a vőlegénységet.

A társadalmi rétegződés lényegesen egyszerűbb módon jutott kifejezésre. A drágább anyagokban. A több selyem, hímzés használatában a gazdagoknál. Ez az elkülönülés olykor perpatvarhoz is vezetett. 1843 májusában egy módosabb és egy szegényebb asszony összeszólalkozott a templomban afölött, hogy a módosabbik a selyemruháját féltette, nehogy a szegényebb asszony „*kender ruhája*” bepiszkítsa.¹⁷⁵

Az esküvő és a gyász kialakult viseletének formáját, színét éppúgy a hagyomány írta elő, mint a mindennapok vagy az ünnepnapok viseletét. Az esküvői szín a fehér, a gyász színe a fekete. Ugyanakkor fekete az ünnepélyesség kifejezője is. Például a férfi „*székelyruha*” fekete-fehér színekombinációból, a női fekete-piros-fehér színekombinációból tevődik össze. Az ünnepi varottasok, szöttesek is mind fekete-fehér színekombinációjúak.

Szövésről és fonással alighanem már a honfoglalás előtt is foglalkoztak az asszonyok, fehérnépek. A székely nép – így Papolc lakossága is – a 20. század közepéig, ritkán napjainkig megőrizte és gyakorolta ezt a mesterséget. Régebben a ruházatot is, ma már inkább szőnyeget, terítőket, takarókat

és más lakásdekorációt szőnek. Kiemelkedő fontosságú e téren a *székelyfestékes*, a népi faliszőnyeg-féleség. Alapanyaga rendszerint kender és házilag festett gyapjú. Alapszíne többnyire a piros és kék, a geometrikus díszítme-

Csipke és rece terítők

nyeké sárga, fehér, barna. Az 1768. évi egyházi jegyzőkönyv tudósít arról, hogy „... Nagy Sámuelné Kelemen Ilona ... készített és adott az Úrasztalára egy asztalra való szép veres kékes színű festékest ...”¹⁷⁶ Az 1798-

ból egy másik festékesről szerzünk tudomást: „*Mostani tiszteletes papné Erdős Trésia asszony, gyapjából maga font és megkészített tarkás szőnyeget ajándékozott a papolci Reformata Szent Eklésiának Úr asztalára a mindenkor ott állás végett.*”¹⁷⁷

A festékes a szövőszék szélességében készült, és általában hosszában két darabból volt összeállítva, de előfordult egy darabban készült is. Viski Károly szerint a székely festékes a magyar népművészet legrégebb emlékei közé tartozik. Eredetükre vonatkozóan a díszítményeket ó-európainak tartja, és közeli rokonnak a kelet-európai szőnyegekkel.

A Székelyföldön – Papolcon is – a juhtenyésztés nagy elterjedtsége valószínűsíti, hogy a festett gyapjút mint hímzőfonalat már igen korán alkalmazták a szálánvarrott és a szabad rajzú hímzések varrásánál egyaránt. Ezzel egyidőben a pamuttal, sőt a selyemmel hímzett párnalapok, lepedőszélek, kendők, terítők is megjelentek. A szabad rajzú hímzések a reneszánsz stílusú úri hímzések erős hatása alatt keletkeztek. De készültek szálánvarrott és keresztszemes munkák is, nyugati előképek alapján.

Háromszéken az egyszerű, világos rajzú minták a kedveltek, ellentétben Erdély többi magyarlakta területének zsúfoló irányzatával. A motívumok között található virágcsokor, madár, szarvas, azonban a legtöbb elem geometrikus. A színezésben ízlésesen inkább az egy színt alkalmazták – főként a pirosat, és ritkábban a kéket –, két színt pedig csak elvétve találunk a hímzéseken, varrottasokon.

Az önmagát szervező, magának törvényt alkotó communitás erkölcsi normarendjét, hétköznapi életének szerves folytonosságát az idő kikristályosította szokásokra építette, melyek közül olykor a fontosabbak törvénné fogalmazódtak, a közösséghez tartozás lényegét hordozók azonban íratlanul is belevésődtek a mindennapokba és az ünnepekbe.

„*Az erdélyi parasztság tudatvilágát a feudalizmusban meghatározta, magatartását át- meg átszötte a babonáság, a hiedelmek sokasága. Így volt ez a székely székekben is*” – mondja Imreh István *A törvényhozó székelyfalu* című munkájában¹⁷⁸ –, és így volt ez Papolcon is. Ehhez a hiedelmvilághoz számos szokás fűződött, fűződik még ma is. Szokások jóformán az élet minden mozzanatához fűződtek. Meghatározott szokásrendje volt: az ünnepeknek, táncnak, mulatságnak, szerelemnek, házasságnak, gyermekszülésnek, a beteg gyógyításának, a halott eltemetésé-

nek, a hétköznapi munkának, öltözködésnek, köztisztaságnak, viselkedésnek, egyszerűen az egész emberi életnek. Ez a bonyolult szokáshálózat csodálatos kincsesbánya, amelyek minden egyes falutag szívébe és tudatába belevésődtek. Ezeket nem szeghette meg senki. Ha mégis megszegte valaki, azt a közvélemény kiközösítette a közösségből, ami akár a testi-, akár a pénzbüntetésnél is gonoszabb volt.

A szokások nagyobbik hányada szertartás-szerű renddel ismétlődött évről évre. Óév éjszakáján kezdődött az elmúlt év búcsúztatásával, a beköszönő újév megtisztelésével. Ez a ceremónia december 31-én a délutáni, esti órákban kezdődött. Csengők, kolompok, karikás ostorok cserregése, bongása, csengése, csattogása verte fel a falu csendjét. Legények, gyerekek, olykor házas emeberk is kisebb csapatokba verődve köszöntöttek a gazdákra. Óévet búcsúztattak, újévet köszöntöttek s a gazda jó szívvel kínált kalácsot, kolbászt, szalonnát, kenyeret. Haraptak a köszöntők, majd boráldomással öblítették le a szíves látás örömét, s búcsúzva a háztól, portától, elhangzottak a következő évre szóló jókívánások, Isten áldását kérve a vendéglátó mezejére, szénafüvére, állatai szaporodására, családjá és őmaga gyarapodására gyermekben és vagyonban egyaránt.

Éjfél előtt elcsendesedett a falu, misére ment a falu apraja, nagya. Csak a csecsemők, éretlen gyerekek, a vének maradtak otthon. A lelkész ilyenkor számbavette a gyülekezet gyarapodását, kopását, a falu létszámát, apraját naggyát, s kérte híveivel együtt Isten áldását a gyülekezetre, emberekre, a falura, az országra. Együtt imádkozott a gyülekezet, s végül meghatott szívvel elénekelték a Himnusz, s ilyenkor minden ember érezte, hogy Isten az ölébe veszi a világot, és ő egy nemzeti közösségbe tartozik, amelyik hasonló módon él, érez és gondolkodik. Aztán kiürült a templom, a harangozó bezárta a kapukat, az emberek hazaszéledtek. Az egymástól elválók – *Boldog újévvel!* – búcsúztak, s befordultak a kapukon. A gazda még egy pillantást vetett a csürre, a jószágokra. Betért ő is a házba. Akkorra előkerült a kemencéből a töltöttkáposzta, kolbász, szalonna, aki kívánta harapott egyet-kettőt, majd egymásnak is nyugalmat, boldog újévet kívánva, kialaudtak a gyertyák, mécsesek, lámpák. A házak elpihentek. Csak a csillagok ragyogtak, vagy a hó szállingózott, betakarva Papolcot reményteli, makulátlan fehér paplannal. Megemelkedett ilyen-

kor a lélek, áhitat járta át az emberek szívét, hogy aztán másnap a köznapi lét forgácsolja, koptassa az áhitatot, visszakényszerítse az embereket a létezés köznapi kereti közé. Feltűnt ez a kolompolós, csengős, ostorcsatogató jókedve a birodalomváltás pillanatában, 1918 decemberében a román megszálló katonaságnak. Kedve ellen való volt a frissen meghódítottak Himnusz köré fonódó áhitata, ezért utasították az egyházvezetést, hogy függesszék fel – a háborús viszonyokra hivatkozva – az óév búcsúztatását, az újév himnuszos köszöntését...¹⁷⁹

Elmúlván újév napja, fűrészek sikongtak a fenyőgerendék gyantás rostjai között. Fejszék, balták csattogtak, kések, gyaluk hántották a forgácsot. A férfiak, kicsik, nagyok, fiatalok, idősek, faragtak furtak, tálat, szerszámokat, vedreket, csobolyókat készítettek, mások zsendelyt hasítottak. Az asszonyok, lányok guzsalyon, rokkán pergették az orsókat. Telt az orsó kender-, len-, gyapjúfonallal, hogy majd a szövőszéken vászon, gyolcs, szövet készüljön belőle. A legöregebbek, nők is, férfiak is elsimélték a nagyapjuktól hallott regéket, mondákat, legendákat azokról az időkről, amikor még a székelyek a maguk urai voltak, amikor még csak ökörsütéssel tartoztak a királynak, ha annak fiúutódot adott az Isten... Az volt az igazi székely világ! – ismételtgették, mignem álmodtunk szemükre a beköszöntő éjszaka.

Az eladó sorba cserepedett lányok fonókba jártak, s ha már leszállt az est, a házasulandó sorba öregedett legények is összeverődtek a fonókban. Évődtek, vicceltek, megkacagtatták a lányokat, s ha egynek-egynek kiperdült az orsó a kezéből, az utána érdeklődő fiú pattant, hogy felkapja, visszaadja. Alkalom volt ez a kölcsönös hajlandóság kipuhatolására. Ha hajlott a szívük egymáshoz, farsangkor már egymást keresve táncoltak, s a farsangi álarcok, maszkok alá kukkantva is egymást keresték tekintetükkel. Maskarajáráskor is inkább egymás házáat részesítették előnyben.

Amennyiben fiúban, lányban megérlelődött az egymás iránti vonzalom annyira, hogy életüket is elképzelték egymás mellett, a fiú májusban éjjeli zenét adott a leánynak, s ha az az ablakon át gyertyafénnyel jelezte, hogy szívéhez szól a muzsika, a legény és barátai által énekelt dal, a legény májusfát állított a lány ablaka elé. Ezt követően megkezdte a legény vizitáit a lányos háznál. Vasárnap dälután, kedd, csütörtök és szombat este elmaradt a korcsmából, a barátoktól, a számára fontos lányos

háznál tett vizitát. Miután ezen alkalmakkor kölcsönösen meggyőződtek arról, hogy egymáshoz valók, és a szülők sem gördítettek áthághatatlan akadályt egymásra találásuk útjába, kezdődhetett a kölcsönös háztűznézés, hogy aztán nagybácsi, sógor, koma, a legény szoros rokoni hozzátartozója megkérje az immár házasodni akaró legény számára a leányt. Ceremoniája volt ennek is. Vedéglátással, itallal, nem kis izgalommal, pironkodással, kölcsönösen kimondott igennel, atyai, anyai, rokoni jóváhagyással. A születés és a halál között a legfontosabb emberi lépésnek vélelmezték ezt hajdanán Papolcon. Bár reformátusok voltak, a válás – végső esetben – egyházilag is elfogdott volt, de egy-egy házasság hajdanán életre szóló kötelék volt, s erre a közösség és mindkét részlől a szülők példája is intette a fiatalokat.

Ha a leány megkérésekor kölcsönös volt az akarat, fiú és leány szülei is jövőendő nász-szülőkként tekintették, kölcsönösen megvendégelték egymást, s megtörtént a jegyváltás. Ezt követően a fiatalok elhatározott egybekelési szándékukat jelentették a parókián. A lelkész három egymást követő vasárnapon kihirdette a jegyes pár szándékát, hogy aki valamilyen törvényes akadályát látná egybekelésüknek, időben jelezze.

Elmúlván a három kihirdetés, következett a lakodalom. Vőfélyel, násznaggyal, ünnepélyes öltözetrel, mókás kikérővel, öregasszonyok felkínálásával, mignem a pompás hófehér ruhában, a tisztaság, ártatlanság koszorújával a fején megjelent a menyasszony. A vőfély elbúcsúztatta szüleitől a fiút, a leányt, s násznépi kísérettel, zeneszóval elindultak a templomba, a pap áldását kérni a házasságukra. Miután ez megtörtént, a násznép visszakísérte az ifjú párt a lakodalmas házhoz, és megkezdődött a hajnalig, másnapig tartó lakodalom. Muzsika, vőfélyi, násznagyi mondókák, idősebb házások példálózása, tánc, eszem-iszom jókedv, dínom-dánom tette emlékezetessé meghívottak és hivatlanok számára egyformán a két ifjú sorsdöntő egybekelését. Éjfélben felkontyolták az ifjú menyecskét, s többé nem ülhetett a lányok padjába a templomban. Hajnalban még az ifjú pár násszobájának ablakából felmutatták a bizonyítékot, hogy az ifjú menyecske méltón viselte előző nap a szüzek koszorúját. Aludtak még pár órát az ifjú házások, a násznép lassan hazaszéledt, s falu-szerte emlegették még egy darabig a lakodalom pompáját, vagy a vőfély, egy-egy vendég, a násznagy baklövéseit, s azt is, hányszor, és kik

kötötték el az násznép és az ifjú pár útját, s hány virággal telt vödörbe hullottak az út mentén a krajcárok, s dobott-e azokba valaki nagyobb összeget. Az élet azonban ment tovább. A mennyasszonyi ruha, a koszorúval, a kiszáritott menyasszonyi virágcsokorral az emlékgyűjtő dobozokba került, az ifjú pár élete pedig beleszövődött a papolci hétköznapiakba, az igazi emberi történelembe.

Az ébredés pillanatától az ifjú házas ember egyenlő kalákatárs lett, akit nemcsak meghívni illet hordáskor, erdővágáskor, házépítéskor, csépléskor, kútásáskor, kerteléskor, hanem hasonló vállalkozásaiban erkölcsi kötelességből vissza is kellett segíteni. A kaláka-kapcsolatokat ugyanis Papolcon csak az életre szóló haragok zilálhatták szét, önző, rá nem erős tempók nem, mert ezek szülték a távolságépítő haragot.

Az ifjú pár egymásratalálását figyelve, megfeledkeztünk a papolciak legszentebb tavasz-ünnepéről, a húsvétról. A teológiai misztérium e csodájába beleköltözött az európai civilizáció minden emberének a legnagyobb szerűbb reménye, a halál fölötti győzelem diadalmámora. Ha az óév búcsuztató, újévköszöntő Himnusszal a magyar nemzet fogadta melegítő keblére a papolci székelyeket, a húsvét kozmológikus ragyogása az universon fölötti győzelem áhítatával zengte be a lelküket. A krisztusi feltámadás nagyobb csoda a lét mindenféle köznapiság vergődésénél, de ezt a csodát csak a köznapok kelepcéjében vergődő, az európai civilizációban felnövekedett lélek élhette át. Nem véletlenül esik egybe a tavasszal, az európai kontinens természeti megújulásával. Az élet igenlő mámora zengi be ilyenkor a papolci völgyeket, s ott zümmög ez az öröm a székely faházakban, reménnyel töltve be a legelesettebbek lelkét is.

A húsvéhoz kötődő kedves szokás Papolcon a locsolás. Nincs módunk forrásokkal datálni kialakulását, általános elterjedésének kezdetét. Lehet, hogy az erdős, ligetes pusztát járó pogány nomádok tavasz köszöntését honosították át az Úrnak húsvéti feltámadását, a testnek és a léleknek a természettel együttesen történő megújulását megszentelő napra.

Annyi bizonyos, hogy Papolcon húsvét másnapján, „*vízbevető hetfű*” hajnalán a lányok ócska ruhát vettek föl. A legények kútvízzel, vödörből öntözték, vagy a kútnál elhelyezett itatóvályuba dobták bele a leányokat. Naponta többször is megismétlődhetett ez. A leányok csuromvizesek lettek, mégis szomorú lett volna az a lány, akit senki nem öntözött volna

meg. A hideg vizet a két világháború között felváltotta a „szagos víz”. A tehetősebb legények később kölnivel öntöztek.

A locsolóverssel beköszöntő legények piros tojást, kalácsot, a kisebbek erdei málnaszörpöt, a nagyobbak egy kupica fenyőpálinkát vagy egy pohár bort kaptak.

Az emlékezet máig őriz néhány locsolóverset:

*Felsültött a Húsvét fényes napsugára
Minden kereszténynek házi ablakára,
Feltámadott Jézus, nem maradt a sírban,
A neki faragott hideg koporsóban
Eljöttünk hozzátok, hogy harmatot öntsünk
Ezen szép növényekre,
Mert ha meg nem öntjük, nem virágzik szépet.
Virágozzon szépet, szép, szép, ékes rózsákat,
Nyerjenek az égből ékes koronákat.
Szabad-e öntözni?*

Esztojka Lajos (1920-1997) papolci adatközlő a gyermek és legény korában általa is mondott versek közül az alábbira emlékezett:

*Én kicsike voltam,
Szólani sem tudtam,
Méges az Istennek
Dicséretet mondtam*

*Ajtó megett állok,
Piros tojást várok,
Ha nem adtok lányok,
Estig es itt állok*

*Zöld erdőben jártam,
Ibolyát találtam,
El akart hervadni,
Meg szabad-e locsolni?*

A legényeknek kiosztott festett tojás készítésének legegyszerűbb módja volt, ha növényi festőanyaggal színezték az előzőleg megfőzött tojást. Hagymahéj, vadalma, a bodza érett termésének, a céklának stb, a főzetét használták e célból leggyakrabban. Levélrátétellel, olvasztott viaszban forgatással, majd karcolással hímezték is a tojásokat.

A húsvéti asztalról nem maradhatott el a bárányhús, a főttojás, a sonka, a kalács.

A bárányhús fogyasztását a református papolciak összefüggésbe hozzák máig Pál apostolnak a szavaival: „*mert hiszen a mi húsvéti báránunk, a Krisztus, megáldoztatott érettünk*”(1 Kor. 5,7).

Húsvét után Szent György napja volt a következő nevezetesebb dátum a naptárban, ami a boszorkány hiten, és a boszorkányok e napon történő gyülekezőjének fantáziadús képzelmein kívül azért volt emlékeztetés, mert ekkor kezdődtek Papolcon a tavaszi munkák. Ekkorra sarjadt meg annyira a fű, hogy a csordát, gulyát, ménest ki lehetett verni a legelőre, a juhokat az erdőre. A tavaszi szántás mellett megkezdődtek a kertelések, a garádja-igazítások, gyepük, sáncok rendbetétele, a tél rongálta utak kijavítása. Sarjadt a tavasz, nem volt idő mulatozásra. A szántó, a rét, az erdő, a patakok, a munka kívánta az embert, nem a szórakozás és a társasági együttlét mókás időtöltése. Legfeljebb a kalálkák és a közmunkák verték csapatokba az embereket. Szent Györgytől Szent Mihályig – a pünkösdi vasárnapját, legfeljebb hétfőjét és a vasárnapokat kivéve – minden családnak minden percre szüksége volt Papolcon, hogy a hegyekből, erdőkből, sovány földekből, lassan növvő szénarétekből, hegyi legelők-ből, vadon termő és termesztett gyümölcsökből, gombákból, egyéb termelhető és zsákmányolható javakból „*összedolgozza*” és összegyűjtse a megélhetését. Szent Mihály napján elkezdődött a télre való készülődés. Előbb a ménesek, lovak, majd a csorda, végül a juhok és konda is a téli havak és az erdőben kószáló, a falu szélső házaiig lehúzó vadak elől betereteltettek a faluba. Legfeljebb napközben hajtották ki a juhokat és sertéseket, ha még túrhattak, kaparhattak a maguk számára némi eledelt a legelőkön, tarlókon, az erdő avarjában. Aztán a feldolgozandó kupafák, zsindelynek való törzsek, épületre, tűzre való erdőfák betakarítására, téli feldolgozásra való előkészítésére került sor. Karácsony előtt régen a makkon, később a makkon és a kukoricán kizsendített hízókat vágták le, disz-

nótoroztak az emberek. Ez már a karácsonyi előkészület része volt.

Szent György és Szent Mihály napja között a gyógyítással és a temetéssel kapcsolatos szokások uralták a hétköznapiakat. A betegségnek és a halálnak ugyanis nem lehetett évszakot, ünnepet és hétköznapot kiosztani. Az jött, s nehezen távozott, vagy nem is távozott el a családokból.

A gyógyítás is szokásokon, hiedelmeken alapult. A falu kitermelte a saját orvosait, gyógyítóit: a kuruzslókat, javasasszonyokat, gyógynövényszakértőket, kenőembereket, bábasszonyokat, akik gyógyfüvekkel, kézrátétellel, ráolvasással gyógyítottak. Akinek a betegségére ráolvastak, az hitt a gyógyulásban. És ez a hit – főleg az idegbetegségeket, belső szorongásokat – legtöbbször meg is gyógyította.

Jól meghatározott szokásrend szerint zajlott le a temetés is. A halottas háznál szokásban levő éjszakai virrasztás megszüntetésére tett határozatot az egyházi zsinat 1842-ben, annak egészségtelen volta miatt. Ugyanakkor elrendelte, hogy a holttestet a templomban ravatalozzák fel. A későbbiekben ismét a halottas háznál történt a halott felravatalozása, és a reformátusoknál is, az ortodoxoknál is a legutóbbi időkig ragaszkodtak az emberek az egyházi temetéshez, melynek évszázadok óta kialakult szokásrendje van mindkét felekezetenél. A temetést tor, lakoma követi, zene nélkül. Azonban néha odáig fajult a mulatozás, hogy a torozók éneklésbe kezdtek.

A temetéshez fűződő hiedelem a halottas szobában lévő tükör letakárása, vagy fal felé fordítása. E hiedelem szerint a halott lelke nem láthatja meg magát a tükörben, különben nem tud megnyugodni. Egy másik hiedelem szerint, ha a gyászolók erősen siratják a haldoklót, nem tud meghalni, és erősen szenved a lelke.

A karácsony ünnepe kapcsán az „*aprószentekelés*”, a kántálás szokása élt. Kelemen József így emlékezett erről: „*Karácsony negyednapján mi fiúgyermekek – úgy körülbelül tíz évesig – aprószentekelni mentünk. Ez úgy volt, hogy egy vesszővel ütögettük a ház lakóit és mondtuk:*

Aprószentek, Dávid, Dávid,

Künn a hegyen korcsolyázik [‘szánkózik’]

Ha elromlik korcsolyája,

Van bikkfája, megcsinálja.

Kalácsot vagy cukrot – ha volt – adtak a gyermekeknek.

Kántálni a felnőttek jártak. Karácsonyi énekeket énekeltek a kántálók, majd a ház gazdája köszönetképpen kaláccsal és itallal kínálta meg őket.”

Esztojka Lajos emlékezett még egy kántálóversre, amelyet az alábbiakban közlök:

*Elindult Szent József terhes mátkájával,
Betlehem városába, a szép szűz Máriával.
Küjjel [’kívil’] a városon egy romlott istálló,
Abba szoktak szállni a jövőndő szállók.
No, jövőndő szállók, most örvendezzetek,
Megszületett Jézus barmok jászolában,
Az se jó szénában, széna mukájában [’szénatörmelék’].*

A 19. század második felétől a karácsonyfa elmaradhatatlan tartozéka volt a karácsonynak, amire Kelemen József (született 1908-ban) imígyen emlékezett: „*fenyőfát hoztam az erdőből, és édesanyám valami süteményt süített, diót, almát, gyertyát, meg valami színes papírt tettünk a karácsonyfára. Ha nem volt más színes papír, tojásfestővel festettek pirosat. A boltban csak gyertyát lehetett kapni.*”

A karácsonyi étkezési szokások a disznóhúshoz, kolbászhoz, töltött káposztához és kalácshoz kötődtek, kötődnek ma is.

Az egyházi ünnepek szerves tartozéka volt a templomba menés, amely nemcsak szokás volt, hanem belső lelki indíttatásra történt. Azonban ez is, mint a régi szokások, profanizálódtak, elkoptak. Elszürkítette őket a televízióból, rádióból áramló reklámhadjárat, s a lélek magasztos megrendülései, az áhitattal való telítődése helyett az ajándékok lesésében éli ki magát nemcsak a gyermek, a felnőtt is. Megváltozott Papolc. Nem annyira a külseje, inkább a lelke. Profanizálódott, s lakói nem érzik át a hegyek, völgyek, ünnepek misztériumát. Már csak a Cseremegye, a Láhó, a Köztető a régi. Már a patakok is másként csörgedeznek, s talán az erdő is másként susog, pedig még ősszel pompáznak a színei, télen roskadoznak a fák a hó alatt, s a karácsonyt követő óévbúcsúztatón ismét ráunköszönt az új esztendő. A természet még hűséges Papolchoz, csak a

református magyarok fordítanak egyre többen és gyakrabban hátat ennek a völgy ringatta csodának, amit Papolcnak neveztek el őseink, s oly gyakran áldozták életüket érte.

Papolc és az I. világháború

A 19. század végén, a 20. század elején épp úgy sütött a nap Papolcra, mint korábban is. A tél, a tavasz, a nyár és az ősz is úgy váltogatták egymást, néhány nap eltolódással, mint korábban. Csak a lakosok voltak keserűbbek, szorongóbb lelkűek, mint korábban. Zathureczky Gyula eladott Papolc közbirtokossági határából nyolcezer hold erdőt, s a falu az ellene folytatott pert elveszítette. Nem azért, mert Zathureczkynek volt igaza. Inkább azért, mert Magyarországi Justitiának az újkori időkben – talán az egy Deák Ferenc kivételével – a szeme ugyan mindig be volt kötve, de a füle és a zsebe olyan tágra nyitott, hogy a szirénhangok és a csengő aranyak a legtávolabbról is minduntalan behullottak. Papolcnak és a papolciaknak azonban csengő aranyai nem voltak, a szirénhangját pedig népdalok dallamai helyettesítették, aminek meghallására sem a liberalizmusnak, sem a szabadelvűségnek sohasem volt fülük. A századvégi nagy erdőfeldolgozó ipar e máig tisztázatlan ügylet után felvirágzott ugyan Papolcon, de a falu lakossága kisemmiződött. Azóta sem heverte ki ez a település az akkori veszteséget és igazságtalanságot. Nem igen bíznak itt az emberek azóta sem az államhatalomban, sem a bíróság igazságosztó komolyságában. Azóta ugyan átköltöztek Zathureczky és a neki igazat ítélő bírák, a papolci panaszosok lelkei is az örökkévalóságba, s bizonyára folytatják ott is a perüket, de itt maradt a kisemmizett Papolc megkeseredett lakóival. Már akkor bepanaszolták az 1902-ben megnyíló Székely Kongresszusnak, hogy nem maradt más választásuk, mint kivándorolni az országból. Nem készült felmérés arról, hogy mennyien vettek vándorbotot a kezükbe Papolcra az emberek, felkeresték-e Amerikát, vagy csak a Román királyságot. Azt viszont tudjuk, hogy még a Zathureczky Gyula csalafintaságánál is nagyobb nyomorúságot szórt rájuk a történelem. Figyelték, lesték ők a történelmet. Néhányan újságot is járattak, s tudták, hogy Garvirlo Princip szerb diák 1914. június 28-án Szarajevóban meg-

ölte Ferenc Ferdinándot és feleségét. Szarajevó azonban olyan messze volt, Ferenc Ferdinánd pedig számukra annyira ismeretlen volt... Arra nem is gondoltak, hogy ennek a következményeihez nekik közük lehetne. Majd elintézik egymás között az urak, hitték...

1914. július 29-re virradó éjjelén dobszó verte fel a falu nyugalmát. A kisbíró kidobolta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának. Másnap az újságok is közölték Ferenc József császár és király felhívását: – *Mindent meg gondoltam! Mindent megfontoltam!*... Felbolydult a falu, mert a sorköteles korosztályoknak azonnal be kellett vonulniuk. Másnap, harmadnap és utána egyre-másra indultak a felpántlikázott, zöld gallyakkal és virágokkal feldíszített szekerek a bevonuló férfiakkal Barátosra, hogy ott bevagonírozzák őket, és szétszórják fegyvernemenként, hadosztályonként az első világháború frontjaira. A vagonok is fel voltak virágozva. A bennük utazóknak a magukkal hozott fenyőpálinkától, borovicskától daloló kedvük támadt. A papolci asszonyok pityeregtek, az anyák, feleségek sírtak, a bevonuló férfiak pedig kényszeredetten dalra fakadtak: – *Megállj, megállj kutya Szerbia...*¹⁸⁰

Ma már nem tudni, s akkor sem igen tudta senki, hogy a papolciakat a Tisza Istvánban felfakadt kétely és szorongás, vagy a Ferenc József-féle optimizmus – *Mire a lombok lehullanak...* kerítette-e inkább hatalmába? Talán mind a kettő. A papolci emberek szívesebben végezték volna a keverő szántást, vittek volna még a búza alá egy-két szekér trágyát, kerestek volna néhány forintot a tél beállta előtt a fák, rönkök, deszkák, lécek vasúti rakodóhoz fuvarozásával. A szívük mélyén azonban ők is vonzódtak az ismeretlen nagy kaland iránt, s régi székely vérüket megpezsdítette a messziség hívása...

Ha kezdetben magával ragadta is őket a lelkesedés, az hamar lelohadt. Nagytiszteletű lelkészük, Veres Károly református pap érezte meg először a községben ennek a nagy időnek a súlyát. 1915. április 2-án jegyezte a papolci református gyülekezet jegyzőkönyvébe helyzetfelmérő gondolatait: „*A hely, amelyet elfoglalok, az alkalom, amely összehozott, az idő, melyben élünk, az események, melyek történelmet csinálnak, egyaránt azt parancsolják, hogy emlékjelt állítsunk ezen idők emlékeztére. Írott emlékjelt a késő utódok számára egyházi évkönyveinkben, hogy majd századok múltán is beszéljenek ezek a jelek amaz időkről, melyben*

az 1914. év leáldozott, és az 1915. megszületett.” A papolciak zászlókba, virágokba öltöztetett lelkesedése ekkorra már alábbhagyott. Megszínesedtek, lehulltak már a levelek. A Nemere is végigsüvített a Papolc völgyén, csattogott a zsendely, de az elsöre bevonult legények, férfiak csak nem tértek vissza. A karácsony is elmúlt, az óévet is elbúcsúztatták, az újévet is köszöntötték a Himnusszal, de a férfiakat csak hívták, hívták katonának... 1915. április 2-án már azt jegyezte a gyülekezet jegyzőkönyvébe Veres Károly, hogy „a mi kis községünkben is mintegy 300 erős református férfi forgat most fegyvert és kardot...”¹⁸¹

Az ilyenkor szokásos riogatások, mendemondák után jöttek a valóban szomorú hírek sebesülésekről, eltűnteikről, fogságba esettekről, halottakról. Már másodszor is lehullottak a levelek, és a behívók csak jöttek, csak jöttek... Már „nemcsak ifjaink mentek el, de egymás után hagyták el családi tűzhelyeiket a felnőtt férfiak, a családapák. Úgy, hogy nem egy esetben harcol együtt apa fiával, testvér idős, már hajlott korú testvérrrel...” – jegyeztette a presbitérium jegyzőkönyvébe Molnár Mihály egyházi jegyzővel a lelkész.¹⁸² Az igazi riadalom, a teljes kiábrándulás azonban még hátra volt. Még talán élt a remény a papolciakban, hogy fiaik, apáik, férjeik hazatérnek a frontról, még talán hitték, hogy ezt a havasok lábánál megbúvó kicsi falut elkerüli a világot emésztő nagy borzalom. A háború fordulatait a presbitérium jegyzőkönyvében nyomon követő Veres Károly lelkész ennek a reménynek adott hangot, amikor visszaemlékezve a legszörnyűbb csalódásra, e reményből kovácsolt szalmaszálba kapaszkodott: „Hittük, hogy mi itt a Kárpátok körében a világháború borzalmait zavartalanul fogjuk átélni...”¹⁸³ Ezt a hitet zúzta szét 1916. augusztus 27-én Románia, amikor váratlanul hadat üzent az Osz-

Kelemen József
első világháborús katona

rák-Magyar Monarchiának. Beteljesült Tisza István 1914-es félelme.

Augusztus 28-án reggel lovas futár hozta a hírt Papocra, ahol a Bodza szorosnál dörgő ágyúk hangja már amúgy is borzolta a kedélyeket. A szokásosnál ezúttal is hevesebben, hosszabban verte a dobot a kisbíró, és a szokásosnál is hangosabban jósolta a rettenetet. Hétfőn reggel 9 óra volt, s a parancs úgy szólt: – *A civil lakosság meneküljön!*

A Békés megyei Szavast jelölték ki a papolciakat befogadó helyül.¹⁸⁴ Mint a megbolydult méhkas olyan volt a falu. Akiknek szekerek volt, lovas és ökrös fogatokkal, felpakolva a menteni érdemes javakat, nekiindultak a nagyvilágnak. Mások gyalog mentek. Ment, menekült a református pap, Veres Károly is, elhagyva az Isten rábízta nyáját. Erdély történetét ismerve, a román nemzetiség hajdani zenebonáit, református papokat gyilkoló szenvedélyüket mérlegelve, emberileg érthető, hogy a református lelkész befogatott lovas kocsijába, s menekülő társaival együtt robbogott Kolozsvárra, Bánfihunyadra, s távolról nézte, hogy a rábízott nyáj miként vergődik ökrös szekerekkel, gyalog Békés megyébe, Szarvas felé. A felszentelt hivatás talán mégis a nyájjal maradást követelte volna meg. De hát ilyen a történelem, és ilyenek benne az emberek, papok és parasztok. Ilyenek is. Csak hát ez után a menekülés, a nyájának cserbenhagyása után miként tudott jóízűen beleharapni nagytiszteletű urunk az otthon maradtak képéből sült cipóba és kalácsba?! De ne ítéljünk, hogy ne ítéltesünk. Nézzük el a pásztor futását, nyájának farkasok torkába vetését. Mert voltak, akik nem mozdultak Papolcra. Lehet, hogy tehetetlenségükben, lehet, hogy a végzettel való megbékélésük okán, lehet, hogy szülötte földük szeretete miatt, de lehet, hogy csak azért, mert férjüknek, apjuknak, fiuknak azt ígérték, hogy itthon fogják várni őket... Lehet, hogy azt sejtették meg, hogy menekülve sem lesz jobb dolguk.

A dobolás utáni harmadik napon, augusztus 31-én megérkezett Papolcra a román hadsereg egy százada. A piactéren telepedtek le. Előbb a falu román lakossága gyűlt körük, majd a gyerekek, aztán az asszonyok. Végül a székely asszonyok egyike, másika – látván a fáradt, éhes katonákat, puliszkát főzött nekik. A katonák azt „*megették, meg is köszönték.*” Emiatt később, a románok Erdélyből való kiverése után vizsgálat indult, elmarasztalando az ellenséges katonák megvendégelését. Ilyen a politika, s ilyenek is az emberek. A háborúban minden értékrend felborul. Papok

menekülnek, magukra hagyva az elárvult nyáját, a magukat pillanatnyilag győztesnek tudók megtorolják az emberséges gesztusokat. Belekóstolt ezekben a hónapokban Papolc is a modern világ értékrendjébe.

A románok diadala sem sokáig tartott. Hat hét alatt a német és magyar csapatok kiverték őket egész Erdélyből. 1916. október 13-án Papolcon újra megkondult a református templom harangja. Igaz, csak egy, mert a két kisebbiket háborús célokra, ágyút önteni belőlük, elvitték.

A visszaemlékezők egybehangzóan vallják, hogy 1916-ban a román hadsereg azon százada, amelyik Papolcot szállta meg, nem károsította a falut. Sokan ezt a nagyon becsületes és jóra való Poltán Miklós román ajkú bírónak tulajdonították, aki nem hagyta, hogy a máshol oly gyakori pusztításnak és rombolásnak vessék alá a falut. Veres Károly református lelkész is azt jegyezte a presbitérium jegyzőkönyvébe: *„Egyházunk anyagi kárt alig szenvedett az anyaközségben. Csupán az úri szent vacsorához használt kancsó és a kenyérfelvágó kés veszett el. Egyházunk értékei: a klenódi-umok, iratok sértetlenül megvannak. A gyulafalvi telepeken lévő szent edények s egyéb felszerelések elvesztek, elpusztultak.”* Kesereg azonban a lelkész az erkölcsök romlása miatt: *„Sokan megromlottak, elvesztek erkölcsi-leg. Ez nagy, és olyan kár, minek a késő utódok fogják az árát megfizetni. Katonauralom és szabadosság volt a rendszer, ez mindent megmagyaráz. Nyomában jár a hűtlenség, paráznaság, orozás és gyűlölködés. Ez éppen elég, hogy bátran kimondjuk: a pusztulás útján vagyunk...”*¹⁸⁵

Az erkölcsi, anyagi és emberi pusztulás egyformán mérték nélkül sújtotta Papolcot. A háborút az antant hatalmakkal szemben a szövetségesek, az Osztrák-Magyar Monarchia is elveszítették. Románia, korábbi békekötése ellenére, a győztesek oldalán találta magát, és igényt tartott Erdélyre, a Tiszáig Kelet-Magyarországra is. Papolc ebben a birodalmat építő román nacionalizmusban kis pontnak számított, de beletartozott.

Pesten ugyan Károlyi Mihály irányításával forradalom zajlott, majd Kun Béla tomboltatta meg a zsugorodó magyar hazában a vörös terrort, de ezek az események már nem voltak Papolcra hatással. A háború végiggázolt ezen a kicsi településen, s az embereket elfoglalta veszteségeik számbavétele, meggyászolása.

1914-1918 között a papolciak közül feltűnően sokan pusztultak el ebben az értelmetlen, az emberek mellett a hazát is elveszejtő háborúban.

A meghaltak nagyobbik hányadának a neve olvasható a református templom belsejében elhelyezett emléktáblán. Farkas György református lelkipásztor gyűjtötte össze nyájának rég elhunyt háborús hőseit. Illő, hogy a nevük itt is szerepeljen: *Bagoly Béla tanító, Bagoly K. Gyula, A. Bagoly Lajos, Bajkó Béla, Bajkó József, Bede Ferenc, Bede Lajos, Csoma Sámuel, Csorja Imre, Dombora Lajos, Estefán Mihály, Esztojka György, Esztojka Esztojka, Fazakas Ferenc, Fekete Gyula, A. Földes Antal, Földes Barabás, vitéz Földes Béla, J. Földes Béla, J. Földes József, D. Földes József, Gy. Földes Sámuel, A. Földes Sámuel, Gy. Földes Miklós, Kelemen Antal, Nagy Ferenc, Kelemen Antal, Kelemen N. Antal, Kelemen Ferenc, Kelemen István, Kelemen Miklós a zilahi tanítóképző tanára, Kelemen Juhos Mózes, Kelemenn Kicsi Zsigmond, J. Kelemen Károly, G. Kelemen P. Lajos, Lőcsei Zsigmond, B. Nagy Béla, M. Nagy Béla, Nagy Imre, Nagy Lukács, J. Nagy Károly, Nagy Kálmán, Nagy Sándor, Nagy Zsigmond, Sándor Albert jegyző (Sándor Áron tanító fia), Sinka András, Sinka Béla, Szabó Bálint, Szabó János, ifjú Szabó József, Tóth Elek, Tóth Ferenc, Lepácsek János.*

Az említettek a református hiten valók voltak. Bede Sándor, a falu tanítója, a két világháború közötti közélet egyik szervezője mások nevét is számon tartotta az elesettek között. Ő úgy tudta, hogy az első világháború katonai áldozata volt az említetteken kívül *Kelemen Gyula, Zágonyi József, Bagoly Kelemen József, Deák Barnabás, Lazár Dumitru, Magoş Gheorghe, Timaru Nicolae, Magoş Nicolae, J. Magoş Nicolae, Dia Joan.* Az újabb kutatások bizonyították be, hogy az első világháború áldozata volt *Lupşa Ion, Magoş Ion, Olteanu Gheorghe és Olteanu Ion.*

A háború szedte emberi áldozatait a harcok befejezése után is. Sokan nyomorékok maradtak, sokan a harctéren vagy a hadifogságban szerzett betegségekben már itthon haltak meg. Ilyenek voltak: *Bajkó István, Bajkó Tamás, Bede Lajos, Estefán Mihály, Földes Béla tanító, Kiss Gyula, Nagy Béla, Bede Ferenc, Tóth Zsigmond, Földes Sámuel, Kelemen Antal, Lőcsei Zsigmond, Nagy Kálmán, Kelemen István, Nagy István, Csorja Imre.*

A háború után

A helyi veszteségek számbavétele közepette felbomlott a történeti Magyarország közigazgatása, hatalmi struktúrája, hadserege. Az országban teljes káosz uralkodott, s Erdély felől újra megindult az ország ellen a román hadsereg. Erdélyben – a védekezés céljából – megszerveződött a székely hadosztály, melynek Papolcraól mintegy húsz ember volt a tagja. Valamennyien szomorúan emlékeztek vissza azokra az árulásokra, amelyek következtében le kellett tenniük a fegyvert, s többségükben fogságba estek vagy szétszéledtek.¹⁸⁶ A románok pedig visszajöttek elfoglalni és Romániába olvasztani Székelyföldet.

A háború után berendezkedő román hatalom megfélemlítette az embereket. A háború alatt szolidan viselkedő papolci románok hirtelen megváltoztak. Mint legyőzöttel, a románoknak alávetett szolgálkkal, úgy beszéltek a magyarokkal. Gyakran a román gyerekek is csak gúnyolták a magyarokat, a magyar szót.

A román berendezkedés első papolci áldozata Nagy Imre bíró volt. 1920 telén feleségével, valamint sógorával, Mikola Miklóssal és annak a feleségével névnapozni voltak Kovásznán. Jól érezték magukat, egy kicsit a garatra is felöntöttek. Sötétedés után lovas szánnal hajtottak haza Papolcra, amikor Kovászna végénél két csendőr megállította és igazolni akarta őket. Kölcsönösen ismerték egymást. A csendőrök is Nagy Imrét, Nagy Imre is a csendőröket, ezért bátran rájuk szólt: - *Haggyátok, én vagyok a papolci bíró!* A csendőrök erőszakoskodtak, hogy szálljanak le a szánról. A két névnapozó ittas fejjel a szánról leszállva, a két csendőrnek ugrott, dulakodni kezdtek. A Nagy Imrével birkózó csendőr azt mondta: - *Eresszen el, most ismertem meg, hogy a papolci bíró.* Nagy Imre elengedte a csendőr fegyverét. Az hátralépett és tüzelt. Nagy Imre bíró néhány óra múlva a kézdivásárhelyi kórházban meghalt.¹⁸⁷

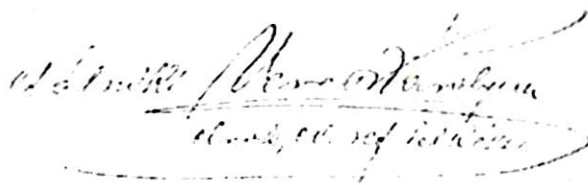
Az ügyben vizsgálat indult, amit úgy zártak le, hogy a bíró részeg volt, s a szánból való kiszálláskor a csendőrnek botlott. A puska pedig véletlenül sült el. Így a csendőrnek nem lett baja, Mikola Miklós is megúszta büntetlenül. Könnyen vádolhatták volna hatóság elleni erőszakkal. Meg kell jegyeznünk, hogy a Nagy Imre 1920-as erőszakos halálához hasonló eset Papolcon még 1848/49-ben sem történt. Abban az időben,

amikor a román ajkú erdélyieket felbújtatták a magyar forradalom ellen, a papolci románok vezetői és hangadó emberei megjelentek a falugyűlés előtt, és kijelentették: ők eddig is békességben és barátságban éltek a helybeli magyarsággal, ezután is úgy akarnak élni. Ennyiben maradtak, s a faluban a haja szála sem görbül senkinek.

Nem így 1818 után. A magyar lakosságot megfélemlítették, gúnyolták, jött-ment idegennek nevezték, s minden alkalommal éreztették velük a győztesek megvetését a legyőzöttekkel szemben. Az emberi megaláztatásokon és a riogatásokon kívül kezdetben nagyobb sérelem nem érte a magyarokat. Az igazgatás nyelve Székelyföldön a magyar volt. 1818-20 között – meggyilkolásáig – Nagy Imre volt a bíró. Őt a román anyanyelvű, de magyarul jól beszélő Poltán Miklós követte a bírói székben, aki az 1916-os megszállás idején is bírószkodott. Akkor az ő emberiségének volt köszönhető, hogy a román katonaság nem dúlta fel a falut és nem fosztogatott. Őt azonban hamarosan Munteanu Nicolae, majd Acél Nicolae követte a bírói székben. Az 1920-as évtized második felében ismét magyar ember lett a bíró, Gáspár György, 1927-ben pedig Barabás György. Az 1930-as évtizedben magyar és román bírók váltogatták egymás a falu élén: Kocsis Károly, Olteanu Gheorghe, Földes György, Magoş Joan. 1939-1940-ben Olteanu Gheorghe ismét a bíró, a primar.¹⁸⁸ Jegyzőkönyvek azonban ebben az időben rendszertelenül készültek, vagy elkalldáltak, a második világháború zivatarában elpusztultak, vagy lappanganak valahol. Mindezekért hiteles források alapján nehéz rekonstruálni a falu ekkori történetét. A papolci reformátusok visszaemlékezései szerint az 1930-as években a községi hivatalban táblát függesztettek ki a falra: *Vorbiți numai românește! Căci românul vorbește!* A községháza homlokzatán sem állhatott magyar felíratú tábla. Hatalmas betűkkel pingálták a bejárat fölé: PRIMĂRIA – Păpăuți, holott a falu lakosságának legalább 65-70 %-a ekkor még magyar volt.

Azt még – bármennyire fájdalmas volt is annak a generációnak – csak-csak elfogadták, hogy a tanítónak, bírónak, közhivatalnoknak fel kellett esküdnie a román államra, de az végzetesen megalázó volt, hogy a sorköteles fiatalokat bevonultatták katonának, s ott folyton megalázták őket. Rendre megverték őket, a legmegalázóbb munkákat sorra velük végeztették, s folyton bangyinnak, topornak nevezték őket.

A megaláztatások ellenére a magyarság iparkodott megszervezni magát a község területén is. 1927-ig tevékenykedett a Közbirtokosság.¹⁸⁹ A falu erdejét, legelőit, apaálatait kezelték, s ezek lezülését igyekeztek megakadályozni. Tűzoltóegyletet működtetett a magyarság. A háború és a zavaros idők elmúltával újra megkezdte működését etnikai alapon a Hitelszövetkezet, segítve a gazdálkodókat, kisiparosokat, helyi vállalkozókat. Ennek Gazdasági Szakosztálya a községi

Veres Károly lelkész aláírása

Bede Zoltán tűzoltó

sági ismeretek terjesztésével, a korszerű és modern technológia elterjesztésével foglalkozott. Bede Sándor tanító 1940-ben újra megszervezte az 1907-ben általa alapított, de az 1909-ben történt tűzvész által megszűnt Hangya Fogyasztási Szövetkezetet. Újraszerveződött a Gazdakör is. Gazdasági téren és a szakismeretek terjesztése terén mozdulhatott a magyarság, de anyanyelvi kultúráját a templomon kívül már ekkor is, a két világháború között is csak nagy nehézségek árán ápolhatta. Bár a Népszövetség biztosította a kollektív nemzeti jogok gyakorlását, de Papolc olyan messze volt a Népszövetség székhelyétől,

mint Makó vitéz Jeruzsálemről. Kellott ott a pozíció és a nemzetközi szintű jövedelem az amúgy sem szegény európai hivatalnokoknak, de Papolcra és a hasonló sorsban vergődő falvak ezreiről azt sem tudták, hogy létezik, nemhogy a bajaival, elszenvedett igazságtalanságaival foglalkoztak volna. Amit keserves munkával, utánajárással, a bürokráciával való halatlan küzdelem árán biztosíthatott magának és lakóinak a község, annyi volt az igaza, és annyi volt az övé.¹⁹⁰

Újra Magyarországon

Az 1940. augusztus 30-án megszületett a 2. bécsi döntés: Magyarország a német és olasz külügyminiszterek vezette bécsi döntőbírátság határozata értelmében megkapta Észak-Erdélyt Székelyfölddel, Nagyváraddal és Kolozsvárral egyetemben. Ebbe Papolc is beletartozott, s ennek értelmében magyar közigazgatás alá került. Az új bíró Csorja Ferenc lett. Korábban 16 évig a papolci református gyülekezet megyebírója volt. Mikor erre a tisztségre megválasztották, a gyülekezet pénztára üres volt. Súlyos adósságok terhelték az egyházat, mikor leköszönt gondnokságáról és átadta az egyház számadáskönyvét, többlete és anyagi tartalékai voltak a gyülekezetnek. A falu lakosai – magyarok és románok – egyként tisztelték. Becsületes, humánus, a közösség érdekeit szívén viselő embernek tartották.

A hatalomváltás után az identitásában megroppantott, nyelvében, vallásában megcsúfolt, kultúrájában korlátozott, foszladozó reményeibe belefáradt papolci magyarságnak nyugalomra, évtizedekig tartó békés munkára, építkezésre lett volna szüksége, hogy fásultságát, történelmi szorongásait kiheverje, s a majdnem emberöltőnyi rideg történelmi időjárást a múltnak átadja. Ez viszont nem adatott meg neki. Háborús helyzetbe csöppent. Újra sorozták, vitték katonának legrátermettebb, az itthoni munkában is legszükségesebb fiait. A nélkülözés, a szegénység nem volt számukra szokatlan. Ezzel megbirkóztak volna. A lélek rettegése volt keserves. A kényszerű félelem, hogy újra veszíthetnek, hogy minden percben, órában vigyázba kellett állítaniuk a lelküket. Igazán örülni sem tudtak a állami hatalomváltásnak. Nagyon közel volt hozzájuk most is a román határ, s tudták, hogy a románok csak kényszerből engedtek Hitler nyomásának. Érezték, sejtették, hogy ennek múltával bármikor visszatérhet a román világ. Mégis erőt vettek magukon, s főleg a Hitelszövetkezet fellendítésével, a Hangya Fogyasztási Szövetkezet megszervezésével, az iskolai oktatás színvonalának emelésével, a 8 osztályos képzés bevezetésének előkészületeivel, a felszabadultabb egyházi élet keretei között szervezték magukat, s olykor egy-egy ünnepet is megültek. A legemlékezetesebb 1942. március 28-án, amikor országzászlót avattak. Kotormán István református lelkész vezetésével a kisújszállási női egye-

sületek 12 tagja hímezte az anyaországhoz visszatért Papolcnak az országzászlót. Felirata a következő volt: *Hazádnak rendületlenül légy híve, ó, magyar!* – Papolc községnek hűségéért Kisújszállási női egyesületek.¹⁹¹

Az országzászló és a kisújszállási Női Egyesületek

A zászlóátadásra érkező vendégeket a kovásznai vasútállomáson lovas bandérium várta. Onnan felpántlikázott szekerekkel érkeztek Papocra.

Az országzászlót fogadó lovas bandérium

Az iskola bejáratánál új székelykapun át jutottak az épületbe. Himnusz, istentisztelet, csodálatos prédikáció, szép beszédek, díszebéd, majd az ifjúság táncmulatsága köszöntötte az örömnepet. A zászló azonban nem sokáig loboghatott Papolcon. 1944-ben impérium-váltás

történt újra. Az országzászlót a református torony felső gombjában rejtették el a helyiek. Az új hatalomnak azonban gyávaságból, félelemből

vagy a falura haragudtában, magának kedvezményeket remélő egyik papolci ember – nem érdemli meg, hogy nevét őrizzze ez a falu történetét

Bede Sándor tanító és a Nőszövetség az országzászló alatt

felvázoló könyv – elárulta. Mint a királyok testőrei a merénylőre, úgy csaptak le a román hatalom új emberei a zászló rejtekhelyére, s mint járvány idején a fertőző gócot, úgy égették, zúzták, törték porrá a Magyarországhoz kötő jelképet. Jobban féltek tőle, mint a Nemere zúgó szelétől, a Papolc-vize áradásától. Talán még egy földrengésnél is jobban. Attól tartottak talán, hogy amíg létezik a zászló, kitart nyelve, hite, titka, nemzeti identitása mellett a magyarság. Egy áruló azonban mindettől megfosztotta a papolci reformátusokat. Tudja a faluban mindeki, hogy ki volt, de inkább az zászló emléke éljen ebben a könyvben, mint a besúgóé.

A zászlóavatást megelőzően, és azt követően is gördültek a háborús napok Papolc felett. Behívót behívó követett. Újabb és újabb családok lelkét ülte meg a szorongás: - Van-e visszaútja szeretteiknek a háborús halál dühöngő birodalmából. Az ő szerettük lesz-e, aki visszatérve az örült bolyongásból, meg hozza az áldott béke, a szorgos hétköznapiak olajágát. És magyar lesz-e az az olajág, vagy a letűnt 22 évnél is keservesebb lelki gyötrellem.

Félelemre volt oka mindenkinek. 1944 késő tavaszán elhurcolták a faluból az itt élő, ekkor már egyetlen zsidó családot. Neuvirth Dávidnak hívták. Apjától, Neuvirth Bernáttól örökölte kicsinyke korcsmáját, néhány hold földjét a határban. Ezekből élt halkán és szelíden a feleségével, s ők nevelgették két kis unokájukat. Őket is elvitték. Neuvirth Dávid és a felesége talán a légynek sem mertek volna ártani. Itt a délkeleti végeken a zsidók sem tudtak vagyontokat felhalmozni, ha erőszakos erdőki-termelésüket meg nem finanszírozták a bankok. Neuvirth Dávidot nem kerülgették hitelkínálataikkal a bankok, s egyébként is feleségével együtt szerette a természetet, jobban az élő fákat, mint a fűrészelt deszkákat, gerendákat. Deportálták őket, miközben a fronton meghaltak a magyar és a román katonák is. A második világháború papolci református hősi halottait is befogadta a templom. Csorja Ferenc jóvoltából 1977 óta emléktábla őrzi nevüket: *Becsek Sándor, Benedek József, Csorja Bálint, Deák Imre, Debreci Kálmán, Dombora Béla, Fésüs Ferenc, J. Kelemen Sámuel, A. Kelemen Sámuel, Kelemen András, Kelemen Zsigmond, Kelemen B. Ferenc, Kis Sós Imre, Mikola Károly, Márton József, Nagy János, Nagy Lukács, Ráduly Mihály, Török Sádor.*

A román ajkú papolci lakosok közül a háború áldozatai lettek: *Angăseală Nicolae, Angăseală Vasile, Diacon Ion, Diacon Nicolae, Magoş Gheorghe, Magoş Ion, Macovei Nicolae, Olteanu Nicolae.*

Az új román hatalmi berendezkedés

Elmúlván a második világháború, elmúlt a magyarok uralma is Észak-Erdély és Székelyföld fölött. 1944. szeptember 11-én a győztes orosz csapatok első négy katonája megjelent Papolcon. 1944. augusztus 23-án a román hadsereg átállt a szovjetekhez. Mindenki sejtette, hogy Erdély újra Románia része lesz. A nagy káoszban a falu értelmiségének nagy része Magyarországra menekült. Nagy volt a lelkesedés a románok között. Újra a falu urának érezték magukat, s újra megalázhatták a magyarokat. Papolcon is megszervezték a vasgárdát, minden magyart fasisztának neveztek, szabadjára engedték a bosszúállás szellemét. Oktalanul sértegették, ütötték, verték, rugdosták az utcán, a munkahelyen, a korcs-

mában a magyarokat. A vasgárda indulatainak a megfékezésére nem egy helyen az orosz katonáknak kellett beavatkozni. Ennek köszönhető, hogy 1944 őszén a magyar nemzetiségű Kocsis Károly lett Papolc bírója, és Ajtai Ernő a jegyző. Az impérium-váltást követően azonban nem a szakértelem, nem a hozzáértés, még csak nem is a közösségben szerzett tekintély, az új rendszerhez, a kommunizmushoz való hűség lett a hatalmi pozíciókba kerülés mércéje. Így került a falu élére, és lett a néptanács elnöke a sokak számára rossz emlékű Kelemen Pál Zsigmond, aki a központi akaratot és utasításokat is túllihegve buzgólkodott a magántulajdon államosítása és a kollektivizálás megvalósítása körül. 1950-től Bagoly Józsefet, 1952-től Bocskor Mihályt, 1956-tól László Lajost, majd 1960-62 között ismét Bocskor Mihályt nevezték ki a papolci néptanács elnökének. 1962-től 1968-ig Lepáczek Tibor volt a néptanács elnöke. Nem kevés részük volt benne, hogy a magyar lakossággal együtt a helyi román-ság is rossz emléket tápláljon irántuk.

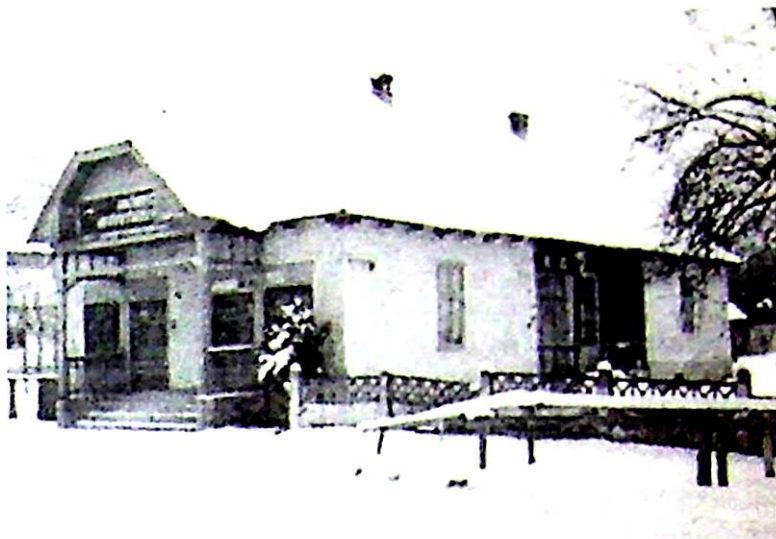
1968-ban Papolc önállóságát megszüntették. Közigazgatásilag Zágonhoz csatolták a települést. Ezzel végleg hanyatlásnak indult Papolc. Lakossága folyton apad, magyarsága elhúzódik a faluból. Az öregek még maradnak, mert máshol sincs számukra perspektíva, de a fiatalok azt keresik, hol tudnak maguknak jobb megélhetést biztosítani.

A falu igazi romlása a Román Kommunista Párt 1946-ban deklarált választási győzelmével kezdődött. 1945-ben a földreform jelszavával kisajátították a középbirtokokat is, majd 1947-ben elkezdődtek az államosítások, a korábban önszerveződéssel létrejött szövetkezetek kisajátítása. Megszűnt a Hitelszövetkezet, erőszakkal kisajátították a Hangya Fogyasztási Szövetkezetet. Ez utóbbi kisajátítására az akkori elnök, Bede Sándor így emlékezett: *„Mi, a Hangya Fogyasztási Szövetkezet vezetői négy év alatt létesítettük a szövetkezetet. Berendeztük mindenféle bolti felszereléssel. Telket vásároltunk, házat építettünk, és a tagoknak minden évben, üzletrészüik arányában osztalékot is fizettünk. Tettük ezt akkor, amikor a faluban még öt erős magánkereskedés működött... Mindezen munkánk jutalmául 1948. február 8-án a községházánál felvettek egy román nyelvű jegyzőkönyvet, melynek értelmében én üdvözlöm a megjelenteket, a gyűlést megnyitom, és felkérem az új, kinevezett igazgatóságot a szövetkezeti vagyon átvételére. Az igazság: ...sem a gyűlésen nem voltam jelen,*

sem a vagyont jószántamból nem adtam át. " Ilyen világ volt akkor.

1948. március 1-én a szövetkezet központból kinevezett új elnöke jegyzőkönyvben nevezte meg az új vezetőségi tagokat: Kelemen Pál Zsigmond elnök, Tóth Gerő ügyvezető, Földes Sámuel, Jakab József, Kelemen Bálint, Kocsis Márton, Mikola Lajos, Török Bálint, Fésüs György, Bagoly Lajos igazgatósági, illetve felügyelő-bizottsági tagok.

Az államosítások Papolc községben 1948-1950 között zajlottak. A tulajdon kollektivizálásával párhuzamosan meg-

A volt Hanga Szövetkezet épülete

született a kulák-lista, s megkezdődött az osztályellenség kitelepítése, deportálása a faluból. 1947-1952 között bebörtönözték a rendszerrel nyíltan szembeálló, vagy e bűnnel vádolható, gyanúsítható embereket. Főleg értelmiségieket, középparaszt földtulajdonosokat. Gheorghiu-Dej 1949 márciusában kulákoknak minősítette mindazokat, akik 9 hektár földet birtokoltak. Később ezt ugyan 50 hektárra emelték, de akkorra Papolcon sokan megjárták a poklokat a Duna-deltában és egyéb állami munkatáborokban, mindenüktől megfosztva, emberségükben megalázva.

Papolcra is több embert deportáltak. Közöttük dr. Kelemen Zoltánt, dr. Bajkó Zsigmondot, ifjú Bajkó Zsigmondot és Bajkó Lajost. Ez utóbbi kereskedő volt, s mint ilyen ítéltetett a nép ellenségének. Dr. Kelemen Zoltán pedig jogászként, ügyvédként szenvedte meg a vagyonvesztést és elhurcoltatást. Az említettek birtokait, földjeit, erdőit, házukat az állam vette birtokba, s vagy mint állami tulajdont kezelte, vagy a kollektívába olvasztotta be. Az illetők ingóságait pedig deportálásuk napján, vagy az azt követő éjszakán széthordták, elsajátították azok, akik rendszeresen áhították a mások tulajdonát. Az 1989 december végén győztes temesvári és romániai forradalmat követő rendszerváltás némi reményt és kár-

pótlást helyezett kilátásba a szenvedéseket túlélte emberek számára. Néhányan visszakapták házukat, s néhányan most igényelhetik vissza földjüket, erdőjüket. A meggyötört, igazságtalanul meghurcolt, az osztályidegeneknek kikiáltottak szenvedéseire, az igazságtalan hatalom által ellopott életükre már nincs igazi kárpótlás. Egy emberöltőnyi élet kisemimizésére alig-alig vigasz, hogy valaki visszaköltözhet saját szülőfalujába, s visszakapja közben rommá silányított szülőházát. Ki adhatja vissza a Duna-deltában kényszermunkára ítélt, és a megaláztatásokba belehalt idős Szász Gergely és Bede Zoltán életét. Ki kárpótolja Bede Barnabás megroppant egészségét, szenvedését. Ki varázsolja reménykedő, jövőt építő településsé az erőszakvételek miatt haldokló, magyar lakosságát lassan elvesztő Papolcot.

Ki költözteti vissza az iparosodás lázában Kézdivásárhelyre, Brassóba, Kovásznára, Sepsiszentgyörgyre költözött családokat. A Nemere végigsüvít majd ezután is a Cseremegye és a Láhó közötti völgyben meghúzódó Papolc házai fölött, megborzongatja majd az emberek lelkét, s a téli hidegek megcsattogatják a zsendelyt a háztetőkön, s a völgyekben tavasszal kisarjad majd a fű, és nőni fog az erdő. Évgyűrűket növesztenek majd a fák, egymásra rakódókat, egymásra simulókat, s jönnek új népek, új emberek, akik majd megköszönik Istennek, hogy e zord és mégis kies tájra rakta le életük kenyerét, csak már azok között mindig kevesebben lesznek a magyarok, akik hajdan oly büszkék voltak székely örállo hivatásukra. Ilyen a történelem. Egymásra torlaszolja korszakait, évszázadait, hatalmi aspirációit. Mint a zajló jégtáblák, egymásra torlódnak generációk, etnikumok, nemzetiségek és nemzetek. Egyik üzi, hajtja a másikat, és közben oly kevés igazságot, oly kevés méltánylást és oly kevés humanizmust rejt el a méhében, hogy belesajdul a szépre, harmóniára és nyugalomra vágyók szíve. Pedig az Isten teremtette természet itt, Papolc környékén annyira szép és annyira zord, hogy béke és harmónia nélkül csak belepusztulni lehet. Higgyük hát, hogy jövődő korok emberének, magyaroknak és románoknak is megtermik ezek a hegyek és völgyek, ormok és szakadékok, csermelyek, erek, gyorsfolyású patakok, tiszta források és az erdők, a zúgó fenyvesek a kölcsönös humánusmot, a békét és a megértést.

A papolci fúvószenekar 1984-ben

A papolci Vörös partizánok 1986-ban

Papolci szüretelők 1995-ben

Festett láda (1856)

Jegyzetek

1. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempotból. III. kötet. Háromszék. Pest, 1869. (A továbbiakban: *Orbán Balázs*: *Háromszék*), 158-159.
2. *Vofkori László*: Székelyföld útikönyve, I-II. Bp. 1998. (A továbbiakban: *Vofkori I-II.*), II. 445-47.
3. Székely oklevéltár 1219-1776. Szek.: *Barabás Samu*, Bp. 1934. (A továbbiakban: *Barabás*: *Székely oklevéltár*).; *Szabó Károly*: *Székely oklevéltár*. I. 1211-1519. Kolozsvár, 1872.; II. 1520-1571. Kolozsvár, 1876.; III. 1270-1571. Kolozsvár, 1890.; IV. 1264-1707. (A IV. kötetet sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos, Kolozsvár, 1895. (A továbbiakban: *Székely oklevéltár, I-IV.*).; *Dr. Szádeczky Lajos*: Székely oklevéltár. V. 1296-1603. Kolozsvár, 1896.; VI. 1603-1698. Kolozsvár, 1897.; VII. 1696-1750. Kolozsvár, 1898. (A továbbiakban: *Székely oklevéltár, V-VII.*). Az idézett forrás: *Székely oklevéltár*, II. 222.
4. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára, I-II. Bp. 1997. Papolc.
5. *Székely oklevéltár, V.* 199-200.
6. *Vofkori, II.* 446.
7. Papolc történetének legfontosabb forrásai a falu mindenkori választott bírāja, esküdtjei és a jegyző által vezetett jegyzőkönyv, amit a továbbiakban *Falukönyvnek* jelzek. Másik fontos forrásom az egyházmegye (Erdélyben így hívták a választott presbiteri testületet) jegyzőkönyvei és iratai. Ezt a következőkben *Presbiteri jegyzőkönyvnek (jky.)* nevezem. A vonatkozó bejegyzés: *Falukönyv*, 1865. december 31.
8. *Falukönyv*, 1860. október 19.
9. *Székely oklevéltár, II.* 213-215.
10. *Székely oklevéltár, II.* 213-215., 222.
11. *Kiss Lajos* i. m.
12. *Orbán Balázs*: *Háromszék*, 158-159.
13. Földes Lajos adatközlőm 1905-ben született Papolcon. A tőle származó „etimológiát” 1997-ben rögzítettem. Ekkor 92 éves volt.
14. Bede Sándor tanító papolci illetőségű volt. Itt született, itt tanított, s egész életében foglalkozott a falu történetével. Emlékíratai, feljegyzései, az általa általnalmányozott történeti forrásokról készített jegyzetei a család tulajdonában vannak. Feljegyzéseinek használata nélkül ez a falutörténet meg sem születhetett volna. Ezt követően nevének megemlékezésével hivatkozom hátrahagyott irataira.
15. *Orbán Balázs*: *Háromszék*, 159.

16. *Balás Gábor: A székelyek nyomában*, Bp. 1984. (A továbbiakban: *Balás, A székelyek nyomában*). 148.
17. *Székely oklevéltár, II.* 213-215.
18. Uo. 215-224.
19. 1495-ből már oklevél tanúskodik a székely birtokok, s ezzel együtt a székely jogok árusításáról. Lásd: *Barabás: Székely oklevéltár*, 164-165. Mind ezekről lásd még: *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289-1484) I. k. (1485-1556) II. k. Bp. 1990. II. k. 4926., 5035. számú okleveleket.
20. *Székely oklevéltár, V.* 199-200.
21. Idézi: *Balás, A székelyek nyomában*, 149.
22. Bethlen Gábor lustrája a kolozsvári Állami Levéltárban.
23. *Imreh István: A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983. (A továbbiakban: *Imreh, A törvényhozó székely falu*) 375. A problémakörre lásd még: *Imreh István: A rendtartó székely falu*. Bukarest, 1973.; *Imreh István: Székelyek a múlt időkben*. Bp. 1987.; *Imreh István: Erdélyi hétköznapiak 1750-1850*. Kriterion, 1979.
24. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, 375.
25. „Aminthogy ennek előtte is végezte volt Papolcfalva...” – kezdődik az 1733-as falutörvény, ami a rendtartás korábbi meglétére, szokásos voltára utal. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, 375.
26. Uo.
27. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, 371-378.
28. Bethlen Gábor lustrája a kolozsvári Állami Levéltárban.
29. *Vofkori*, II. 446.
30. Uo.
31. *Dányi Dezső és Dávid Zoltán szerk.: Az első magyarországi népszámlálás*. Bp. 1960. Papolc.
32. *Vofkori*, II., 446.
33. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Bp. 1983. KSH Levéltára. A bevezetőt írta Dr. Dávid Zoltán.
34. Magyar Statisztikai Közlemények – a népszámlálások vonatkozó kötetei. (A továbbiakban: MSK+ a népszámlálás évszáma) Összesítő adatok a korábbi népszámlálásokról: MSK, 1910.
35. MSK, 1881.
36. MSK, 1890.
37. MSK, 1900.
38. MSK, 1910.
39. *Vofkori*, II., 446.

40. Uo.
41. *Dr. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762-64-ben.* Okirattárral (1761-1790). Bp. 1908., 820.
42. *Székely oklevéltár, VII.*, 52-53.
43. Bede Sándor gyűjtése.
44. *Falukönyv*, 1749.
45. Bede Sándor gyűjtése.
46. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* Bp. 1983. KSH Levéltára. A bevezetőt írta Dr. Dávid Zoltán.
47. Bede Sándor gyűjtése.
48. *Falukönyv*, 1859. Március 24.
49. MSK, 1890-1900.; *Presbiteri jkv.* 1895. december 31.
50. MSK, 1910.
51. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, 374. 12. Punctum.
52. *Balás, A székelyek nyomában*, 215.
53. *Presbiteri jkv. Presbiteri jkv.*, 1846. március 25.
54. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, i. h.
55. Uo.
56. Uo.
57. Az 1820-as erdélyi úrbérrendezés iratanyaga: Magyar Országos Levéltár, *Conscriptio Czirákyana* (Az 1819-1820. Évi úrbéri összeírás). Ma már mikrofilmen tanulmányozható. Háromszék falvainak iratai a 25 721-25 723-as tekercseken. Papolc anyaga sértetlenül megmaradt.
58. *Conscriptio Czirákyana*, Papolc.
59. Uo.
60. *Potsa József: Háromszék vármegye.* Emlékkönyv Magyarország ezeréves fenállása ünnepére. Sepsiszentgyörgy, 1939.; A Marosvásárhelyi Iparkamara statisztikai adatai. Marosvásárhely, 1895.; Bede Sándor gyűjtése.
61. Bede Sándor gyűjtése.
62. Bede Sándor gyűjtése.; *Potsa József* i. m.
63. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, i. h.
64. *Conscriptio Czirákyana*, Papolc.
65. *Potsa József: Háromszék vármegye.* Emlékkönyv Magyarország ezeréves fenállása ünnepére. Sepsiszentgyörgy, 1939.
66. *Falukönyv*, 1835. november.
67. *Presbiteri jkv.*, 1913. április 13.
68. *Presbiteri jkv.*, 1864. november 15.
69. Bede Sándor gyűjtése és visszaemlékezése.
70. Papolc egyházi életének felvázolásához használtam: *Boros Fortunát: Fe-*

rencrendiek a Székelyföldön. In: Jubileumi Emlékkönyv. Sepsiszentgyörgy, 1929.; *Erőss József: Háromszék vármegye telepedési története.* In: Sepsiszentgyörgyi Múzeum Emlékkönyve, 1923.; *Juhász István: Székelyföldi református egyházmegyéek.* Kolozsvár, 1947.; *Orbán Balázs i. m., Vofkori i.m. Szádeczky Kardos Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya.* Bp. 1927. Bede Sándor gyűjtését, és természetesen a helyi református gyülekezet levéltárát.

71. *Presbiteri jkv.* A panaszlevelt 1772. Május 4-én vezették a gyülekezet jegyzőkönyvébe.
72. *Presbiteri jkv.* A vizitáció megállapításai, 1790. január 12.
73. *Presbiteri jkv.*, 1768-1769 évi bejegyzések a sátoros ünnepek előtti ülésekből.
74. *Presbiteri jkv.*, A legációról szóló bejegyzések 1774-1777. Évekről.
75. *Presbiteri jkv.*, 1842. március 12., 1842. május 25.
76. *Presbiteri jkv.*, 1884, húsvét előtt.
77. *Presbiteri jkv.*, 1779. április 15. A vizitáció jegyzőkönyve megemlíti az 1749-es, 1756-os és 1774-es inventáriumot is.
78. *Presbiteri jkv.*, 1916. május 7. Vizitációs jegyzőkönyv.
79. *Presbiteri jkv.*, 1742-es vizitáció és inventárium.
80. *Presbiteri jkv.*, 1756-os vizitáció és inventárium.
81. *Presbiteri jkv.*, 1736.
82. *A papolci gyülekezet levéltára.* A háromszéki esperes körlevele 1709-ből.
83. *A papolci gyülekezet levéltára.* 1702. És 1717. évi főhatósági körlevelek a képzésről.
84. *A papolci gyülekezet levéltára.* 1709-es körlevél a képzésről.
85. *Presbiteri jkv.*, 1732. február 19.
86. Uo.
87. *A papolci gyülekezet levéltára.* Képzési körlevelek 1843-1844-ből.
88. Uo. Görög György orbai esperestől Képzési körlevelek 1864-65-ből.
89. *Presbiteri jkv.*, 1893. július 30.
90. Uo. 1779. április 15.
91. Uo. 1889. szeptember 16.
92. Uo.
93. Uo.
94. Uo. 1894. február 25.
95. Uo. 1908. április 12.
96. Uo. 1863. és 1896 évi jegyzőkönyvek.
97. Uo. A harangozó kötelezettségei 1875-ből és 1883-ból.
98. Uo.

99. Uo.
100. *Presbiteri jkv.*, 1883. április 29.
101. *Presbiteri jkv.*, 1908. március 31.
102. *Presbiteri jkv.*, 1917 decemberében a harangozás mikéntjéről.
103. *Orbán Balázs: Háromszék*, 159.
104. Uo.
105. *Presbiteri jkv.*, 1762. évi bejegyzés.
106. A gyülekezeti élet leggyakrabban visszatérő vitatott kérdése. Alig tudnánk felsorolni néhány évet, amikor vizsály, panasz ne kerekedett volna e kérdésben.
107. *Presbiteri jkv.*, 1774. május 24. és 1775. március 14.
108. *Presbiteri jkv.*, 1794 márciusi bejegyzés.
109. *Presbiteri jkv.*, 1805 decemberi bejegyzés.
110. *Presbiteri jkv.*, 1806. évi bejegyzések.
111. *Presbiteri jkv.*, 1810. január 23.
112. Uo.
113. *Presbiteri jkv.*, 1839-es évi bejegyzés.
114. *Presbiteri jkv.*, 1871-es bejegyzés.
115. *Presbiteri jkv.*, 1875. augusztus 25.
116. *Presbiteri jkv.* Egyháztanácsi döntés 1881-ből.
117. *Presbiteri jkv.*, 1878. november 10.
118. *Presbiteri jkv.*, 1881. december 31,
119. *Presbiteri jkv.*, 1884. november 12.
120. *Presbiteri jkv.*, 1890. január 12.
121. *Presbiteri jkv.*, 1892. szeptember 25.
122. *Presbiteri jkv.*, 1893. február 5.
123. *Presbiteri jkv.*, 1994. március 7.
124. *Presbiteri jkv.*, 1894. augusztus 19.
125. *Presbiteri jkv.*, 1895. július 14.
126. *Presbiteri jkv.*, 1895. június 5.
127. *Presbiteri jkv.*, 1895. július 11.
128. *Presbiteri jkv.*, 1896. május 20.
129. *Presbiteri jkv.*, 1899. augusztus 28.
130. *Presbiteri jkv.*, 1894. március 7.
131. *Presbiteri jkv.*, 1894. november 4.
132. *Presbiteri jkv.*, 1895. november 9.
133. *Presbiteri jkv.*, 1877. február 25.
134. *Presbiteri jkv.*, 1901. december 8.
135. *Presbiteri jkv.*, 1907. március 10.

136. *Presbiteri jkv.*, 1907. március 10., március 29.
137. *Presbiteri jkv.*, 1907. április 14., június 20.
138. *Presbiteri jkv.*, 1924. március 28.
139. *Presbiteri jkv.*, 1894. március 7.
140. *Presbiteri jkv.*, 1895. januári bejegyzés.
141. *Presbiteri jkv.*, 1895. március 14.
142. *Presbiteri jkv.*, 1897. június 20.
143. *Presbiteri jkv.*, 1897. júniusi bejegyzés.
144. *Presbiteri jkv.*, 1896. április 7.
145. *Presbiteri jkv.*, 1896. július 15.
146. *Presbiteri jkv.*, 1959. október 25.
147. Orbán Balázs nem tett említést címeres sírkövekről. Az emléktáblán a címer már elemezhetetlenül megkopott.
148. *Presbiteri jkv.*, 1896. október 25.
149. *Presbiteri jkv.*, 1897. augusztus 8.
150. *Presbiteri jkv.*, 1943. május 16.
151. *Presbiteri jkv.*, 1915. május 9.
152. Dr. Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben.* 820.
153. Imreh, *A törvényhozó székely falu*, 51-60.
154. *Falukönyv*, 1883. évi bejegyzések a közmunkákról.
155. Dankanits Ádám: *Az oktatásiügy kezdetei a Székelyföldön.* i.h.
156. *Presbiteri jkv.*, 1759. február 15.
157. *Presbiteri jkv.*, 1846. február 15.
158. *Presbiteri jkv.*, 1859. november 27.
159. *Presbiteri jkv.*, 1840. november 30.
160. *Presbiteri jkv.*, 1790. január 12. Az egyházi főhatóság körlevele e tárgykörben megtalálható a Kolozsvári Egyházi Gyűjtőlevéltárban.
161. *Presbiteri jkv.*, 1840. november 30.
162. *Presbiteri jkv.*, 1842. május 16.
163. *Presbiteri jkv.*, 1863. augusztus 30.
164. *Presbiteri jkv.*, 1846. február 11.
165. *Presbiteri jkv.*, 1859. november 27.
166. *Presbiteri jkv.*, 1864. november 15.
167. *Presbiteri jkv.*, 1859. november 27.
168. *Presbiteri jkv.*, 1810-es inventárium az iskoláról. Lásd még: *Presbiteri jkv.*, 1846. február 11., 1857. április 23., 1871. november 28.
169. *Presbiteri jkv.*, 1859. január 24.
170. *Presbiteri jkv.*, 1871-es vizitációs bejegyzések a jegyzőkönyvben.
171. Az iskoláztatással kapcsolatos rendelkezéseket, voltak azok az egyházi fő-

hatóságtól, a világi igazgatási szervektől, vagy a későbbi minisztériumoktól származóak, a gyülekezet életéről tudósító presbiteri jegyzőkönyvbe mindig bevezették az egyházmegye jegyzői. Lásd: *Presbiteri jkv.*, 1840. november 30., 1870. november 19., 1882. augusztus 7.

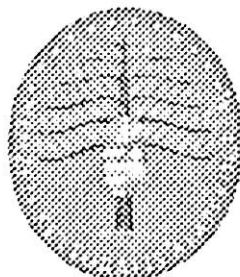
172. *Presbiteri jkv.*, 1854. április 7.
173. *Presbiteri jkv.*, 1873. január 6.
174. MSK, 1910.
175. *Presbiteri jkv.*, 1843. május 17.
176. *Presbiteri jkv.*, 1768-as bejegyzés.
177. *Presbiteri jkv.*, 1798-as bejegyzés.
178. *Imreh, A törvényhozó székely falu*, i. h.
179. *Falukönyv*, 1918 decemberi bejegyzés. Papolc néprajza elsősorban a helybeli lakosok elmondására, önálló gyűjtésre épül. Adatközlőim voltak: Bede Sándor, Kelemen József. Mindketten hatalmas mennyiségű emléket gyűjtöttek össze Papolcra, s azt írásban is rögzítették. Mindkettejük gyűjteménye családi tulajdonban van. Adatközlőim voltak még: Földes Lajos (1897-1988), Csorja Ferencné Bagoly Ida (1900-1997), Bede Barnabás (1912-), Bede Lajos (1930-).
180. Kelemen József, Csorja Ferencné, Mikola Lajos, Csorja Ferenc visszaemlékezései, Bede Sándor feljegyzései alapján.
181. *Presbiteri jkv.*, 1915. április 2.
182. *Presbiteri jkv.*, 1916. április 21.
183. *Presbiteri jkv.*, 1917. június 17.
184. Visszaemlékezések alapján.
185. *Presbiteri jkv.*, 1817. június 17.
186. A székely hadosztálynak volt a katonája
187. Csorja Ferencné, Földes Lajos, Bede Barnabás és Bede Lajos visszaemlékezése.
188. A papolciak visszaemlékezései.
189. A Közbirtokosság 1927-ben azért szűnt meg működni, mert a román állam kisajátította a vagyonát, állami kezelésbe vette.
190. Bede Sándor visszaemlékezései.
191. Bede Sándor visszaemlékezései.

A kötet megjelenését támogatták

Balmazújváros Önkormányzata
Dr. Csihák György - Torony
Dr. Endreffy Ildikó - Nyíregyháza
Dr. Garai István - Kiskunfélegyháza
Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
Gerzson Pál - Budapest
Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés Elnöke
Hajdúböszörmény Polgármesteri Hivatala
Igazságügyi Minisztérium
Illyés Közalapítvány
Komáromi István - Kunszentmárton
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma
Nyíregyháza Város Önkormányzata
Polónyi Kornél - Balatonfüred

**NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA**

Az Erdély-történeti Alapítvány eddig megjelent könyvei

Erdély-történeti könyvek:

- 1. Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról**
- 2. A szabadság Debrecenbe költözött**
- 3. Fejedelmek - forradalmak - vasutak**
- 4. Nincs a víznek rakoncája**
- 5. Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból**
- 6. Marosszék parasztvallomásai 1820-ból**

Székely falvak:

- 1. Altorja**
- 2. Papolc**

